

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMANI

Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

HAZIRLAYAN

Sahip AKTAŞ

ELAZIĞ 2006

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'AN'DA İSTİFHÂM ÜSLÛBU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK	I
ONAY FORMU	II
TÜRKÇE ÖZET	VI
İNGİLİZCE ÖZET (SUMMARY)	VII
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	
1. GENEL BİLGİLER	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	1
1.3. Tezin Yöntemi	1
2. ARAP DİLİNDE İSTİFHAM	2
2.1. İstifham Kelimesinin Anlamı	2
2.2. İstifham Edatları	2
2.3. Türk Dili Çerçevesinde İstifhâm İle İlgili Genel Bilgiler	4
2.4. İstifhamın Belagat İlmindeki Yeri	5
2.5. Kur'an'da İstifham Üslubu	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. KUR'AN'DA VARİD OLAN İSTİFHAM EDATLARI	11
1.1. Harf Olanlar	11
1.1.1. ا (Hemze)	11
a. Hazfedilişi	12
b. Tasavvur ve tasdik soruları için gelmesi	13
c. Müspet ve menfî cümlelerin başına gelmesi	15
d. Atıf harfinin başına gelmesi	15
e. Şart edatının başına gelmesi	18
1.1.2. هل (Hel)	19
1.2. İsim Olanlar	21
1.2.1. أنى (Enna)	21
1.2.2. أين (Eyne)	23
1.2.3. أى (Eyyu)	23
1.2.4. أيان (Eyyane)	25
1.2.5. كم (Kem)	26
1.2.6. كيف (Keyfe)	28
1.2.7. ما (Ma)	31
a. ما'nın Başına Cer Harfinin Gelmesi	34
b. İstifhamla Beraber Başka Manalar İfade Etmesi	36
1.2.8. ماذا (Ma Za)	40
1.2.9. متى (Meta)	41
1.2.10. من (Men)	42
1.3. İstifham Edatı Oluşunda İhtilaf Bulunanlar	45

1.3.1. أم (Em)	45
a. Muttasıla	46
b. Munkatı'a	47
1.3.2. كأي (Keeyyin)	49
1.3.3. لولا (Levla)	50
1.3.4. لوما (Levma)	51
1.3.5. ويكأن (Veykeenne)	51

İKİNCİ BÖLÜM

1. KUR'AN'DA BELAĞAT AÇISINDAN İSTİFHÂM	53
1.1. Kur'an'da Soru Ve Cevaplar	53
1.1.1. Sorunun Hemen Akabinde Cevabın Gelmesi	55
1.1.2. Cevabın Sorudan Ayrı Olması (Munfasıl Cevap)	57
a. Soru İle Cevabın Aynı Surede Olması	57
b. Soru İle Cevabın Ayrı Surelerde Olması	58
1.1.3. Soru Zikredilmeden Cevabın Verilmesi	58
1.1.4. Bir Soruya İki Cevabın Verilmesi	58
1.1.5. Cevabın Sorudan Fazla Olması	59
1.1.6. Cevabın Sorudan Az Olması	60
1.1.7. Soruya Mücmel Cevap Verilmesi	60
1.1.8. Soruya Gereken Cevabın Verilmemesi	61
1.2. İstifhamın Aldığı Manalar	63
1.2.1. İstememek, Hoş Görmemek (الإنكار)	65
a. İnkârın Kısımları	66
b. İnkâr Manasıyla Vurgulanan Öğeler	69
c. İnkâr Manasının Te'kid Edilmesi	73
1.2.2. Olumsuzluk (النفي)	74
a. Olumsuz Cümlelerin Olumlu Hale Gelmesi	75
b. Olumsuzluğun İstifham İle İfade Edilmesinin Üstünlükleri	75
1.2.3. Akıldan Uzak Görmek (الإستبعاد)	79
1.2.4. Kınama, Azarlama (التوبيخ التقرير التكبیت)	81
1.2.5. 'İtâb, Serzeniş (العتاب)	83
1.2.6. Onaylatma (التقرير)	84
1.2.7. Hayret, Şaşma (التعجب , التعجب)	88
1.2.8. Hatırlatma (التذكير)	91
1.2.9. İftihar, Övünmek (الإفتخار)	92
1.2.10. Bir Şeyin Şiddetini Artırmak (التخميم)	93
1.2.11. Dehşete Düşürmek, Korkutmak (التهويل , التخويف)	93
1.2.12. Teshil, Tahfif , Kolay Gösterme (التسهيل , التخفيف)	94
1.2.13. Tehdit Etmek (التحذير , الوعيد)	95
1.2.14. Teksir, Çokluk Bildirme (التكثرير)	96
1.2.15. Eşitlik (التسوية)	96
1.2.16. İhbar, Haber Verme (الإخبار)	97
1.2.17. İfhâm, Bildirme (الإفهام)	98
1.2.18. Emir (الأمر)	98

1.2.19. Uyarmak (التنبيه)	100
1.2.20. Teşvik Etmek (الترغيب)	101
1.2.21. Nehiy (النهي)	102
1.2.22. Dua (الدعاء)	103
1.2.23. İstirşâd, Doğruyu Gösterme (الإسترشاد)	104
1.2.24. Arzu Etmek (التمنى)	104
1.2.25. Bir Şeyin Geciktiğini Bildirmek (الإستبطاء)	106
1.2.26. Tahdîd, Sertçe İsteme (التحضيض)	107
1.2.27. Arz, Kibarca İsteme (العرض)	108
1.2.28. Bilmez Görünmek (التجاهل)	108
1.2.29. Yüceltmek (التعظيم)	109
1.2.30. Küçümsemek (التحقير)	109
1.2.31. İktifa, Yetinme (الإكتفاء)	111
1.2.32. Ünsiyet Peyda Etmek (الإيناس, الإستئناس)	111
1.2.33. Alay Etmek (الإستهزاء)	112
1.2.34. Te'kid (التأكيد)	113
1.2.35. Acı Duymak, Kederlenmek (التفجع)	114
1.2.36. Ümitsizliğe Düşürmek (الإيأس)	114
1.2.37. Ümitsizlik (اليأس)	115
Değerlendirme	116
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	119
ÖZGEÇMİŞ	126

Özet

Yüksek Lisans Tezi

Kur'an'da İstifham Üslûbu

Sahip AKTAŞ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

2006; Sayfa: IX + 98

İlahi maksatları insanlara bildirmek üzere nazil olan Kur'an'ı Kerim, bu amaçları doğrultusunda Arap dilinde var olan birçok edebî ve belâğî üslubu kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in kullandığı bu üslûplardan biri de istifhamdır. Arapçada istifhâm cümlesi, çeşitli istifhâm edatları kullanılarak oluşturulur. Bu edatlar harf ve isim diye ikiye ayrılır. Harf Olanlar: هـ , هل . Bunlara ام edatını katanlar da vardır. İsim Olanlar: من , ما , متى , أين , أي , كيف , كم . Kur'an'da bu edatların tümü kullanılmıştır.

“Bir şeyi bilmeyi isteme” anlamına gelen istifhâm, Kur'an söz konusu olunca gerçek anlamıyla algılanılması uygun düşmez. Çünkü Allah'ın bilmediği bir şey yoktur ki; Allah onu bilmek istesin. Dolayısıyla Kur'an'da varid olan istifhâm ayetleri, mecazî anlamlar içermektedir. Neredeyse Kur'an'ın altıda birini kaplayan bu istifhâm ayetleri müfessirler tarafından değerlendirilirken (her ne kadar birbirine yakın anlamlar içerseler de) otuzdan ziyade farklı anlamlara (kınamak, emir, neyih, olumsuzluk, ifhâm v.s. gibi) gelecek şekilde yorumlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in istifham üslubunu kullanırken soru ve cevap arasında bulunması gereken münasebeti de göz ardı etmemiştir. Bu çalışmayla, Soru-cevap uygunluğunun takip edilmediği gibi görülen ayetlerde dahi, farklı bir inceliğe vurgu yapıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Üslûp, İstifhâm, Arap dili, Belağat.

ABSTRACT

Masters Tehsis

Style of Interrogation in the Koran

Sahip AKTAŞ

Firat University

Social Sciences Institute

Department of Main Sciences of Basic Islamic Sciences

2006 page: IX + 126

The Koran sent to people to inform divine purposes, uses a lot of literary and ebquence styles of expression. One of these styles is interrogation. In Arabic language interropation sentences are made by using some interrogation propositions. These propositions are two types. One of them is letter prepositions and the other one is noun prepositions. The letter ones: هـلأ. According to some experts “ام” preposition is also belongs to letter prepositions. Those which are noun prepositions, are: أنى , أين , أياں ,متى , ما ,من . All of these prepositions are used in Koran.

Interrogation which means “to want to smth to know” when used in the Koran, it is not true to use that word in real meaning. Because there is nothing God wants to know. He knows everything. That’s why interrogation verses which are one sixth of Koran when studied by commentators on the Koran-however they contain close meanings-they interprets these interrogation verses more than thirteen meanings. For example; to blame, to commend, to prohibit, negative ness, metaphpr, interrogation etc.

When the Holy Koran using interrogation style doesn’t ignore the relation between question and answer which have to be. This study shows that the verses which are supposed there is no appropriateness between question and answer, in fact there is an emphasis on a different delicacy.

Key Words: The Koran, Style, Interrogation, Arabic language, Ebquence.

ÖNSÖZ

Allah nasıl ki; içinde yaşadığımız evreni son derece mükemmel yaratarak kendisini, anlayış kabiliyeti ihsan ettiği insanoğluna tanıttırmak istemiştir. Aynı şekilde çeşitli zamanlarda kutsal kitaplar göndererek de kendisini tanıttırmayı amaçlamıştır. Bu kitapların sonuncusu da Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an da gönderildiği toplumun diliyle ve o dilde mevcut olan edebî ve belâğî üslûplar kullanılarak indirilmiştir. Bu üslûplardan biri de istifhâmdır ve bu üslûp Kur'an'da o kadar çok kullanılmıştır ki; neredeyse Kur'an'ın altı da birini kaplamaktadır. Allah'ın insanı muhatap tutarak indirdiği kelimelerinde istifhâma bu kadar çokça yer vermesi onu araştırma ve çalışma konusu olarak seçmede tercih nedenimiz oldu.

Bu çalışmayla Kur'an'da bu kadar çok kullanılan "istifham üslûbunun" tercih edilmesinin nedenlerinin neler olduğunu ve Kur'an ayetlerine hangi anlamlar kattığını tespit etmeyi amaçladık. Bununla birlikte Allah'ın vermek istediği mesajı istifhâm üslûbuyla ifade etmek için hangi edatları kullandığını zikrettikten sonra bu edatlar ile ilgili Arap dili ve grameri çerçevesinde dilsel tahlillerde bulunduk.

Araştırmamız iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde; Kur'an'da geçen istifhâm edatlarını ve bunlarla ilgili yapılan tahlilleri ve tartışmaları arz ederek içerdikleri anlamları ve bu edatların istifhâm amaçlı olup olmadığını belirlemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; Kur'an-ı Kerim'de takip edilen soru-cevap ilişkisi, bu ilişkide amaçlanan belâğî özellikleri ve istifhâm üslûbunun Kur'an'a kattığı anlamları kaydetmeye çalıştık.

Bu konunun seçiminde bize öneri ve tavsiyede bulunan ve çalışmanın oluşmasında bilgi ve birikimiyle rehberlik eden saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN'a en derin saygılarımı arz ederim. Ayrıca yardımlarını gördüğüm tüm meslektaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Son olarak da çalışmayı baştan sona kadar okuyup dil ve gramer açısından tashih eden çalışma arkadaşlarım Türkçe öğretmenleri Kadir AY ve Halime ELALTUNTAŞ'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

A.Ü	:Ankara Üniversitesi
age.	:Adı geçen eser
as.	:Aleyhi selam
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çev
Hız.	:Hazreti
mad.	:Madde
Neş.	:Neşriyat
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	:Tahakkuk
Ts.	:Tarihsiz
vb.	:Ve benzeri
vs.	:Ve saire
Yay.	:Yayınevi yok
yy.	: Yayınevi yok

GİRİŞ

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Tezin Konusu

Araştırmanın konusunu Kur'ân'da geçen istifhâm edatları ve soru kipleri ile başlayan ayetlerin tasnifi ve bunların ayet bağlamı içindeki anlamları, belâğî (edebî) özelliklerinin yanı sıra bu üslûbun tefsir ve tercümelelerdeki yansımalarının değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

1.2. Tezin Amacı

Kur'ân- Kerim, kaynağı bakımından ilahi olduğundan mahiyet açısından beşer kalamından farklı olduğu gibi, üslûp açısından da kendine özgü edebî bir karaktere sahiptir. Bu belâğî ve edebî özellikleri hakkında ilk devirlerden itibaren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim kullandığı soru edatları ve soru kipleri de bu çalışmaların dışında kalmış değildir. Ancak çeşitli kaynaklarda konu ile ilgili bilgiler bulunmakla birlikte onların tefsir ve meallere yansımalarını ele alıp doğru izah ve tercüme edilip edilmediğine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu husus hem tefsir, hem de Kur'ân çevirileri açısından son derece önem arz eden bir noktadır. Bu nedenle Kur'ân'da istifhâm üslûbunun incelenmesinin tefsir çalışmalarına ve Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. Bu amaçla çalışmamızda "Kur'ân'daki İstifhâm Üslûbunu" ele alıp incelemeyi tercih ettik.

1.3. Tezin Yöntemi

Konu ile ilgili bilgiler derlenerek, "tasnif yöntemi" ile sınıflandırma yapıp, "örnekleme metodu" kullanılarak konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu aşamadan sonra istifhâm üslûbuna tefsir ve tercümelelerde dikkat edilip edilmediği "analiz" ve "sentez" yöntemleri ile ele alınıp, neticede "tümevarım metodu" kullanılarak bir sonuca gidilmiştir.

2.ARAP DİLİNDE İSTİFHAM

2.1.İstifhâm Kelimesinin Anlamı

İstifhâm فهم kökünden استفعال vezninde bir mastardır. فهم muhatabın sarf ettiği kelimelerin mânasını tasavvur etmektir.¹ Bu mastarın başındaki zâid harfler (Elif, Sin, Te) istek (talep) bildirirler. Dolayısıyla istifhâm, daha önce bilinmeyen bir şeyi, bunun için vazedilen edatlardan birisiyle öğrenmek istemektir ibarettir.²

Cürcânî da istifhâmı şöyle tanımlamıştır: “ İstifhâm, zihinde bir şeyin suretini, şeklinin meydana gelmesidir.”³ Ayrıca istifhâmın, kişinin kendisinde bulunmayan bir haberi talep etmesi manasında istihbardır diyenler olduğu gibi istifhâm ile istihbar arasında farkın olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna göre istihbar, ilk olarak bir haberi sormak demektir. Verilen haber yeterince anlaşılmadığından tekrar sorulup izahat istenirse buna da istifhâm denir.⁴

Kur’an ilimleri literatüründe sualden ziyade istifhâm kullanılır.⁵ Soru ile istifhâm arasındaki fark ise: İstifhâm, kişinin bilmediği veya şüphelendiği konularla sınırlı iken, soru kişi hem bildiği hem de bilmediği konuları sorabilir⁶

İstifhâm terim olarak, Arap gramerinde soru ve soru cümlesi anlamına gelen bir ıstılahtır.⁷

2.2.İstifhâm Edatları

Edatların bir kısmı, manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başına manaları yoktur. Hiçbir nesne ve hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Arapça’da bu tür edatlara *harf* denir. Edatların bir kısmı da tek başına bir ifadeye, bir manaya sahip olabilir.

¹ Es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el- Curcânî, *et- Ta’rifât*, Dâru’s- Surûr, Beyrut, ts., s. 73.

² Ahmet Mustafa el- Meraği, *Ulumu’l- Belağa*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, 1993, s. 63; Ahmet el-Haşimi, *Cevahiru’l-Belağa fi’l-Meani ve’l-Beyan ve’l-Bedi’*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, s. 85; Ali el-Carım, Mustafa Emin, *el-Belağatu’l-Vadiha*, Eda Neş., İstanbul, ts., s. 194; Abdulkadir Hüseyin, *Fennu’l-Belağa*, Alemlu’l-Kutub, Beyrut, 1989, s. 122.

³ Curcani, age., s. 7.

⁴ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi, *el- Burhan fi Ulumi’l-Kur’an*, (Thk. Yusuf Abdurrahman el-Mer’aşli ve arkadaşları), Daru’l Marife, Beyrut, 1994, II, 433.

⁵ Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, (Thk. Mustafa Dib el-Buğa), Daru İbni Kesir, Dımeşk-Beyrut, 1996, II, 883.

⁶ Ebu Hilal el-‘Askeri, *Kitabu’l-Furuk*, (Thk. Ahmet Selim), Crus Burs, Trablus-Lübnan, 1994, s. 39.

⁷ Robert Stevenson, *İstifham mad., İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, V, 1215.

Fakat bu mananın anlaşılabilmesi için de diğer kelime, kelime grupları ve cümlelere bağlanması lazımdır. Arapça'da bu tür edatların adı da *isim*dir.⁸

İstifhâm (soru), dillerde umumiyetle ya kelime dışı bir unsurla, ya değişik bir kelime sırası ile, ya ses tonu ve vurgu ile ya da bir çekim şekli ile ifade edilir.⁹

Arapça'da soru için bazı edatlar kullanılmıştır. Bu edatlar isim ve harf olmak üzere ikiye ayrılırlar:

1. **Harf Olanlar:** □ (Hemze), هل(hel). Bunlara ام (em) edatını katanlar da vardır.¹⁰
2. **İsim Olanlar:** من(men), ما (ma), متى (meta), أَيْنَ (eyyane), أين (eyne), أَى (enna), كيف (keyfe), كم (kem), أَي (eyyu).¹¹

Bunlardan hemze, istifhâm edatlarının en çok kullanılanı *ümmü'l-bab* olandır. Bu nedenle hazfedilme, tasdik ve tasavvur soruları için gelme, müspet ve menfi cümlelerin başına gelme gibi bazı ayrıcalıkları vardır. Hel, sadece tasdik soruları için gelir. Enna nerden, nasıl ve ne zaman? manalarını alır. Eyne edatı ile yerin belirtilmesi istenir. Eyyu bir hususta ortak yönleri bulunan iki şeyden birini diğerinden ayırmak için kullanılır. Eyyane ile sadece gelecek zamanın belirtilmesi istenir. Ayrıca bu edat, mes'ul-i anın ta'zimi ve korkunç gösterilmek istendiği makamlarda gelir. Kem miktarı bilinmeyen bir sayının belirtilmesi istendiğinde kullanılır. Keyfe hâlin belirtilmesi istendiğinde kullanılır. Mâ akılsızları, akıllıların cins ve sıfatlarını sormak için kullanılır. Metâ ile zamanın belirtilmesi istenir. Men ile akıllı varlıkların durumları belirtilmesi talep edilir.

İstifhâm cümlesinde soru, cümlenin bütünlüğüyle ilgili değildir. Cümlenin bir ögesine ilişkin soru, cümlenin bütününe etkiler. Ama aslında cümlenin bir ögesine yöneltilmiştir. Arapça'da soru cümlenin hangi ögesiyle ilgiliyse istifhâm edatı o öğeden önce gelmektedir.

Örnek: بِشْرًا أَبَشْرًا مِّنَّا وَاحِدًا تَلْبِغُهُ “Bizden bir insana mı uyacağız?”¹² ayetinde soru بِشْرًا kelimesine yöneliktir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, istifhâm edatlarını teker teker ele alırken, her edatın almış olduğu özellikleri orada ayrıntılı bir şekilde zikredeceğimiz için, burada o özelliklere referanslarının zikrini ilgili yerlere bırakarak kısaca değindik.

⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1985, s. 348.

⁹ Ergin, age. s. 130.

¹⁰ Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkaki, *Miftahu'l-Ulum*, Daru'l-Kutui'l-İlmiyye, Beyrut, 1987/1407, 308;el-Askeri, age., s. 40.

¹¹ Haşimi, age., s.85; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 122; Bedevi Tebâne, *Mu'cemu'l- Belağatu'l-Arabiyye*, Daru'l-Minare-Daru İbni Hazm, Cidde-Beyrut, 1997/1418, s. 523.

¹² Kamer, 54/24

2.3. Türk Dili Çerçevesinde İstifhâm İle İlgili Genel Bilgiler

Türkçe’de soru, değişik dil bilgisi öğeleriyle sağlanır:

1. Soru takısıyla: İsim ve fiil cümleleri, “mi” soru takısıyla (edatıyla) soru biçimine dönüştürülür.

2. Soru sıfatlarıyla: Hangi odlarla yandı? gibi.

3. Soru zamirleriyle(adılarıyla): Bu zavallı nereye gidip derdini anlatacak?

4. Soru zarflarıyla: Nasıl, ne zaman, niçin, niye, ne diye, neden, ne kadar...

5. Soru edatlarıyla: Ya müsteşar kabul etmeseydi?

6. Tonlamayla: Soru ögesi bulunmadan da ses, ses tonuyla cümleye soru anlamı katılır.

Bu kafalarla ekonomi? Bu kafalarla kalkınma?¹³

Arapçada olduğu gibi Türkçede soru cümlelerin bir ögesine yöneliktir¹⁴ Fakat soru edatı, Arapçada söz konusu öğeden önce gelirken, Türkçe’de bu öğeden sonra gelir. Mesela, Ahmet mi geldi? Ahmet geldi mi? Soru cümleleri arasında fark vardır. Birinci cümlede gelenin Ahmet mi, başkası mı olduğu sorulurken yani mes’ul-i anh (sorulan şey/kişi), gelmek fiilidir. Bu nedenle de mi edatı ondan sonra gelmiştir.¹⁵

Buna göre, soru edatının soru cümlesindeki öğelerle ilişkisini şöyle sıralayabiliriz:

1. Yüklemele ilgili soru: Bahçelerde hâlâ güller açar mı?

2. Özneye ilgili soru: Hangi çılgın, bana zincir vuracaktı? Şaşarım!

3. Nesneye ilgili soru: Sahiden rengini mi atıyor?

4. Dolaylı tümleçle ilgili soru: Beni göz göre göre belaya mı sokacaksınız?

5. Zarf tümleciyle ilgili soru: Doğru mu söylüyorsun? Geri mi döndüler geçmiş zamanlar?

6. Edat tümceleriyle ilgili soru: Ziyaret için mi gideceksiniz? Nereye kadar varmışlar? Savaşların önemi neyle ölçülür?¹⁶

Sorular, sayıları ve kuruluşları bakımından, aynı özellikte değildir. Kimi cümlelerde tek soru bulunur ve bu soru tek sözcükten oluşur. Kimi cümlelerde iki soru ögesi bir aradadır. Kimi soru cümlelerinde de yanıtlanması gereken birden çok soru vardır.

Sayıları ve kuruluşları bakımından sorular üç türdür:

1. Yalın soru: Soru edatından ya da tek sözcükten oluşan ve tek yanıtla karşılanan soru türüdür. Eğitim birliği nerede? gibi.

¹³ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi*, Türk Dili Kurumu Yay., Ankara, 1976, s. 296-297.

¹⁴ Dizdaroğlu, age., s. 299.

¹⁵ Tahiru'l-Mevlevi, *Edebiyat Lugatı*, (Neş. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 64

¹⁶ Dizdaroğlu, age., s. 299-301.

2.Karma soru: İki soru ögesinin bir arada kullanılmasından ya da değişik nitelikten iki, kimi zaman da daha çok sözcükten oluşan ve tek yanıt isteyen soru türüdür. Ne cesaretle gider değil mi? gibi.

3.Zincirleme soru: Sayısı birden fazla olan ve her biri ayrı yanıt isteyen soru türüdür. Nerden ve ne zaman çıktı bu iş? gibi.¹⁷

2.4.İstifhâmın Belağat İlmindeki Yeri

Arap dilinde cümleler hüküm bakımından ikiye ayrılır: Haber(bildirme) ve inşa(isteme). Harici nispeti olmayan, yani kavramı hakkında doğru ve yanlış diye hüküm verilmesi mümkün olmayan söze **inşa** denir. Bu da talebi ve gayr-ı talebi diye ikiye ayrılır.

Talebi inşa (bir isteğe delalet eden inşa) : İstek anında bulunmayan (var olmayan) bir şeyin yapılmasını gerektiren inşadır. Bu ise, temenni, istifhâm, nehiy, emir ve nidadan ibarettir.

Gayr-ı talebi inşa: Bir isteğe delalet etmeyen inşadır. Bunun birçok üslûbu vardır. Taaccüp, övme, yerme, yemin, “reca fiilleri” ve akitlerde (sözleşmelerde) kullanılan bu üslûbların bazılarıdır.¹⁸

İstifhâma baktığımızda görürüz ki o, inşanın talebi kısmında mütalâa edilmektedir.¹⁹

Bilgi almayı, bir kuşkuyu gidermeyi amaçlayan ya da soru yoluyla değişik kavramlar bildiren cümleye soru cümlesi denir. Soru cümlesi kullanımı en yaygın, anlam yönünden çok zengin anlatım türlerinden birisidir.

Cümlenin sorulu biçimde olması, her zaman olumlu ya da olumsuz cevap beklendiği, her şeyin öğrenilmek istendiği anlamına gelmez. Soru yoluyla cümleye birçok anlamlar kazandırılır. Bu yolla anlatım ve söyleyiş daha renkli, daha canlı daha etkin bir nitelik kazanır. Bu durum, anlatımı tekdüzelikten kurtarır, maksadımızı özgün biçimde bildirmemizi sağlar.²⁰ Bunu istifhâm-ı âdiden ayırmak için adına tecahül-i arif demek gerekir.²¹

Kin, öfke, kıskançlık, ümitsizlik, üzüntü, acz, hayret, sevgi, nefret, teessüf... gibi bir ihtirasın kalbi sarstığı bir anda, bu sarsıntının şiddetini daha kuvvetli şekilde tebliğ için sorular sorarız. Bu sorular canlıya cansıza, görünene görünmeyene, müşahhasa mücerrede, nefse ve gayra yöneltilebilir. Esasen o soruların bünyesinde mübalağalı bir şekilde, ruha

¹⁷ Dizdaroğlu, age., s. 299.

¹⁸ Nureddin Boilelli, *Belâğat Kur'an Edebiyatı*, Rağbet Yay. İstanbul,, 2000, s. 183.

¹⁹ Mevlevi, age., s. 65.

²⁰ Dizdaroğlu, age., s. 295–305.

²¹ Mevlevi, age., s. 65.

hâkim olma ihtirasının ifadesi vardır. Örnek, “bu ihanete, şenaate, bu cinayete karşı daha gözleri olmayan sabiler bile ağlar... Ceninler ağlar... Hayaletler ağlar... Melekler, cellatlar ağlar, fıgan eder. Sen nasıl oluyor da gülüyorsun?...” parçasındaki istifhâm, gayzla (kin) karışık şiddetli bir nefreti dile getirir.

“İblis’e nispeten sen iken elyak u eşer,

Düzeh-nişin olur mu imiş seyyidu’l-beşer?” sorusu muaheze ve tahkir maksadıyla serdolanmıştır.²²

Verilen örneklerden anlaşıldığı gibi istifhâm farklı amaçlar ve gayeler için kullanılmaktadır. İşte istifhâmda takib edilen bu gayeleri anlamak için de ancak, mütakellim, muhatap ve ortama vakıf olunarak anlam ortaya çıkar, belâğî mana ve hedefe ulaşılabilir. Bu anlamlara istifhâm edatları, asli manaları itibariyle delalet etmezler. Bazen bu belâğî manayı açıklayıcı bir unsur istifhâm edatına arkadaşlık eder.

Örnek1: “*Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan iğrendiniz.*”²³ ayetindeki istifhâmdan kasıt, tiksinti verdiği için ölmüş kardeşinin etini yemeyi inkâr etmektir. “İşte bundan tiksindiniz” ifadesi de buna delalet etmektedir.

Örnek 2: “*Vay, dedi, ben bir kocakarı, bu kocam da bir pir iken doğuracak mıyım? Bu, cidden şaşılacak bir şey!*”²⁴ İstifhâmdan maksat, pir olduktan sonra çocuk sahibi olmaktan taaccüptür. “Bu cidden şaşılacak bir şey” ifadesi de buna delalet etmektedir.

Örnek 3: “*Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar bedene döneceğiz) ? Bu uzak bir dönüştür.*”²⁵ “Bu, uzak bir dönüştür” ifadesi istifhâmdan kastedilen istib’ad manasını açıklamaktadır. Çoğu kez, edatlarla böyle bir karine gelmeksizin, bu belâğî manalar kelamın siyakından elde edilir²⁶

Hemen her soru cümlesi, duygu ve düşüncelerimizi ayrı yoldan belirtmeye aracı olur. Soruların ardında başka istekler, başka dilekler yatar. Bu nedenle soru cümlelerinin anlam özelliklerini sınırlama olanağı yoktur. Soru cümlelerinin hangi anlam özelliği taşıdığı, cümlenin gelişinden çıkarılabilir. Çünkü bir sözün ifade ettiği anlam bağlamında (siyak-sibak) saklıdır. Zaten bu da hermenötikte(yorum bilim) temel bir kuraldır.²⁷

Soru cümlelerinde görülen başlıca anlam özellikleri şunlardır:

²² M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (I Belağat)*, Atatürk Üniversitesi Yay., (Sevinç Matbaası), Ankara, 1980, s. 259.

²³ Hucurat, 49/12

²⁴ Hud, 11/72

²⁵ Kaf, 50/3

²⁶ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 134–135.

²⁷ Gıyasettin Arslan, *İmam Şafî’nin Kur’an Okumaları*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004, s. 152.

Onaylatma, yalanlama, olasılık, beğenme, övme, şaşma, beklenmezlik, bilinmezlik, olanaksızlık, özür dileme, yakınma, üzüntü, güçsüzlük, küçümseme, kendini küçük görme, kızma, kınama, hükmü sınırlama, hükmü genişletme, kesinlik, söze duygusallık kazandırma, özlem, gereksizlik vb.²⁸

Başarılı bir istifhâm, bütün edebi eserleri, bilhassa hitabet yazılarını ve dramatik eserleri belağatın üst derecelerine yükseltir.²⁹

2.5. Kur'an'da İstifhâm Üslûbu

Sözden kastedilen gayeyi elde etmeye en yakın ve dinleyiciler üzerinde en etkili olan bir tarzda dizilen kelimelere dökülen manaya *üslûp* denir. Başka bir ifadeyle, yerine ve zamanına göre yapılan değişik konuşma şekillerine veya yazı ile ifade edilen manalara üslûp denir.³⁰ Bu üslûpların pek çok çeşidi vardır. Bunlardan biri de istifhâm üslûbudur.

İstifhâm üslûbu: Herhangi bir şeyi sorarak öğrenmeyi sağlayan üslûba denir.³¹ Başka bir tanıma göre: kişi cevabını bildiği bir konuyu soru şekline sokarak söylemesine istifhâm (soru sorma) sanatı denir. Kişi ifadeyi soru şeklinde düzenlemekle karşısındakinden cevap beklmez. Sözü daha etkili kılmak, okuyucunun dikkatini, işlediği konuya daha iyi çekebilmek için bu yola başvurur.³² Bu üslûb, belağat üslûpları için bir zirveden söz edilecekse en yüce makamı işgal eder. Çünkü, istifhâm üslûbu, kelimelerin en fazla mana sahibi olan, en geniş şekilde kullanılan, infiallere (tepki) en çok sebep olan bir üslûptur. Bundan dolayı istifhâm üslûpları teessür ve tesirin istendiği, aklın yumuşatılma ve ikna edilmesi için harekete geçirildiği yerlerde peş peşe gelir.³³

Felsefede Sokrat'a bağlanılan ve dayandırılan, fakat onunla başlanmamış olması gereken³⁴ sorma yoluyla öğrenme ve öğretme metodu, zamanımızda da üzerine çalışılarak daha bir işlenmiş ve ilerletilmiş olarak değerini korumaktadır.

Muhatapların dikkat ve alakalarını çekmenin en kolay ve en güvenilir yollarından biri, onlara sual yöneltmektir. Hitabet sanatının en eski tekniklerinden birisi olan belağatlı soru sormanın birçok faydası vardır.

²⁸ Dizdaroğlu, age., s. 305–317.

²⁹ Bilgegil, age., s. 260

³⁰ Bolelli, age.,s. 28.

³¹ Ahmet Yaşar, *Arapça'nın Temel Kuralları*, Anadolu Matbacılık, by., 1996, s. 448.

³² İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, MEB. Yay., İstanbul, 1992, s. 75.

³³ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 145.

³⁴ Mustafa Öcal, *Din eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yay., Ankara, 1991, s. 249.

Sual, muhatapların dikkatini çeker, onların dağınık zihinlerini bir yere toplar. Yine sual sadece kendini dinletmekle kalmaz, insanın dikkatini tam çektiği için en inatçı zihinlerde bile gedik açmadan edemez. Sonra sual, basit bir cümle olması bakımından insan zihninde uzun zaman kalır, cevabı bulup tatmin oluncaya kadar muhatapı, zihnini çalıştırmaya zorlar.

Muhatapların sorularına bir takım basmakalıp cevaplar vermek yerine onlara yönlendirici sualler tevcih etmek, gerçeği bulmalarını sağlar. Çünkü bu durumda, aynı zamanda, dava sahibi, sunduğu meselelerin halledilmesine muhataplarının da katkılarını istiyor gibidir. Onlar da gururlarının bu şekilde okşanmasından memnun olarak inattan sıyrılıp gerçeği kabul etmeye daha çok yaklaşmış olabilirler.

Diğer taraftan bir konu, belağatlı bir soruyla sonlandırıldığı zaman, verilmek istenen mesajın yerine ulaşması ve muhatapların dikkatlerinin istenen yöne çekilmesi sağlanmış demektir. Belağatlı sualler bir bakıma dinleyicilere meydan okumaktır. Onlarda sanki şu tür sorular yönlendirilmiş duygusunu uyandırır: “Siz bu işin altından kalkabilir misiniz?” veya “Bu meseleyi çözmek için gerekeni yapmaya hazır mısınız?”

Yine hitap esnasında, düşünce uyandırıcı sualler tevcih etmek suretiyle, muhataplardan kayıtsız ve umursamaz olanları; canlı, dikkatli bir hale getirmek mümkündür.

Soruyu soranın, kendisini, esas mevzu ile alakalı herhangi bir bilgisi olmayan bir kimsenin yerine koyması münazarada bilinen bir üslûttur. Bu üslûp, muarız ağzı ile itiraf ettiği bir şey ile yakalayıp, müddeasının hakikatini ve öteki unsurlarını ona açıklamak isteyen birisinin takip ettiği bir yoldur.

Soru sormanın önemiyle ilgili bu genel bilgileri sunduktan sonra, Kur’an’ın, belağat sanatının bu vazgeçilmez tekniğini kullanımına geçebiliriz. Kur’an, indiriliş gayelerini gerçekleştirmek için birçok üslûb kullanmıştır. Bu üslûblardan biri de istifhâm üslûbudur. Kur’an’da sual kökünden türemiş 130 kadar lafız geçer. Bu, Kur’an’da sormanın ve soruşturmanın her şekliyle bir öğrenme ve öğretme, bir yetiştirme ve yetiştirme metodu olarak kullanıldığını gösterir.

Kur’an, muarızlarını tuttıkları yolda şüpheye düşürmek için onlara sualler tevcih etmiştir. Onlara doğrudan sorular sorduğu gibi, geçmiş peygamberlerin kıssalarında da benzer sorular yönlendirmek suretiyle muarızlarını, münakaşa yapan iki taraf karşısında seyirci durumunda bırakarak kendi durumlarını kendilerine seyrettirmiştir.³⁵

İstifhâm üslûbunun Kur’an’da çokça kullanılması, kullanılmasını gerektiren nedenlerin çokluğu ve manalarının çeşitliliğiyle temayüz etmiş bir üslûb olarak, yaklaşık 1260 ayette

³⁵ Muhammed Çelik, *Kur’an’ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 259-261.

varit olmuştur. Biz bunu Kur'an'ın bütün ayetlerini oluşturan 6232 ayetle karşılaştırdığımızda, Kur'an'da ne kadar çok geldiğini göreceğiz. Kur'an'da istifhâm üslûbunun gelmesindeki bu çokluk, onun kuvvetine, yaptığı tesirin derecesine ve onu gerektiren nedenlerin çokluğuna delalet eder.³⁶

Kur'an'ın Mekke'de nazil olan ayetleri, istifhâmın en hoş çeşitlerini, vicdanı ve ruhu en çok etkileyeni ihtiva eder. Kur'an'ın Mekki ayetlerinin pek çok yerinde bu üslûblar peş peşe gelmektedir.³⁷

Örnek 1: “*Biz Müslümanları suçlular gibi yapar mıyız hiç? Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz? Yoksa sizin bir kitabınız var da onda mı (bu hükümleri) okuyorsunuz?*”³⁸

Örnek 2: “*(Allah) onu, yedi gece, sekiz gün ardı ardına onların üzerine saldı. O kavmi orada, içi boş hurma kütükleri gibi serilmiş görürsün. Onlardan hiç geri kalan görüyor musunuz?*”³⁹

Örnek 3: “*Nankörlere ne oluyor ki sana doğru koşuyorlar? Sağdan, soldan ayrı ayrı gruplar halinde (gelip başına üşüşüyorlar). Onlardan her biri, nimet cennetine sokulacağını mi umuyor? Hayır! Öyle şey yok!*”⁴⁰

Mekki olan bu ayetlerde ve diğer bir çok ayette⁴¹ istifhâmın aldığı belâğî manalar olan inkâr, tehdit, kınama ve taaccübü açıkça görmekteyiz.

³⁶ Abdurrauf Said Abdulğani el-Lebbedi, *Hemzetü'l-İstifham fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-Vataniye, Amman, 1992, s. 7.

³⁷ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 146

³⁸ Kalem, 68/35–37

³⁹ Hakka, 69/7–8

⁴⁰ Mearic, 70/36–39

⁴¹ Bkz. Müzemmil, 73/17; Müddessir, 74/26–27; Nazi'at, 79/10–11.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'AN'DA VARİD OLAN İSTİFHAM EDATLARI

Arap dilinde edatlardan maksat harfler ve harflerin benzerleri olan isim, fiil ve zarflardır. Edatların kullanıldıkları yerler önem arz ettiğinden nerelerde kullanıldıklarını bilmekte yarar vardır.

Örnek: *وَأِنَّا أَوْ لِيَاكُم لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* “*O halde ya biz veya siz, (ikimizden biri), doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz.*”⁴² ayetinde zikredilmiş olan iki cer harfine ve kullanıldıkları yerlere bakalım:

Hidayet ehli yüksek bir yerde oturup etrafına istediği şekilde bakabilen kişilere benzetilmiş ve üzerinde manasına gelen *على* edatı *هدى* kelimesinin başına gelmiştir. Delalet ehli ise karanlıkta boğulup kalmış, kuytu bir yerde hangi tarafa yöneleceğini bilmeyenlere benzetilmiş ve *ضلال* kelimesi ile birlikte içinde manasında olan *فى* kullanılmıştır.⁴³ Görüldüğü gibi söz konusu iki cer harfi, rasgele değil, belki taşıdıkları manalarla uyumlu yerlerde kullanılmışlardır.

Edatların ve kullanıldıkları yerlerin önemini belirten bu kısa girişten sonra, Kur'an-Kerim'de zikri geçen istifhâm edatlarına giriş yapabiliriz.

Arap dilinde edatlar harf olanlar ve isim olanlar diye ikiye ayrılır. Ancak biz burada Kur'an'da geçen edatları işlerken gerek harf olanlardan olsun gerekse isim olanlardan olsun istifham edatı oluşunda ihtilafı olanları ayrı bir başlık altında alıp inceleyeceğiz.

1.1. Harf Olanlar

1.1.1^أ (Hemze)

Hemze, Kur'an'da varit olan istifhâm edatları içerisinde en çok kullanılanıdır. Hemze yaklaşık 560 ayette zikredilmiştir. Bu sayı, nerdeyse, Kur'an'da diğer edatlarla gelen istifhâmın yarısını oluşturmaktadır.⁴⁴

Hemze, istifhâm edatlarının en çok kullanılanı olduğundan onun bazı ayrıcalıkları vardır. Bunlar:⁴⁵

⁴² Sebe', 34/24

⁴³ Zerkeşi, *Burhan*, IV, 154; Suyûti, age., I, 461.

⁴⁴ El- Lebbedî, *Hemzetü'l-İstifhâm (Mukaddime)*, s. 8.

a. Hemze, tek başına veya başında bulunduğu cümlenin bir kısmı ile birlikte hazfedilebilir.

1. Hemzenin tek başına hazfedilmesi;

Örnek1: *قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْعَالِيِينَ* “Eğer üstün gelen biz olursak, elbet bize bir mükâfat vardı, değil mi? dediler.”⁴⁶ ayetinde hemze tek başına cümleden düşmüştür. Ayetin takdiri şöyledir: *أ إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا* . Hemzenin hazfedilmeksizin kıraat edilmesi⁴⁷: *قَالَ نَعَمْ لِمَنِ الْمُعْرَبِينَ* :⁴⁸ “(Firavun) Evet, dedi hem de siz (benim) yakınlar(ım)dansınız!”⁴⁸ ayetinde istifhâm cevabının bulunuşu hazfe delildir.

Örnek 2: *قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آتَنَّا لَكُمْ* “Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz?”⁴⁹ ve *قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آتَنَّا لَكُمْ*⁵⁰ ayetlerinde de hemze tek başına hazf olmuştur.

Bazılarına göre, *قال هذا ربى* “Budur Rabbim, dedi.”⁵¹ ayetlerinde hemze cümleden tek başına düşmüştür. Ve onlara göre takdir: *أ هذا ربى* şeklindedir.⁵² Fakat muhakkik âlimlere göre bu ayetlerde istifhâm manası ve istifhâm edatının hazfı yoktur. Onlara göre bu sözün bir benzerini, muhatabının haksız olduğunu bildiği halde ona insafı davranan kişi söyler. Yani bunu, muhatabının sözünü hikâye eden (Rabbim budur, diyen) sonra da delil getirerek bu sözü iptal etmeye koyulan kişi söyler.⁵³

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ “O başıma kaktığın nimet de İsrailoğullarını köle yapman(yüzündendir).”⁵⁴ ayetinde de hemzenin hazfedildiğini söyleyenler olmuştur ve onlara göre takdir: *أ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ*⁵⁵Ferra (207/’822) buna katılmaktadır. Ona göre ayetin manası: Bu bir nimettir. Çünkü sen beni büyüttün, İsrail oğulları gibi kendine köle etmedin, şeklindedir. Bu iki kölesinden birisini dövüp diğerini dövmeyen kişiye, dövülmeyen kölenin:

⁴⁵ Cemaluddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Hişam el-Ensari, *Muğni’l-Lebib ‘an Kutubi’l-E’arib*, I, 41; Zerkeşi, age., IV, 156; Suyûti, *İtkan*, I, 464; Ahmed Mahir el-Bakarî, *Esalibü’n-Nefyi fi’l-Kur’an*, Daru’l-Mearif, Kahire, 1984, s. 315.

⁴⁶ A’raf, 7/113.

⁴⁷ Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zamahşeri, *el-Keşşaf ‘an Hakaiki Ğavamidi’t-Tenzil ve ‘Uyuni’l-Ekavil fi Vucuhi’t-Te’vil*, (Thk. Abdurrezzak el-Mehdi), Daru İhyai’t-Turasi’l-‘Arabi, Beyrut, 1997, II, 131; el-Kadı Nasiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-ŞîRâzî el-Beydavi, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut, 1988, I, 353.

⁴⁸ A’raf, 7/114.

⁴⁹ A’raf, 7/123.

⁵⁰ Taha, 20/71; Şu’ara, 26/49.

⁵¹ En’am, 6/76-78.

⁵² Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *es-Sahibi fi Fikhi’l-Luğa*, (Thk. Es-Seyyid Ahmed Sakar), yy., Kahire, 1977, s. 131; Ebu’l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, Eda Neş., İstanbul, II, 20; Zerkeşi, *Burhan*, II, 451; Abdulaziz ‘Atik, *İlmu’l-Meani el-Beyan el-Bedi*, Daru’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, Beyrut, ts., s. 108.

⁵³ Ebu’l-Hasen Said el- Mes’ade el-Mucaşi el-Belhi el-Basri(el-Ahfeşu’l-Evsat), *Me’ani’l-Kur’an*, (Thk. Faiz Faris), yy., Kuveyt, 1981, II, 280; İbni Hişam, *Muğni’l-Lebib*, I, 41; Beydavi, age., I, 308.

⁵⁴ Şu’ara, 26/22.

⁵⁵ Ahfeş, age., II, 426; Ebu Cafer Ahmad b. Muhammed b. İsmail en- Nehhas, *İ’rabu’l-Kur’an*, (Thk. Züheyr Gazi Zahid), A’lemu’l-Kutub, Beyrut, 1988, III, 176; Zerkeşi, age., II, 451.

Onu dövüp beni dövmemen bana bir nimettir, demesi gibidir.⁵⁶ Bu manada istifhâma yer yoktur ve bu mana, siyak sibaka uygun olduğundan, istifhâm hemzesinin hazfedildiğini söylemeye ihtiyaç olmayabilir. Nitekim “*Firavun dedi ki: (Ey Musa) Âlemlerin Rabbi nedir?*”⁵⁷ ayetinde Firavun, Hz. Musa’nın nimeti itiraz ettiğini görünce, Onun daha önce söylediği “*Biz âlemlerin Rabbi’nin elçisiyiz.*”⁵⁸ sözüne itiraz ederek, eski tartışmayı bırakıp, yeni bir tartışmaya giriş yapmıştır.

2. Hemzenin başında bulunduğu cümlenin bir kısmı ile birlikte hazfedilmesi;

Örnek 1: كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ “*Ateşte ebedi kalan ve bağırsaklarını parça parça kesen sıcak suyun içirildiği kimseler gibi olur mu?*”⁵⁹ Ayetin takdiri: أَمَّنْ هُوَ خَالِدٌ فِي الْجَنَّةِ يَسْقَى مِنْ هَذِهِ الْأَنْهَارِ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ .⁶⁰

Örnek 2: أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ “*Yoksa o, gece saatlerinde secde ederek, ayakta durarak ibadet eden, ahiretten korkan ve Rabbinin rahmetini umman gibi midir?*”⁶¹ ayetinin takdiri de: أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ ذلك خير أم مَنْ هُوَ قَانِتٌ .⁶²

b. Hemze, diğer istifhâm edatlarından farklı olarak hem tasavvur hem de tasdik soruları için kullanılabilir.⁶³

1.Tasavvur sorusu: Belağatta bir, iki veya daha fazla şeyi anlatan sayı, fiil, zarf, mef’ul ya da hale müfred denir.⁶⁴

Müfred şeyden soru sormaya belağatçılar tasavvur adını veriyorlar. Buna göre tasavvur sorusu müfred bir şeyi öğrenmek için sorulan soru türüdür.⁶⁵Bu tür sorularda mes’ul-i anh hemzeden hemen sonra zikredilir ve edattan sonra gelen bir de muadili bulunur. ⁶⁶Bu tür sorunun cevabı, mes’ul-i anhın tayini ile olur. Evet, (نعم) veya hayır(لا) cevap olamaz.⁶⁷

Bazen mes’ul-i anhın muadili zikredilmez.

⁵⁶ Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyad el-Ferra, *Me’ani’l-Kur’an*, (Thk. Ahmed Yusuf Necati – Muhammed Ali en-Neccar), Daru’s-Surur, Beyrut, ts., II, 279.

⁵⁷ Şu’ara, 26/23.

⁵⁸ Şu’ara,26 /16.

⁵⁹ Muhammed, 47/15

⁶⁰ İbni Hişam, age., I, 38; Zerkeşi, age., II, 448.

⁶¹ Zümer, 39/9.

⁶² Halil b. Ahmed el- Ferahidi, *Kitabu’l-Cümel fi’n-Nahv*, (Thk. Fahrudin Kabave), İstiklal İntişarat, Tahran, 1989, s. 234–235.

⁶³ Sekkaki, *Miftahu’l-Ulum*, 308; İbni Hişam, age., I, 41; Zerkeşi, age., IV, 156; Suyûti, age., I, 462; Sa’duddin Mes’ud b. Abdillâh et-Taftazani, *Muhtasaru’l-Me’ani*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul, 1974, s. 197; Ali el-Carım, *el-Belağatü’l-Vadiha*, s. 194.

⁶⁴ Bekri Şeyh Emin, *el-Belağatü Arabiyye fi Sevbihe’l-Cedid İlmu’l-Me’ânî*, yy. Beyrut, 1998, s. 81.

⁶⁵ Curcani, *et-Ta’rifat*, s. 7; Ali el-Carım, age., s. 194.

⁶⁶ Abdulkadir Hüseyin, *Fennu’l-Belağa*, s. 123; Hikmet Akdemir, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yay. İzmir,1999, s. 138.

⁶⁷ Bekri Şeyh Emin, age, s. 81.

Örnek 1: وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا كَمَا كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere de ki: Siz de İslam oldunuz mu?”⁶⁸ ayetinde muadil mukadderdir: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “İslam oldunuz mu yoksa hala küfrünüz üzerinde mi bulunuyorsunuz?”⁶⁹

Örnek 2: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “(İbrahim’i getirdiler) Dediler ki: İbrahim, tanrılarımıza sen mi bunu yaptın?”⁷⁰ Bu ayette takdir: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “Bu ayette takdir: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا şeklinde olup muadilin zikrine gerek duyulmamıştır.⁷¹

Eğer istifhâm hakiki manasından çıkıp takriri vb. manaları alırsa muadile ihtiyaç kalmaz. Yani bu durumda muadil mukadder de değildir.⁷²

Örnek 3: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “Allah’ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?”⁷³

2. Tasdik sorusu: Tasdik, zihnin iki şey arasında nispetin meydana gelip gelmediğini kabul etmesidir. Tasdik sorusu ise herhangi bir nispetin meydana gelip gelmediğini öğrenmek için sorulan soru türüdür.⁷⁴ Yani belâğatçılar, fiil-fail, mübteda-haber vs.den oluşan cümleye çeşitli isimler vermektedirler. İsnad, hüküm, nispet, tasdik vs. İstifhâm konusunda, bu isimlerden tasdik ifadesini tercih ediyorlar.⁷⁵

Örnek 4: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “Biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler.”⁷⁶ ayetinde soru, fiilin kendisine yönelik olup meydana gelip gelmediğini sormaktadır. Bu ise tasdik sorusudur.

Tasdik sorusunda, cümledeki hükmün sabit olup olmadığı sorulur. Bu nedenle cümlede hükmün muadili bulunmaz. Muadil bulunuyor görünüyorsa, yani sorudan sonra أم edatı kullanılmışsa da bu fakat manasına gelen munkatı’a أم’dir.⁷⁷

Örnek 5: أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا أَلَسْتُمْ مِمَّنْ كَفَرُوا قَبْلَ هَذَا “Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var, görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var?”⁷⁸ ayetindeki hemze inkâr manasındadır. İnkâr manası nefiy manasını netice verir. Nefiyden sonra ise muttasıla أم gelmez. Dolayısıyla ayetteki أم munkatı’adır.⁷⁹

⁶⁸ Ali İmran, 3/20

⁶⁹ Zamahşeri, age., I, 375; Beydavi, age., I, 153; Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru’l-Merağî*, Daru’l-Fikr, by., 1971, III, 121; Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetü’t-Tefasir*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ts., I, 192.

⁷⁰ Enbiya, 21/62.

⁷¹ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 124.

⁷² Zerkeşi, age., II, 447.

⁷³ Bakara, 2/106.

⁷⁴ Curcani, age., s. 7; Taftazani, age., s. 197; Atik, age., s. 86.

⁷⁵ Bekri Şeyh Emin, age., s. 83.

⁷⁶ Hadid, 57/14

⁷⁷ Ali el-Carım, age., s. 194; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 125.

⁷⁸ A’raf, 7/195.

⁷⁹ Suyûtî, age., I, 483.

c. Hemze hem müspet hem de menfi cümlenin başına gelebilir.⁸⁰

Örnek 1: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ “Şu, binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?”⁸¹

Örnek 2: ... أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ ... “İçlerinden bir adama: insanları uyar ve inanlara, Rableri katında kendileri için bir doğruluk kademesi bulunduğu müjdele! diye vahy etmemiz insanlara tuhaf mı geldi?”⁸²

Hemze menfi cümlenin başına geldiğinde tenbih, tezekkür ve taaccüp manalarını verir. Bu manalarda sakındırma (tahzir) manası da olabilir: أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ “Öncekileri helak etmedik mi?”⁸³ ayeti gibi.⁸⁴

d. Hemze atıf harfinin başına gelebilmektedir. Sibeveyh (180/796?) ve ulemanın cumhuruna göre bunun nedeni, hemzenin cümlenin başına gelmede (tasdirde) asıl olmasıdır.

Örnek 1: أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ “Peki (o) ülkelerin halkı, geceleyn uyurlarken azabımızın kendilerine gelmeyeceğinden emin midirler?”⁸⁵

Örnek 2: أَلَمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلَانَ “(Azap) Başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız?”⁸⁶

Hâlbuki diğer istifhâm edatları, matufe cümlenin diğer bütün parçaları gibi atıf harfinden sonra gelirler.

Örnek 1: وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ “Size Allah’ın ayetleri okunmakta ve o’nun elçisi de aranızdayken nasıl inkâr edersiniz?”⁸⁷

Örnek 2: فَأَلَيْ تُؤْفَكُونَ “O halde nasıl (yalnız ona tapmaktan) çevriliyorsunuz?”⁸⁸

Örnek 3: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ ۖ “Size ne oldu ki, münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?”⁸⁹

Başını Zamahşeri’nin çektiği bir gruba göre hemze bu yerlerde asli yerindedir ve hemze ile atıf harfi arasında gizli bir cümle vardır. Atf ise o cümle üzerindedir.⁹⁰ Buna göre, hemze tasdir için atıf harfinin başına gelmiş değildir.

⁸⁰ İbni Hişam, age., I, 41.

⁸¹ Bakara, 2/243.

⁸² Yunus, 10/2.

⁸³ Mürselat, 77/16.

⁸⁴ Suyûtî, age., I, 462-463.

⁸⁵ A’raf, 7/97.

⁸⁶ Yunus, 10/51.

⁸⁷ Ali İmran, 3/101.

⁸⁸ En’am, 6/95.

⁸⁹ Nisa, 4/88.

⁹⁰ İbni Hişam, age., I, 42; Zamahşeri, age., II, 451.

Örnek: أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذَّكْرَ صَفْحًا “Sizi uyarmaktan vaz’ mı geçelim?”⁹¹ ayetinde atıf harfinden (ف) sonra gelen cümle, gizli bir cümle üzerine atf edilmiştir ve takdir şöyledir:⁹² أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذَّكْرَ صَفْحًا Muhyeddin ed-Derviş, bu iki görüşten birisini diğerine tercih ettirecek bir neden görmese de,⁹³ Zamahşeri’nin görüşündeki tekellüf ve her yerde uygulanmaması onu zayıflatmaktadır. Burada bir cümlenin tümünün hazfı söz konusu olduğundan bu görüşte tekellüf vardır. Bu hazf, matufe bir cümlenin bir cüz’ünü takdim etmek ile kıyaslandığında -ki bu takdim cumhurun görüşüydü- ondan daha kolay değildir. Çünkü takdim etmedeki tecevvüz(kaide dışı oluş) lâfzen daha azdır. Ayrıca takdim etmedeki tecevvüz hemzenin tasdirde asıl olduğuna tenbih gibi bir gaye vardır.⁹⁴

Bu görüş mesela bu ayetlerde uygulanamaz, yani o yerlerde atıf harfinden önce makama uygun bir fiil takdir edilemez: أَوْ مَن يُنْشَأُ فِي الْحَلِيَّةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ “Süs içinde yetiştirilip, mücadelede açık olmayanı (tartışmayı ve kavgayı beceremeyeni) mi (Allah’ın çocuğu yaptılar)?”⁹⁵ أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى , “Rabbinden sana indirileni hak olduğunu bilen kimse, (bunu kabul etmeyen) gibi olur mu?”⁹⁶ أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ , “Her nefsin yaptığı işin başında duran, (hiçbir şeyden haberi olmayanla bir olur mu)”⁹⁷

Zamahşeri bile bazı yerlerde cumhura katılmıştır. Ona göre أَقَامِنَ أَهْلُ الْفَرَى⁹⁸ cümlesi, “Biz mi bir daha diriltileceğiz?Önceki atalarımız da mı?”¹⁰¹ ayetindeki أَبَاؤُنَا , أَبَاؤُنَا ‘deki zamir üzerine aftır ve zamir üzerine atf için var olması gereken fasıla da burada hemze olmuştur. Böylece Ona göre bu ayetlerde atıf harfinden önce makama uygun mukadder bir fiil yoktur.¹⁰²

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ “Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”¹⁰³ ayetinin tefsirinde Zamahşeri, iki görüşü de ihtimalli bulmuştur. Ona göre bu cümle kendisinden önce gelen

⁹¹ Zuhruf, 43/5.

⁹² Zamahşeri, age., IV, 241; Süleyman b. Ömer el-İclî el-Cemel, *el-Futûhâtu’l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsirri’l-Celâleyn li’d-Dekâiki’l-Hafîyye (el Cemel ‘ala’l-Celâleyn)*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1987, IV, 76.

⁹³ Muhyeddin ed-Derviş, *İ’rabu’l-Kur’ân’il-Kerim ve Beyânüh*, el-Yemame Dâru İbn Kesir, Dimeşk-Beyrût, 1994, I, 96.

⁹⁴ İbni Hişam, age., s. 43.

⁹⁵ Zuhruf, 43/18.

⁹⁶ Ra’d, 13/19.

⁹⁷ Ra’d, 13/33; Zerkeşi, age.,II, 452.

⁹⁸ A’raf, 7/97.

⁹⁹ A’raf, 7/95.

¹⁰⁰ Zamahşeri, age., II, 126.

¹⁰¹ Vakıa, 56/47-48.

¹⁰² Zamahşeri, age., IV, 463.

¹⁰³ Ali İmran, 3/83.

cümleye, *فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ*,¹⁰⁴ “İşte onlar fasıklardır.” cümlesine matufedir veya ayette takdir şöyledir:¹⁰⁵ *أَيَتُولُونَ فَعَيْرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ*

İstifhâm hemzesinden sonra gelen her vav(و) harfini atıf harfi olarak tefsir etmek doğru değildir.

Örnek 1: *“Babalarımızı Babalarımızı bulduğumuz şey bize yeter! derler. Babaları hiçbir şey bilmeyen, doğruyu bulamayan kimseler olsa da mı?”*¹⁰⁶ ayetinde istifhâm hemzesi hal vavının başına gelmiştir. Buna göre mana: *أَحْسِبُهُمْ ذَلِكَ وَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ*¹⁰⁷

Örnek 2: *“Dedi ki: İstemesek de mi(bizi) yurdumuzdan çıkaracak ve dinimizden döndüreceksiniz?”*¹⁰⁸ Bu ayetin manası: *أَتَعِدُونَنَا فِي مَلْتِكُمْ فِي حَالِ كَرَاهَتِنَا*¹⁰⁹

İstifhâm hemzesinden sonra gelen و harfinin zaid olabileceği ileri sürülmüşse de,¹¹⁰ bu harf, bir manayı ifade edebildiğinden zaid oluşuna hükmetmek doğru değildir.¹¹¹

Örnek : *“Ne zaman bir ahit (antlaşma) yaptılarsa, onlardan bir gurup o ahdi bozup atmadı mı?”*¹¹² ayetinin takdiri şöyledir: *عَاهَدُوا* Burada vav harfi, atf gibi görevi üstlenmiştir ve zaid değildir.

e. Diğer istifhâm edatlarından farklı olarak hemze, şart edatının başına gelebilir.¹¹³ Bu durumda istifhâm, hakikatte, şart cümlesinin ikinci cümlesine (ceza’ü’ş-şart) yönelik olmasına rağmen istifhâm edatı birinci cümlede (fiilü’ş-şart) başına gelmiştir. Dolayısıyla *“Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar.”*¹¹⁴ ayetinin te’vili: *عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ إِنْ مَاتَ* :¹¹⁵ *أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُبِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ* ve *أَفَإِنْ مَاتَ فَهُمُ الْخَالِدُونَ* te’vili de : *عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ إِنْ مَاتَ* :¹¹⁶ Ebu Cafer en-Nahas (338/949) ise şart ve cevap cümlelerini mübteda ve haber gibi telakki etmektedir. Ona göre, nasıl haberin başına ayrıca istifhâm edatı gelmiyorsa, *أَزِيدُ أَمِنْطِقَ* denmiyorsa, cevap cümlesinin başına da istifhâm edatı da gelmez.¹¹⁷

¹⁰⁴ Ali İmran, 3/82.

¹⁰⁵ Zamahşeri, age., I, 407.

¹⁰⁶ Maide, 5/104.

¹⁰⁷ Râzî, age., XII, 92.

¹⁰⁸ A’raf, 7/88.

¹⁰⁹ Râzî, age., XIV, 145; Beydavi, age., I, 349.

¹¹⁰ Ahfeş, age., I, 34,141.

¹¹¹ Râzî, age., III, 182-183.

¹¹² Bakara, 2/100.

¹¹³ Zerkeşi, age., II, 451; Suyûti, age., I, 463.

¹¹⁴ Enbiya, 21/34.

¹¹⁵ Ali İmran, 3/144.

¹¹⁶ İbni Faris, age., s. 295-296; ‘Atik, age., s. 107.

¹¹⁷ en-Nehhas, age., I, 409-410.

İstifhâm hemzesi, vasıl hemzesinin başına geldiğinde vasıl hemzesi düşer.¹¹⁸ Misal: *De ki: Allah'tan (bu hususta) bir söz mü aldınız? Şayet öyleyse Allah verdiği sözden dönmez.*¹¹⁹ اَأَتَّخَذْتُمْ kelimesindeki hemze istifhâm hemzesidir. Kelimenin aslı: اَأَتَّخَذْتُمْ şeklindedir. Lafızda hafiflik meydana geleceğinden ve istifhâm hemzesi, vasıl hemzesinin görevini yaptığından vasıl hemzesi hazfedilmiştir.¹²⁰ Fakat vasıl hemzesi elif lââm (ال) takısındaki elif ise istifhâm cümlesi, haber cümlesi ile karıştırılmasın diye, hazf edilmez.¹²¹ Misal: *اللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ*¹²² Burada vasıl ve istifhâm hemzelerinin bir araya gelmelerinden med (uzatma) meydana gelmiştir.

İstifhâm hemzesi, رأى fiilinin başına geldiğinde artık bu fiil görmek veya bilmek manasında olmaz. أخبرنى (Bana söyle) ya da أخبرونى (bana söyleyin) manasını alır.¹²³ Kur'an'da otuz dört yerde istifhâm hemzesi رأى fiilinin başına gelmiştir. Bu da dört üslûb ile olmuştur:¹²⁴ أرأيتم, أرأيتم, أرأيتم, أرأيتم

1.1.2 هل (Hel)

a. Bu edat sadece tasdik sorusu için kullanılır. Onunla sorulan sorunun cevabında duruma göre evet (نعم) veya hayır (لا) denilir.¹²⁵

Örnek: *“Siz de Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu? (Onlar da): Evet dediler.”*¹²⁶

b. Hel (هل) edatıyla bazen bir şeyin varlığından veyahut yokluğundan haber almak (هل النبات) bazen de bir şeyin bir özelliğinin varlığından haber almak (هل الإنسان الكامل موجودا) için kullanılır.¹²⁷ Bu edat bazen bir şeyi öğrenmek için kullanılır. Bu şekilde Allah için kullanılamaz.

Örnek: قل هل عندكم من علم فتخرجوه لنا

c. Bazen de uyarmak veya nefyetmek için takrir yoluyla kullanılır.

¹¹⁸ Halil b. Ahmed, age., s. 232.

¹¹⁹ Bakara, 2/80.

¹²⁰ Celaluddin es-Suyuti, Celaluddin el-Mahallî, *Tefsiru'l-Celaleyn*(el-Cemel ala'l-Celâleyn, Kahraman Yayınları, İstanbul,1987 ile birlikte), I, 70.

¹²¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummani en-Nahvi, *Kitabu Me'ani'l-Huruf*, /Thk. Abdulfettah İsmail Şelbî), Daru'ş-Şuruk, Cidde, ts. s.34.

¹²² Neml, 27/59.

¹²³ Suyuti, *İtkan*, I, 463; Süleyman b. Ömer, *el-Cemel*, IV, 381; Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim Cüz'ü Amme*, Daru İbni Zeydun, Beyrut, 1989, s. 145.

¹²⁴ M.Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1994, s. 357; el-Lebbedi, age., s. 80.

¹²⁵ Suyutî, age., I, 568; Taftazani, age., s. 199; 'Atik, age., s. 87; Akdemir, age., s. 140.

¹²⁶ A'raf, 7/44.

¹²⁷ Ali el-Carım, age.,s. 194.

Örnek: فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ.¹²⁸ Böyle bir kullanım Allah'ın kudretine dikkat çekmek için kullanılır ve safvetinden korkutmak için kullanılır.¹²⁹

d. هل tasdik sorusu ile sınırlı olduğunda ondan sonra أم kullanılamaz.¹³⁰ Şayet kullanılırsa bu, hemzeden sonra gelen muttasıla أم cinsinden olmayıp بل gibi idrab (bir kelimeden başka bir kelama geçmek) manasını ifade eden munkatı' a أم cinsindedir.¹³¹

Örnek: قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ.¹³²

e. Bu edat قد manasını aldığından onun gibi sadece fiilin başına gelir.¹³³

Örnek 1: قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَّا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ: *(Yusuf) Dedi: Sizler cahil iken Yusuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı bildiniz mi?*¹³⁴ ayetinde قد, هل manasındadır. Çünkü Yusuf'un kardeşleri ona ve onun öz kardeşine yaptıkları kötülüğü hatırlıyorlardı.¹³⁵

Örnek 2: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا *“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?(geçti)”*¹³⁶ ayetinde de قد, هل manasındadır.¹³⁷ Yani insanın üzerinden öyle uzun süreler geçti ki, henüz kendisi anılan bir şey değildi.

f. هل İstifhâm manasını ifade ettiğinden, istifhâm hemzesi gibi ismin başına da gelebilir. Fakat cümlede fiil varsa ismin başına gelmez. Hemze ise gelebilir.

Örnek: أَبَشْرًا مِّنَّا وَاحِدًا نَّتَّبِعُهُ *“Bizden bir insana mı uyacağız?”*¹³⁸ ayetinde olduğu gibi.¹³⁹

Bu edatın ismin başına gelebilmesi, belâğatçılara göre söz konusu olan bir nükteden dolaydır. O nükte de şudur: Mesela, fiilden isme dönmek-teceddüd ifade eden fiil cümlesini sebat ifade eden isim cümlesine çevirmek olduğundan vuku' bulacak bir işi vuku' bulmuş gibi göstermektir. Bu da o fiilin meydana gelmesine gösterilen azami itinaya delalet eder. Buna göre, *“Ama siz şükrediyor musunuz ki?”*¹⁴⁰ ifadesiyle isim cümlesinde yapılan

¹²⁸ Mülk, 67/3

¹²⁹ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat*, s. 521–522.

¹³⁰ Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-Belağa*, s. 126.

¹³¹ Haşimi, *Cevahiru'l-Belağa*, s. 88–89.

¹³² Ra'd, 13/16; Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Alusi, *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Seb'i'l-Mesani*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1985, XIII, 128.

¹³³ Ali b. Muhammed el-Eşmuni, *Şerhu'l-Eşmuni 'ala Elfiyeti İbni Malik* (Haşiyetu's-Sabban 'ala Şerhi'l-Eşmuni ile), Kahraman Yay., İstanbul, 1984, I, 43.

¹³⁴ Yusuf, 12/89.

¹³⁵ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 136.

¹³⁶ İnsan, 76/1.

¹³⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, (Neş. es-Seyyid Ahmed Sakar), el-Mektebetü'l-İlmiyye, by., ts. s. 538-539; Alusi, age., XXIX, 150; Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübabü't-Te'vil fi Me'ani't-Tenzil(Tefsiru'l-Hazim)*, el-Mektebetü't-Ticariyetü'l-Kubra, Mısır, ts., VII, 157.

¹³⁸ Kamer, 54/24.

¹³⁹ Muhammed b. Ali es-Sabban, *Haşiyetu's-Sabban 'ala Şerhi'l-Eşmuni*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, I, 43; eş-Şeyh Muhammed el-Hudari, *Haşiyetu'l-Hudari'ala Şerhi İbni 'Akil 'ala Elfiyeti İbn Malik*, el-Matba'atu'l-Ezheriyye, Mısır, 1926, I, 25.

¹⁴⁰ Enbiya, 21/80.

istifhâm, هل تشكرون şeklinde fiil cümlesinden oluşan istifhâmdan daha belağatlı ve daha fazla tesirlidir.¹⁴¹ Bu, aynı zamanda, أنتم تشكرون فهل ifadesinden daha belağatlıdır. Çünkü burada هل ismin başına gelmiş görünse de, söz konusu isim, mahzup bir ismin faili olduğundan yine fiilin başına gelmiş oluyor.

هل Sadece fiilin başına gelir. Şayet ismin başına gelmişse bu, meseleye çok önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani, bununla ifade edilmek isteniyor ki, mütekellim bir manayı kast etmektedir ve bu mana hemze ile ifade edilmez. Dolayısıyla, فهل أنتم شاکرُونَ , فهل أنتم شاکرُونَ ifadesinden daha belağatlıdır.¹⁴²

Bu edebi gerekçeler فهل أنتم منتهون “Artık (bunlardan) vazgeçecek misiniz?”¹⁴³, فهل أنتم مسلمون “O’na teslim ol(up putperestliği bırak)acak mısınız?”¹⁴⁴ ayetlerinde de söz konusudur.

g. Bu edatın bir özelliği de س ve سوف harfleri gibi, muzari fiilini istikbal zamanıyla sınırlamasıdır.¹⁴⁵ Buna göre bu edat, şimdiki zamanı ifade eden muzari fiilin başına gelmez.

Örnek: أنقولنَ على الله ما لا تعلمون “Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?”¹⁴⁶ ayetinde karineler, o andaki durumdan bahsedildiğini, geleceğe ait bir olayın söz konusu olmadığını göstermektedir. Çünkü söz konusu ayetteki istifhâm kınama manasını taşımaktadır. Kınama ise, şu anda yapılan veya geçmişte meydana gelmiş bir fiil için yapılır. Meydana gelecek olan bir fiil için kınama söz konusu olamaz. Dolayısıyla, هل edatının bu gibi yerlerde kullanılması uygun değildir. Bunun için de yukarıdaki ayette istifhâm edatlarından hemze gelmiştir.¹⁴⁷

h. Olumsuz cümlenin, şart edatlarının ve şart harfinin başına gelmez. Ayrıca atıf harflerinden önce de gelmez.

Örnek: فهل يُهلكُ إلا القومُ الفاسقونَ “ Yoldan çıkmış topluluktan başkası mı helak edilecektir?”¹⁴⁸ ayetinde هل atıf harfinden sonra gelmiştir. Bu şartlar istifhâm hemzesinde bulunmamaktadır.¹⁴⁹

¹⁴¹ Haşimi, age., s. 89; Merağî, *Ulumu’l-Belağa*, s. 66; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 130.

¹⁴² Taftazani, age., s. 203.

¹⁴³ Maide, 5/91.

¹⁴⁴ Enbiya, 21/108.

¹⁴⁵ Sekkaki, *Miftahu’l-Ulum*, s. 309; Merağî, age., s. 66.

¹⁴⁶ Yunus, 10/68.

¹⁴⁷ Taftazani, age.,s. 201; Tebâne, *Mu’cemu’l-Belağa*, s. 704.

¹⁴⁸ Ahkaf, 46/35.

¹⁴⁹ Bkz., Ali İmran, 3/124; Yusuf, 12/90; Enbiya, 21/34; Yasin, 36/19; Zümer, 39/36; İnşirah, 94/1; İbni Hişam, age., I, 657–658; Suyûti, age., I, 568.

1.2. İsim Olanlar

1.2.1 أنى (Ennâ)

Bu edat, şart ve istifhâm edatı olmak üzere iki şekilde kullanılır. İstifhâm edatı olarak أين (nereden?), كيف (nasıl?) ve متى (ne zaman?) manalarını alır.¹⁵⁰

Örnek 1: “Ey Meryem, bu sana nereden?”¹⁵¹ Zekeriya (as) Hz. Meryem’in yanına, mihraba her girdiğinde yanında bir rızık bulur ve “Ey Meryem bu sana nereden?” diye sorardı. O da: “Bu Allah’ın katındandır.”¹⁵² cevabını verirdi. Bu cevaptan da anlıyoruz ki yukarıdaki ayette من أين, أنى manasında kullanılmıştır.

Örnek 2: “Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?”¹⁵⁴ ayetinde متى, كيف, أنى manasındadır. Çünkü yıkık kasabaya uğrayan ve bu soruyu soran kişi mü’min birisi ise harabe haline gelmiş ve ahalisinden hiç kimse kalmamış, bu kasabanın nasıl diriltileceğini bilmekten aciz olduğunu itiraf ediyor demektir. Buna göre, أنى, كيف manasındadır. Yani: “Allah bunları nasıl diriltecek?”¹⁵⁵ Fakat kasabaya uğrayan kişi mü’min olmayan birisi de olmayabilir ve sorduğu bu soruyla, harabe hale gelmiş bu kasabayı Allah’ın diriltebileceğini imkânsız görüyor ve inkâr ediyor demektir. Bu ihtimale göre söz konusu ayetin manası: “Allah bunları ne zaman diriltir ki? (hiç diriltmez)” şeklinde olup متى, أنى manasındadır.¹⁵⁶

Örnek 3: “Başınıza bir bela gelince, siz, onun iki katını onların başlarına getirmiş olduğunuz halde yine bu nereden başımıza geldi? Dediniz. De ki: O (bela), kendinizdendir.”¹⁵⁷ ayetindeki من أين, من أنى ve متى manaları verilmişse de,¹⁵⁸ söz konusu istifhâmın cevabı olan من أنى manasını göstermektedir.

¹⁵⁰ Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru Sadır., Beyrut, 1994, ENY mad., XV, 438; Mecduddin Muhammed b. Yakub el-Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1991, ENYmad., IV, 282; Muhibuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1994, ENY.mad., XVIII, 30; Abdulğani, ed-Dakr, *Mu'cemu'n-Nahy*, Kahraman yay., İstanbul, 1987, s. 74-75; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 132-133; 'Atik, *İlmu'l-Me'ani*, s. 91; Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1996, s. 31; Ali el-Carım, age., s. 196.

¹⁵¹ Ali İmran, 3/37.

¹⁵² Ali İmran, 3/37.

¹⁵³ Zamahşeri, age., I, s. 386; Neseфі, age., I, 156.

¹⁵⁴ Bakara, 2/259.

¹⁵⁵ Beydavi, age., I, 136; Neseфі, age., I, 131; Suyuti-Mahalli, *Tefsiru'l-Celaleyn*, I, 212.

¹⁵⁶ Râzî, age., VII, 29; Beydavi, age., I, s.131; Alusi, age., III, 21.

¹⁵⁷ Ali İmran, 3/165.

¹⁵⁸ İbni Manzur, age., V, 438.

Kur'an'da yirmi sekiz ayette¹⁵⁹ zikri geçen bu edat sadece نِسَاؤُكُمْ حَرَّتْ لَكُمْ فَأْتُوا حَرَثَكُمْ أَيْ ...¹⁶⁰ ayetinde şart edatı olarak kullanılmıştır. Şart edatının cevabı mâkablinden anlaşıldığı için hafz olunmuştur. Takdir: فَأْتُوا حَرَثَكُمْ أَيْ شَيْئًا فَأْتُوا حَرَثَكُمْ¹⁶¹

1.2.2. أَيْنَ (Eyne)

Bu soru edatı ile yerin belirtilmesi istenir.¹⁶²

Örnek: فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ “O halde nereye gidiyorsunuz?”¹⁶³

Bu edat, istifhâm edatı olarak, Kur'an'da on ayette¹⁶⁴ varit olmuştur. Bunlardan üç ayette, أَيْنَ ‘den hemen sonra gelen ما , ismi mevsul olup zaid değildir ve أَيْنَ ‘ ye bitişik olarak yazılmamıştır. Misal: وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ “Onlara: Hani taptıklarınız nerede?”¹⁶⁵ denilir. 165 ayetinde görüldüğü gibi.

أَيْنَ Kur'an'da istifhâm edatının yanında şart edatı olarak da gelmiştir.¹⁶⁶ Kur'an'da şart edatı olarak kullanıldığı tüm ayetlerde sonuna bir ما ilave olunmuştur. Bu da أَيْنَ ve أَيْنَمَا şekillerinde, yani hem bitişik hem de ayrı olarak gelmiştir.

Örnek: ... أَيْنَمَا يُرْجَاهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ... “(Efendisi) onu nereye gönderse bir hayır getirmez (bir iş beceremez).”¹⁶⁷ ayetinde bitişik iken ... أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا ... “Nerede olsanız, Allah sizi bir araya getirir.”¹⁶⁸ ayetinde ise ayrı olarak gelmiştir.

1.2.3. أَيُّ (Eyyu)

Bu edat, bir hususta ortak yönleri bulunan iki şeyden birisini diğerinden ayırmak için sorulan sorularda kullanılır.¹⁶⁹

¹⁵⁹ M. Fuad Abdulbaki, age., s. 120–121.

¹⁶⁰ Bakara, 2/223.

¹⁶¹ Muhammed b. Yusuf (Ebu Hayyan) el-Endulusi, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1992, II, 430; Suyûti, *İtkan*, I, 495; Âlusi, age., II, 124.

¹⁶² İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiye*, Daru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut, 1990, ENYmad., V, 2076; er-Rağıb el-İsfahani, *Mufredat*, EYN mad., s. 43; Sekkaki, age., s. 313; Celaluddin Ebu Abdillah Muhammed b. Kadi'-Kudat, Sa'diddin Ebi Muhammed Abdirrahman el-Kazvini, *el-İdah fi Ulumi'l-Belağa*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 141; Firuzabadi, age., IV, 284; Ali el-Carim, age., s. 196.

¹⁶³ Tekvir, 81/26.

¹⁶⁴ M. Fuad Abdulbaki, age., s.139.

¹⁶⁵ Şu'ara, 26/92.

¹⁶⁶ Suyuti, age., I, 502; Dakr, age., s. 81.

¹⁶⁷ Nahl, 16/76.

¹⁶⁸ Bakara, 2/148.

Örnek: *“İki topluluktan kimin makamı daha hayırlı, meclisi(mevkii) daha güzeldi?”*¹⁷⁰

Ayrıca bu edat ile- muzafun ileyhe (izafe edildiği isim) göre- zaman, mekân, durum(hal), sayı, akıllı ve akılsız varlıklar hakkında da soru sorulabilir ve söz konusu edat, onların hükmünü alır. Örneğin, bu edat akıllı bir varlığa muzaf olursa من soru edatının hükmünü alır ve onunla akıllı varlığın tayini talep edilir.¹⁷¹

Örnek : *“Elçi gittikten sonra Süleyman, danışmanlarını topladı): Ey ileri gelenler, dedi, onların bana teslim olarak gelmelerinden önce, hanginiz onun tahtını bana getirebilir?”*¹⁷² ayetinde *أَيْكُمْ* من manasındadır.¹⁷³

Bu edat Kur'an'da şart edatı olarak da kullanılmaktadır.

Örnek : *“Demek hangi süreyi yerine getirsem, bana düşmanlık yok”*¹⁷⁴ ayetinde olduğu gibi.

Bu edat *يا أيها النبي يا أيها الناس* vb. ifadelerde ise başına elif lam takısı gelen ismin nidası için bir vasıta görevini yapmaktadır.¹⁷⁵

Bu edat Kur'an'da bazen ism-i mevsul olarak kullanılmaktadır.

Örnek :: *“Sonra her milletten Rahman'a en çok karşı geleni ayıracağız.”*¹⁷⁶ ayetindeki *أَي* edatı ism-i mevsuldür. Lâfzen muzaf ve onun sılası olan cümlelerin birinci kısmı düşmüş olduğundan zamme ile mebnidir.¹⁷⁷

Fakat Küfeli ve bazı Basralı dil bilginlerine göre ism-i mevsul olan *أَي* devamlı mu'rab olduğundan bu ayetteki *أَي* ism-i mevsul değildir. Belki istifhâm edatı olup mübtedâdır. Ve *أشد* da onun haberidir. Bu bilginler daha sonra *نَزَعَ* fiilinin mef'ulunda ihtilaf etmişlerdir. Onlardan kimisine göre mef'ûl mahzuftur. Ve takdir şöyledir: *لنترعن الفريق الذي يقال فيهم أشد*

¹⁶⁹ Suyûti, age., I, 500; Merağî, age., s. 68; 'Atik, age., s. 91; Hasan Akdağ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya, 1997, s. 251; Akdemir, age., s. 144.

¹⁷⁰ Meryem, 19/73. Bkz., Tevbe, 9/124; A'raf, 7/185.

¹⁷¹ Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkadir er-Râzî, *Muhtaru's-Sıhah*, Çağrı Yay., İstanbul, EYY mad., s. 144-145; 'Atik, age., s. 91; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 133.

¹⁷² Neml, 27/38.

¹⁷³ Bkz. Rağîb, age., s. 41; Ali el-Carım, age., s. 196.

¹⁷⁴ Kasas, 28/28; Bkz. İsrâ, 17/110.

¹⁷⁵ Râzî, age., s. 37; İbni Hişam, age., I, 161, 164; *Kava'idu'l-İ'rab*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 2324; Suyûti, age., I, 501; Muhyeddin ed-Derviş, age., V, 461-462; Mustafa el-Ğalayîni, *Camî'u'-Durusi'l-Arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriye, Beyrut, 1998, I, 145.

¹⁷⁶ Meryem, 19/69.

¹⁷⁷ Suyûti, age., I, 500; Muhammed b. Abdillah b. Malik, *Elfiyyetu İbn Malik*, (Tashiğ eş-Şeyh Abdurrıza el-Cevadi), yy., Tahran, ts., s. 14; Saban, age., I, 66; Bahauddin Abdullah b. Akil, *Şerhu İbni 'Akil 'ala Elfiyyeti İbn Malik* (eş-Şeyh Muhammed el-Hudari, Haşiyet'l-Hudari 'ala Şerhu İbn 'Akil 'ala Elfiyyeti İbn Malik ,el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1926. ile) I, 79, İnci Koçak, *Arapça Dilbilgisi (Sözdizimi)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, s. 27.

Bu ise doğu değildir. Çünkü لأضرين الذى يقال فيه الفاسق misalinde takdirin; لأضرين الذى يقال فيه الفاسق olduğunu kimse söylememiştir.¹⁷⁸

Sadece نترع ve onun grubundan olan fillerde ta'lik söz konusu olduğundan¹⁷⁹ نترع fiilinin amelden ta'lik (fiilin lâfzen değil de yalnız anlam bakımından etki etmesi) olunmuş bir fiil olduğunu ileri sürmek de makbul değildir. Çünkü نترع, o fiillerden birisi değildir.

İstifhâm cümlesinin müste'nife bir cümle olduğunu ve من cer harfinin zaid olup كَلَّ ifadesinin نترع fiiline me'ful olduğu söylenmişse de, olumlu cümlelerde من cer harfinin zaid olarak gelmeyişi bu ihtimale yer vermemektedir.¹⁸⁰

Zamahşeri'ye göre bu ayette أيُّ mur'ab bir ism-i mavsuldur. نترع Fiilinin mef'ulu da كَلَّ'dır. Daha sonra من هذا البعض diye bir sorunun sorulduğu farz edilir ve cevabında أشد الذي هو denilir. Burada, ism-i mevsulun önündeki ve arkasındaki mübtedalar (هو...هو) bilahare hazf olunmuşlardır.¹⁸¹ Zamahşeri'nin bu görüşündeki zorlama kendisini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸²

1.2.4. أَيَّانَ (Eyyane)

Bu soru edatı ile gelecek zamanın belirtilmesi istenir.¹⁸³ Bu edatın aslının, أيُّ olduğu söylenmiştir. أوان kelimesinin başındaki hemze ve أيُّ kelimesindeki ikinci ي harfinin düşmesinden sonra, و harfi ي harfine dönüşmüş ve idğam edilmiştir; ya da hemze ve vav harfinin ikisi birlikte düşmüş ve kelime, sonunda أَيَّانَ halini almıştır.¹⁸⁴ Fakat أَيَّانَ يُبْعَثُونَ¹⁸⁵ ayetinde أَيَّانَ nin إيان şeklinde kıraatı (okunuşu), bu görüşü çürütmektedir.¹⁸⁶

أيُّ nin mastarı olarak ele alınmıştır. إيان nin de فعلان vezninde ondan türemiş bir isim olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸⁷ Ancak bu, kabulden uzak bir ihtimaldir.

Bu görüşlere ilaveten, إيان nin istifhâm edatı olan أيُّ ile zaman manasına gelen ان kelimesindeki mürekkep (bileşik) bir kelime de olduğu da söylenmiştir.¹⁸⁸

¹⁷⁸ İbn Hişam, age., I, 162.

¹⁷⁹ İbnî Hişam, *Şerhu Katri'n-Neda ve Belli'-Sada*, el-Mektebu'l-'Asriyye, Beyrut, 1997, s. 197–199; Koçak, age., s. 200

¹⁸⁰ İbnî Hişam, age., I, 163.

¹⁸¹ Zamahşeri, age., III, 35.

¹⁸² İbnî Hişam, age., I, 163.

¹⁸³ Cevheri, age., V, 2076; Râzî, age., XV, 66; Firuzabadi, age., IV, 284; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 132; Ali el-Carım, age., s. 196; Merağî, age., s. 67.

¹⁸⁴ İbnî Kuteybe, *Te'vilu'l-Müşkilu'l-Kur'an*, s. 522; Rağîb, age., s. 42; Suyûti, age., I, 502.

¹⁸⁵ Neml, 27/65.

¹⁸⁶ Zerkeşi, age., IV, s.221.

¹⁸⁷ Râzî, age., XV, 66.

¹⁸⁸ Râzî, age., XXVIII, s.171; Suyûti, age., 502.

أَيَّانَ ‘nin şart edatı olarak kullanılışı söylenmişse de Kur’an’da böyle bir kullanım yoktur. Ulemanın cumhuru da أَيَّانَ ‘nin bu manaya geldiğinden bahsetmemiştir. Ayrıca böyle bir kullanıma dayanak teşkil edecek sahih bir rivayette varit olmamıştır.¹⁸⁹

Bu edat Kur’an’da altı yerde geçmektedir. Bu ayetlerde kıyamet gününden, kıyametin ne zaman kopacağından ve tekrar dirilişin ne zaman geleceğinden gibi dehşet verici şeylerden soru sorulmuştur.¹⁹⁰

Örnek 1: أَيَّانَ مَرُسَاهَا “Sana (duruşma) saatinden soruyorlar: Gelip çatması ne zaman diye?”¹⁹¹

Örnek 2: أَيَّانَ يُبْعَثُونَ وَمَا يَشْعُرُونَ “Ne zaman dirileceklerini de bilmezler.”¹⁹² vb. ayetlerde olduğu gibi اَيَّانَ ile gelecek zamanda vuku’ bulacak dehşet verici şeyler sorulmuştur. Buna göre, mes’ul-i anhin ta’zim edilmek ve korkunç gösterilmek istendiği makamlarda soru edatlarından أَيَّانَ gelir. Sekkaki’ye (626/1229) göre أَيَّانَ sadece bu makamlarda kullanılır.¹⁹³ Fakat nahiv âlimlerinin meşhur görüşüne göre, ta’zim makamının haricinde de kullanılır.¹⁹⁴

1.2.5. كَمْ (Kem)

Söylendiğine göre bu edat, teşbih kafi (ك) ve istifhâm edatı olan ما ‘dan mürekkep bir kelimedir. Daha sonra ما’nın elifi, لم (lime) ve بم (bime) örneklerinde olduğu gibi, hazf edilmiş ve kelimenin sonunda كَمْ şeklini almıştır.¹⁹⁵ Fakat bu hazfin sonunda mim harfinin sakın değil de, بم ve لم örneklerinde olduğu gibi, fethalı olması gerekirdi. Fethalı olmadığına göre, كَمْ mürekkep bir kelime değildir.¹⁹⁶

Bu soru edat ile miktarı bilinmeyen bir sayının miktarının belirtilmesi istenir.¹⁹⁷ Ancak bu edattan sonra temyiz edilen ismin gelmesi gerekir.¹⁹⁸

Örnek 1: كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ “Ne kadar kaldın? dedi. Bir gün yahut daha az kaldım, dedi.”¹⁹⁹

Örnek 2: قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ أ | “İçlerinden biri, ne kadar kaldınız? dedi. Bir ya da bir günün parçası (kadar kaldık), dediler.”²⁰⁰

¹⁸⁹ Zerkeşi, age., IV, 221.

¹⁹⁰ M. Fuad Abdulbaki, age., s. 139.

¹⁹¹ A’raf, 7/187.

¹⁹² Neml, 27/65.

¹⁹³ Sekkaki, age., s. 313; Zerkeşi, age., IV, 221; Ali el-Carım, age., s. 196.

¹⁹⁴ Suyûti, age., I, 501.

¹⁹⁵ Râzî, age., VI, 3.

¹⁹⁶ Suyûti, age., I, 539.

¹⁹⁷ Kazvini, ae., s. 140; Ali el-Carım, age., s. 196; ‘Atik, age., s. 91; el-Ğalayîni, *Cami’ud-Durûs*, I, 144.

¹⁹⁸ Rağîb, age., s. 726.

¹⁹⁹ Bakara, 2/259.

Örnek 3: “Ve buyurdu: Yeryüzünde uzun yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?”²⁰¹

Suyuti (911/1505) bu edatın Kur’an’da istifhâm manasıyla varit olmadığını söylese de²⁰² yukarıdaki ayetlerde, günün ve yılın miktarından istifhâm için kullanıldığı açıkça ortadadır.

Bu edat, insanın (istifhâmın) dışında, haber cümlelerinde kullanılır.²⁰³ Bu kullanımda, nicelik ve çokluk manasını verir ve ona *الخيرية* كم adı verilir. Kur’an’da bu manayla kullanıldığı yerler genellikle iftihar makamlarıdır.²⁰⁴

Örnek: “Göklerde nice melekler var ki...”²⁰⁵ *وَكَمْ مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ*

Kem-i haberiyye ile muhataptan cevap talep edilmez.²⁰⁶

Örnek: “İsrail oğullarına sor; onlara nice açık ayetler verdik.”²⁰⁷ ayetinde de İsrail oğullarından cevap talep edilmiyor. Belki onlar azarlanıp kınanıyorlar. Bunun yanında, zayıf bir ihtimal de olsa Onlara sor. Kendilerine ne kadar apaçık ayet verdik? Yirmi mi, otuz mu? manası ihtimal dahilinde olduğundan bu ayetteki كم istifhâm edatı olabilir.²⁰⁸

Bu edat, istifhâmiyye olsun haberiyye olsun, diğer istifhâm edatları gibi ögesi olduğu cümlelerin başında gelmelidir. *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ*²⁰⁹ ayetindeki *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ* cümlesinin başında gelmelidir. *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ* edatından bedel olduğu söylenmiştir.²¹⁰ Bedelin amili, mübdelü minhin amilinin aynısıdır. Buna göre, mübdelü minh(كم)in amili *أَهْلَكْنَا* fiili olduğuna göre aynı zamanda bu fiil *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ* cümlesi(bedeli)nin amili de olmuş olur. Fakat *أَهْلَكْنَا* ve *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ* cümlelerinin arasında mana bakımından bir irtibat olmadığından böyle bir amel ilişkisinden söz edilemez. Yukarıdaki bedeliyyet görüşünü geçerli kılmak için *كَمْ* edatını *يَرَوْا* fiiline ma’mul de yapamayız. Çünkü söz konusu edatın, cümlelerin başında bulunması (sedâret) özelliği bu durumda ortadan kalkmaktadır. Bütün bunlardan sonra en doğru olanı, *كَمْ* edatını *أَهْلَكْنَا* için mukaddem bir mef’ul olmasıdır. *أَهْلَكْنَا كَمْ* cümlesi de ta’lik olunmuş (amelden lafzen engellenmiş) *يَرَوْا* fiili için mef’uldur. *أَلَمْ يَرَوْا كَمْ* cümlesi mef’ulun lehtir.²¹¹

²⁰⁰ Kehf, 18/19.

²⁰¹ Mü’minun, 23/112.

²⁰² Suyûtî, age., I, 539.

²⁰³ Rağîb, age., s. 726; Râzî, age., IV, 3; İmil Bedî’ Yakub, *Mevsu’atu’n-Nahvi ve’s-Sarfi ve’l-İ’rabi*, Daru’l-İlmi li’l-Melayin, Beyrut, 1998, s. 553.

²⁰⁴ Suyuti, age., I, 539.

²⁰⁵ Necm, 53/26; Bkz. A’raf, 7/4; Enbiya, 21/11.

²⁰⁶ İbni Hişam, age., I, 371.

²⁰⁷ Bakara, 2/211.

²⁰⁸ Zamahşeri, age., I, 281; Râzî, age., VI, 3; Tebâne, *Mu’cemu’l-Belağati’l-Arabiyye*, s. 595.

²⁰⁹ Yasin, 36/31.

²¹⁰ Neseфі, age., IV, 6.

²¹¹ İbni Hişam, age., I, 370.

Aynı şekilde **أَوْلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا**²¹² ayetinde **كَمْ** lafzının **يَهْدِ** fiili için fail olduğu iddiası da ²¹³ **كَمْ** 'in sadaret özelliğini ortadan kaldırdığından makbul değildir.²¹⁴ Burada fail, Allah'a veya **يَهْدِ** fiilinden anlaşılan hidayet lafzına dönen (raci') bir zamirdir. Yahut failin cümle olabileceğini kabul edenlere göre fail **أَهْلَكْنَا** cümlesidir.²¹⁵

1.2.6. كَيْفَ (Keyfe)

Kur'an'da daha çok istifhâm manasında kullanılan bu edat ile durumun (halin) belirtilmesi istenir.²¹⁶ Yani bu edat varlıkların iç yönleriyle ilgili sıfat ve hasletlerden sual için kullanılır **سَقِيمَ أَمْ صَاحِحَ عَلِيٍّ كَيْفَ** “Ali nasıl, hasta mı, yoksa sağlıklı mıdır?” gibi. Varlıkların dış durumlarıyla ilgili sorular hemze veya **هَلْ** edatları ile sorulur. Buna göre **عَلِيٍّ أَمْ قَاعِدَ هَلْ** “Ali nasıldır, ayakta mıdır yoksa oturuyor mu?” diye soru sorulmaz. Bunun yerine **هَلْ عَلِيٍّ** **كَيْفَ** “Ali nasıldır, ayakta mıdır yoksa oturuyor mu?” diye soru sorulmaz. Bunun yerine **هَلْ عَلِيٍّ** **كَيْفَ** **عَلِيٍّ أَمْ قَاعِدَ** veya **عَلِيٍّ أَمْ قَاعِدَ** **عَلِيٍّ أَمْ قَاعِدَ** denir. Çünkü ayakta olmak veya oturmak Ali'nin dış durumuyla ilgili hasletlerdir.²¹⁷

Örnek: ... **وَأَذَى قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُ** “*İbrahim(as) de bir zaman: Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster! demişti. Allah: inanmadın mı? dedi.*”²¹⁸

Bu ayette İbrahim (as) ölüleri nasıl diriltileceğini görmek istemektedir. Bunun için sorusunu da **كَيْفَ** edatı ile sormuştur. Allah'ın kendisine inanmadın mı? sorusunu tevcih etmesinden, O'nun, Allah'ın kudretinden şüphe içerisinde olduğunu anlamak yanlıştır. Çünkü **كَيْفَ** edatı, keyfiyetten sual için geldiği gibi aciz görmek (isti'caz) anlamında da kullanılır. Mesela: Birisi ağır bir yükü kaldırabileceğini iddia etmektedir. Sen de onun o yükü kesinlikle kaldıramayacağını biliyorsun ve söz konusu yükü kaldıramayacağını ima ederek ona diyorsun ki: **أَرْنِي كَيْفَ مَحْمَلٌ هَذَا** “Bunu kaldırmak nasıldır? Göster bakalım!” yukarıdaki ayette de Allah Teala, Hz. İbrahim'in (as) sorduğu soru ile böyle bir manayı kast etmiş olma şaibesinden onu kurtarmak ve ona **بَلَى أَمْنَتَ** “Hayır! İnanırım.” sözünü söylettirmek için “inanmadın mı?” sorusunu sormuştur. Dolayısıyla Hz. İbrahim(as) Allah'ın kudreti konusunda şüphe içerisinde olduğundan bu soru kendisine yöneltmiş bir sual değildir.²¹⁹

²¹² Secde, 32/26.

²¹³ Ferra, *Me'ani'l-Kur'an*, II, 333.

²¹⁴ Nehhas,, *İrabu'l-Kur'an*, III, 298.

²¹⁵ İbni Hişam, age., I, 370.

²¹⁶ İbni Manzur, age., IX, 313; Merağî, age., s. 68; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 131; Ali el-Carım, age., s. 196; Tebâne, age., s. 608.

²¹⁷ Hasan Akdağ, age., s. 250.

²¹⁸ Bakara, 2/260.

²¹⁹ Nasuriddin Ahmed b. Muhammed b. El-Munir el-İskenderi, *el-İntisaf fi Ma Tadammenehu'l-Keşşaf mine'l-İ'tizal* (Keşşaf, (Thk. A. Rezzak el-Mehdi), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1997 ile), I, 336,

Allah Teala'nın كَيْفَ ile haber vermeleri ve soru sormaları muhatabı uyarma veya kınama anlamını taşıyan sorulardır.²²⁰ İstifhâm şeklindeki bu kullanıma hakiki olmayan istifhâm denir.²²¹

Örnek: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ “Allah’a nasıl nankörlük edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltilecek; sonra O’na döndürüleceksiniz.”²²² Bu ayetteki istifhâm, كَيْفَ تطير بغير جناح “Kanatsız nasıl uçarsın?” ve كَيْفَ تطير بغير جناح “Kanatsız mı uçarsın?” misallerinde olduğu gibi, taaccüp ve inkar anlamındadır.²²³ Allah Teala’yı inkâr etmek, kanatsız uçmak gibi imkânsız olmasa da, küfürden vazgeçirip iman etmeyi gerektiren delilin çok kuvvetli olmasından dolayı imkânsız şekilde takdim edilmiştir. Bu imkânsız şeklindeki takdim de şöyle açıklanmıştır:

Bir şeyin durumu, hali onun zatına tabidir. Zatın varlığını imkânsız görmek, halinin varlığını imkânsız görmeyi gerektirir. Hâlbuki söz konusu ayette bunun tersini görüyoruz. Yani istifhâm edatlarından hemzenin yerine كَيْفَ ‘nin zikri ile küffarın Allah’ı inkâr edebilecekleri bir ortamın, durumun var olabileceği ihtimali imkânsız görülmüştür. Bu ise bizzat küfrün imkânsızlığını gerektirir. Çünkü her varlık için var olması gereken bir ortam gereklidir. Küfrün var olabileceği bir ortam olmadığına göre, küfrün kendisi meydana gelmiş değildir. Böylece كَيْفَ ile küfrün inkârı daha güçlü ve daha belâğatlı bir şekilde ifade edilmiştir. Küfrü inkârdaki bu mübalağa أَتَكْفُرُونَ ifadesinde yoktur.²²⁴

كَيْفَ ‘den sonra gelen isim veya fiil bazen hazfedilmektedir.

Örnek: كُنْتُ أَكْرَمَهُ وَهُوَ لَمْ يَزِرْنِي فَكَيْفَ لَوْ زَارَنِي “Beni ziyaret etmediği halde ona ikramda bulunurdum. Artık beni ziyaret ederse...” Bu cümlenin takdiri: كَيْفَ لِأَكْرَمَهُ veya كَيْفَ حَالِي şeklindedir. Bu hazf ile ifadedeki belâğat fazlalaşır ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi iyilik ve ikramın her türlü tasavvur edilir.

Kur’an’da bu türden hazf sadece dört ayette olmuştur.

Örnek 1: كَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ وَوَقَّيْتُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ “Peki, ya kendilerini, hiç şüphe olmayan bir gün için topladığımız ve herkesin kazandığı, kendisine tastamam verilir hiç kimseye haksızlık edilmediği zaman (durumları) nasıl (olacak) ?”²²⁵

²²⁰ Rağıb, age., s. 730.

²²¹ Suyûtî, *Hem’u’l-Hevami’ Şerhu Cem’i’l-Cevami’ fi İlmi’l-Arabiyye*, Menşuratu’r-Radi-Menşurat Zahidi, Kum, 1985, I, 214.

²²² Bakara, 2/28.

²²³ Neseî, age., I, 38.

²²⁴ Zamahşeri, age., I, 150; Beydavi, age., I, 47; Alusi, age., I, 213.

²²⁵ Ali İmran 3/25.

Örnek 2: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا “Her bir ümmetten (inanç ve davranışlarının doğru olup olmadığına tanıklık edecek) bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman (halleri) nice olur?”²²⁶

Örnek 3: يَا مَعْشَرَ الْمَلَائِكَةِ إِنِّي تُرِيتُكُمْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ أَسْفُودٍ فَتَكُونُ الْكَوْكُبَاتُ وَرَكَابِدُ الْمَلَائِكَةِ الْيُنُوسُ وَالْحُوتُ وَمَنْ يُرِيدُ إِلَّا الْيُسُوفَ فَسَوْفَ يَكُونُ لِشَرِّ الْأُمَّةِ عَذَابًا أَلِيمًا “Ya melekler, onların canlarını alırken yüzlerine ve kalçalarına vurarak dövünecekleri zaman durumları nice olur?”²²⁷. Bu ayetlerde takdir: فَكَيْفَ يَفْعَلُونَ veya فَكَيْفَ صَوَّرْتَهُمْ وَحَالَهُمْ şeklindedir. Bu hazf, azabının her türlüşününün o anda tasavvur edilmesini sağlar.²²⁸

كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا ذِمَّةً (ahdi olabilir)? Eğer onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne and, ne de antlaşma gözetmezlerdi.”²²⁹ ayetindeki hazf farklıdır. Bu ayette takdir: كَيْفَ تَوَالَاهُمْ²³⁰ يكون لهم عهد²³¹ veya كَيْفَ لَاتَقْتُلُوهُمْ²³² şeklinde olup fiil, sözün bağlamından (siyak – sibaktan) anlaşıldığından düşmüştür.²³³ Buna göre burada fiilin düşmesinin, diğer ayetlerde olduğu gibi, ifadedeki belağatı artırmak gibi bir fonksiyonu yoktur.

Bu edat Kur’an’da seksen üç ayette zikredilmiştir.²³⁴ Bunlardan sadece üç ayette şart edatı olarak kullanılmıştır.²³⁵ Bu yerlerde şart edatının cevabı, edatın mâkablinden anlaşıldığı için hazfedilmiştir.²³⁶

Örnek: ... بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ... “Hayır, Allah’ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”²³⁷ ayetinde takdir: يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ يُنفِقُ şeklinde olup يُنفِقُ kelimesi hazfedilmiştir.

Basralı dil bilginlerine göre كَيْفَ ‘nin şart edatı olabilmesi için şart ve cevap cümleleri arasında mana bakımından ittifak olmalıdır.²³⁸ Buna göre, söz konusu ayetlerde şart edatı olmayıp كنت لأكرمك كيف كنت “Nasıl olursan ol sana ikramda bulunacağım” misalinde olduğu gibi, hal manasındadır. Yani istifhâm manasını taşımamaktadır. Nitekim كَيْفَ ‘nin bazen istifhâm manasından çıkıp sadece hal manasını verdiği sabittir²³⁹ ve bu, Kur’an’ın başka ayetlerinde de vardır.

²²⁶ Nisa, 4/41.

²²⁷ Muhammed, 47/27.

²²⁸ Râzî, age., VIII, s.190.

²²⁹ Tevbe, 9/8.

²³⁰ Zamahşeri, age., II, .237.

²³¹ Zerkeşi, age., IV, 286.

²³² Ahfeş, *Me’ani’l-Kur’an*, II, 328.

²³³ Râzî, Mefatih, XV, s.183.

²³⁴ M. Fuad Abdulbaki, age., s. 816–817.

²³⁵ Bkz., Ali İmran, 3/6; Maide, 4/64; Rum, 30/48.

²³⁶ Zerkeşi, age., IV, 285; Suyûti, *İtkan*, I, 64.

²³⁷ Maide, 5/64.

²³⁸ İbni Hişam, *Muğni*, I, 406.

²³⁹ Zebidi, age., XII, 473.

Örnek 1: ... وَيَسْتَخْلِفُكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ “Onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar.”²⁴⁰

Örnek 2: لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ... “Ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için ...”²⁴¹ ayetlerinde görüldüğü gibi.

Küfeli dil bilginler كَيْفَ ‘nin şart edatı olabilmesi için herhangi bir şart ileri sürmemişlerdir. Onlara göre söz konusu ayetlerde كَيْفَ şart edatıdır. Şart edatı olarak kullanılışı da manevi olup iki cümleyi birbirine bağlamak açısından, lafzi hiçbir fonksiyonu yoktur.

Kimi dil bilginlerine göre كَيْفَ ‘nin sonuna ما ‘nın gelmesi durumunda (كيفما) şart edatı olarak kullanılabilir.²⁴² Aksi halde kullanılamaz.

1.2.7. مَا (Ma)

Esasen, akılsızları ve cinslerini, akıllıların cinslerini ve sıfatlarını sormak için vaz’ edilmiş²⁴³ olan bu edat ile bir ismin açıklanması istenir.²⁴⁴ Mesela, مَا الْعَنْقَاءُ “Ankâ nedir?” sorusunu soran kişi, bu ismin şerhini ve mefhumunun açıklanmasını istemektedir. Ona verilen cevapta daha meşhur bir isim getirilir: طَاعِرٌ عَظِيمٌ مَخْتِطُ الصَّبِيَانِ “Çocukları kapıp kaçan büyük bir kuştur.” cevabı gibi.²⁴⁵

Örnek 1: ... قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا... “Sağ elindeki nedir ey Musa? (Musa) dedi, o, asamdır, ona dayanıyorum...”²⁴⁶. Allah Teala Hz. Musa’ya kuru bir ağaç dalından, asadan yaratacağı şeyin büyüklüğünü ve o dalı yılan dönüştürebilmenin azametini göstermek için bu soruyu sormuştur. Hz. Musa (as) meydana gelecek mucizeyi sanki hissetmiş olmalı ki bu sorunun maksadına uygun olarak cevabında şunları söylemiştir: Bu elimdeki, asadan başka bir şey değildir ve herhangi bir özelliği yoktur. Verdiği fayda herhangi bir asanın yapacağından farklı bir şey değildir.²⁴⁷ Daha sonra Hz. Musa(as), Allah Teala’nın emriyle elindeki atar ve herhangi bir asadan farklı olmayan o asa birden yılanı dönüştürür.²⁴⁸

²⁴⁰ A’raf, 7/129.

²⁴¹ Maide, 5/31; Bkz. Yunus, 10/14.

²⁴² İbni Hişam, age., I, 406.

²⁴³ Zerkeşi, age., IV, 344; Suyûti, age., I, 558.

²⁴⁴ Bkz. Ali el- Carım, age., s. 196.

²⁴⁵ Taftazani, age., s. 204.

²⁴⁶ Taha, 20/17-18.

²⁴⁷ Zamahşeri, age., III, 59.

²⁴⁸ Bkz. Taha, 20/19-20.

Hız. Musa'nın (as) verdiği cevaptan anlıyoruz ki bu ayetteki ما soru edatı ile zannedildiği gibi, O'ndan elinde bulunan nesnenin ismini açıklamasını istemek söz konusu değildir. Aksi halde, hâşâ, Allah Teala'nın bilgisizlik içinde olması ve Hız. Musa'nın (as) elindeki ne olduğunu bilmemesi lazım gelir ki Allah Teala bundan münezzehtir.

Ayrıca bu edat ile bir müsemmanın (isimlendirilen bir varlık) hakikat ve mahiyetinin açıklanması istenir. Bu durumda cevap, onun zatiyyatını (o varlığın mahiyeti ile ilgili olan özellikler) zikretmek suretiyle verilmelidir. Mesela, مَا الْإِنْسَانُ “İnsan nedir?” sorusunun cevabı: حَيَوَانٌ نَاطِقٌ “Konuşan bir canlıdır.” olmalıdır. O sorunun cevabı: كَرِيمٌ “Cömerttir.” gibi bir sıfat olamaz.²⁴⁹

kenrÖ 2: *Firavun* قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ * قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ 2: *Firavun dedi ki: (Ey Musa) Âlemlerin Rabbi nedir? (Musa): Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.*²⁵⁰ Firavun Hız. Musa'ya(as): Âlemlerin Rabbi nedir? sorusunu tevcih ettiğinde, Musa(as): Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir, cevabını vermiştir. Buna göre, soruda Allah Teala'nın mahiyeti ile ilgili bilgi istenirken verilen cevapta O'nun sıfatları zikredilmiştir. Bunun nedeni şu şekilde açıklanmıştır:

Hız. Musa (as) bu cevabında, Allah Teala'nın bazı sıfatlarını zikretmekle, O'nun mahiyetinin bilinemeyeceğine ve sorunun yanlış sorulduğuna Firavun'un dikkati çekilmek istemiştir. Fakat bu inceliği kavramayan Firavun etrafındakilere “İşitmiyor musunuz?”²⁵¹. Ben Allah'ın mahiyetinden sordum o ise O'nun sıfatlarını zikretti der gibi cevabın suale uygun olmadığını adeta söylemek istemiştir. Bunun üzerine Hız. Musa (as), belki anlar diye, daha açık ve anlaşılır sıfatları zikretmeye başlar: “O, sizin de Rabbiniz, daha önceki atalarınızın da Rabbidir.”²⁵². Bu cevap karşısında Firavun alay etmeye başlar: “Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir.”²⁵³. Bu alay üzerine Hız. Musa (as) daha açık ve daha anlaşılır sıfatları zikretmeye devam eder: “O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir.”²⁵⁴. Allah Teala'nın hakikat ve mahiyetini sormak, akıllı kişilerin adabından olmadığına işaret etmek için de cevabını: “Şayet aklınızı kullansanız ...”²⁵⁵ ifadesiyle bitirir.²⁵⁶

²⁴⁹ Taftazani age., s.204; Tebâne, age., s. 641; ‘Atik, age., s. 90.

²⁵⁰ Şu'ara, 26/23-24.

²⁵¹ Şu'ara, 26/25.

²⁵² Şu'ara, 26/26.

²⁵³ Şu'ara, 26/27.

²⁵⁴ Şu'ara, 26/23.

²⁵⁵ Şu'ara, 26/28.

²⁵⁶ Kazvini, age., s. 138; Suyûti, age., s. 627–628.

Sekkaki'ye göre ما ile akıllı veya akılsız olsun, cinsten sual edilir ve cinsten kasıt lugavi cinstir. Yani bir şeyin mahiyet ve hakikatini de içine alan cinstir.²⁵⁷

Örnek 1: *(İbrahim gelenlerin Hak elçileri melekler olduklarını anlayınca): Ey elçiler, dedi, işiniz nedir?*"²⁵⁸ ayetin manası: أي أجاس الخطوب خطبكم "İşiniz hangi türden bir iştir?"

Örnek 2: ... "O zaman *(Yakub) oğullarına: Benden sonra neye kulluk edeceksiniz? demişti. Senin tanrın ve atan İbrahim, İsmail ve İshak'ın tanrısı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olanlar dediler.*"²⁵⁹ Mana: أي من في الوجود تؤثرونه للعبادة "Varlıkta kimi kulluk için seçersiniz?"²⁶⁰

Örnek 3: *Onlara: Rahman'a secde edin! dendiği zaman: Rahman nedir? derler.*"²⁶¹

Rummani (384/994) ve Sekkaki'ye göre ما ile sıfattan da sual edilebilir.²⁶² Buna göre, وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ "sorusunda Firavun, Allah cisimlerin dışında müstakil biri olduğuna inanmadığı için, sanki hangi cisim cinsindedir diye soru sormuştur. Ya da Allah'ın sıfatını soruyordur.²⁶³

Örnek 1: "... *Bizim için Rabbi'ne dua et, onun ne olduğunu bize açıklasın dediler. Dedi ki: o diyor ki: O (inek) ne yaşlı ne körpe; ikisi ortasında (bir inektir!)*"²⁶⁴

Örnek 2: *قال إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ * قالوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا..* "Bizim için Rabbi'ne dua et, onun nasıl bir şey olduğunu bize açıklasın. Zira o inek bize (başka ineklere) benzer geldi... Dedi: O şöyle diyor: O, henüz boyunduruk altına alınmamış bir inektir. Yeri sürmez, ekin sulamaz. Salma (çifte koşulmamış), hiç alacası yok."²⁶⁵ ما bir şeyin mahiyetini öğrenmek için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Buna göre, yukarıdaki ayetlerde ما "O nedir?" sorusuna verilen cevapta, ineğin mahiyetinden olmayan sıfatlar zikredilmemeliydi. Fakat bu soruyu soranların maksadı, "İnek nedir?" derken maksatları ineğin ne olduğunu öğrenmek olmadığından; belki bir ineğin diğer ineklerden ayrılmasına neden olan özellikleri sorduklarından, karine-i halden anlaşılan bu

²⁵⁷ Sekkaki, age., s. 310; 'Atik, age., s. 90; Tebâne, age., s. 641.

²⁵⁸ Hicr, 15/57; Zariyat, 51/31.

²⁵⁹ Bakara, 2/133.

²⁶⁰ Kazvini, age., s. 138.

²⁶¹ Furkan, 25/60.

²⁶² Rummani, *Me'ani'l-Huruf*, s. 91; Sekkaki, age., s. 310

²⁶³ Kazvini, age., s. 138.

²⁶⁴ Bakara, 2/68.

²⁶⁵ Bakara, 2/70-71.

maksatlarına uygun olarak, ineğin mahiyetinden olmayan sıfatlar belirtilerek cevap verilmiştir.²⁶⁶

a. ما'nın Başına Cer Harfinin Gelmesi

İstifhâm edatı olan ما'nın başına cer harfi geldiği zaman, ismi mevsul olan ما kelimesinden farklı olması için, elifi düşer ve elifin düşmesine delil olsun diye mim harfi fethalı kalır.²⁶⁷

Örnek 1: فلما 'nin aslı عم 269 عمَّ يَسْأَلُونَ 268 فُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ 'ninki ise عما - عن ما 'dır. Bu ayetlerde istifhâm ve haber arasında fark meydana gelsin diye ما'nın elifi düşmüştür.²⁷⁰

Örnek 2: قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ * بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ "Keşke, dedi; kavmim bilseydi: Rabbimin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan kıldığını!"²⁷¹ Müfessirlerin bu ayetteki ما'yı istifhâm edatı olarak yorumlamaları,²⁷² ما'nın elifi düşmediğinden lafız bakımından makbul değildir. Ayrıca mana bakımından da makbul değildir. Çünkü bu yoruma göre, Rabbim neyi mi bağışlamıştır? sorusunun cevabı olan günahlara, muttali olunması istenmektedir. Hâlbuki günahlarının başkaları tarafından görülmesini hiç kimse arzu etmemektedir. Bu yorumu takviye için delil olarak getirilen عما يَسْأَلُونَ kıraatı, yani ما'daki elifin hafzedilmediği kıraatı ise nadir olan kıraattandır. Bu nedenle delil oluşu yeterli değildir.²⁷³ Netice olarak, buradaki ما mastar edatıdır ve takdir: بغفران ربي لي 274 şeklindedir.

Zamahşeri'nin şu tavrı çok tuhaftır. O, قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لِأَزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أَغْوِيَهُمْ أَجْمَعِينَ " (İblis): Rabbim, dedi, beni azdırmadan ötürü andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara (günahları) söyleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım." ²⁷⁵ ayetindeki ما'nın istifhâm edatı oluşunu, elifin düşmemesinden dolayı reddederken²⁷⁶ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي ²⁷⁷ ayetindeki ما'nın, elifi

²⁶⁶ Râzî, age., III, 110–111; Nesefî, age., I, 4.

²⁶⁷ İbni Hişam, age., I, 574; *Kava'id*, s. 31; Suyuti, age., I, 558.

²⁶⁸ Bakara, 2/91.

²⁶⁹ Nebe', 78/1.

²⁷⁰ Nehhas, age., I, 248; Alusi, age., XXX, 2; Muhyeddin ed-Derviş, age., I, 147.

²⁷¹ Yasin, 36/26–27.

²⁷² Zamahşeri, age., IV, 14–15.

²⁷³ İbni Hişam, *Muğni*, I, 575.

²⁷⁴ Beydavi, age., II, 280.

²⁷⁵ Hicr, 15/39.

²⁷⁶ Zemahşeri, age., II, 541.

²⁷⁷ Yasin, 36/27.

düşmediği halde, istifhâm edatı olabileceğini söylemektedir. Hâlbuki her iki ayette de ما mastar edatıdır.²⁷⁸

Razi'nin (606/1209) de içinde bulunduğu bir guruba göre "فِيمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ" *Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki...*²⁷⁹ ayetindeki ما taaccüp manasında bir istifhâm edatıdır.²⁸⁰ Fakat elifin düşmemesi ve رَحْمَةٍ kelimesinin mecrurluğuna, ما istifhâm edatı olduğu takdirde, bir sebebin bulunmayışı bu iddiayı çürütmektedir.²⁸¹ Belki ما te'kid için gelmiştir. Bazıları buna zaide adını vermiştir.²⁸²

b. İstifhâmla Beraber Başka Manaları İfade Etmesi:

1. الذي manası: Birincisi علم, دراية, ya da نظر kökünden olan bir fiil ile diğeri herhangi bir fiil olan iki fiil arasında gelen ما edatının, ismi mevsul veya istifhâm edatı olma ihtimali vardır.

Örnek 1: "Sizin açıkladığınızı ve içinde gizlemekte olduğunuz şeyleri bilirim."²⁸³ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ:1

Örnek 2: "Bana ve size ne yapılacağını da bilmem."²⁸⁴ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ:285

Örnek 3: "De ki: Gördünüz mü, Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız."²⁸⁶ De ki: Gördünüz mü, Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız. Bu ayette, ما'nın aralarında bulunduğu iki fiilden birincisi علم, دراية, veya نظر köklerinden birisi olmasa da , الذي manasında bir ismi mevsul olabildiği gibi أنزل fiiliyle mansub bir istifhâm edatı da olabilir.²⁸⁷

2. Taaccüp manası : ما edatı bazen taaccüp manasını ifade eder.

Örnek 1: "Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdılar(!)"²⁸⁸ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ:1

Örnek 3: "Kahrolası insan, ne kadar da nankördür!"²⁸⁹ وَمَا الَّذِي صَبْرَهُمْ:3 Kur'an'da bu manaya gelen ما'nın üçüncüsü yoktur.²⁹⁰ Ayrıca bu ayetlerdeki ما edatına,

²⁷⁸ Beydavî, age., I, 530.

²⁷⁹ Ali İmran, 3/159.

²⁸⁰ Razi, age., IX, 51.

²⁸¹ İbn Hişam, age., I, 575.

²⁸² Zerkeşi, age., IV, 351.

²⁸³ Bakara, 2/33.

²⁸⁴ Ahkaf, 46/9.

²⁸⁵ Suyuti, age., I, 560.

²⁸⁶ Yunus, 10/59.

²⁸⁷ Râzi, age., XVII, 97.

²⁸⁸ Bakara, 2/175.

²⁸⁹ Abese, 80/17.

"Onlara sabır veren nedir?", أي شيء أكفره ? "Onu nankör yapan nedir?" şeklinde istifhâm manası da verilmiştir.²⁹¹

3. Nefiy (olumsuzluk) manası: Kur'an-ı kerim'de ما edatı bazen de nefiy anlamını ifade etm için kullanılır.

Örnek: *Zahire* "ولمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا" *Zahire yüklerini açtıklarında sermayelerinin kendilerine geri verilmiş olduğunu gördüler. Dediler ki: Ey babamız, daha ne istiyoruz? İşte, sermayemiz de bize geri verilmiş!"*²⁹² Bu ayetteki ما edatında iki görüş vardır. Katade'ye (117/735) göre ما istifhâm edatıdır.²⁹³ Buna göre mana: "Bundan sonra artık ne istiyorsunuz? Bize yiyecek verdi, sonra da yiyeceğin parasını en güzel şekilde bize iade etti. Bundan öte artık ne istiyoruz? Onun yanına tekrar gittiğimizde ailemize yiyecek getiririz, kardeşimizi koruruz ve kardeşimizin bizimle beraber gelmesinden dolayı yükü artırırız." Hz. Yusuf, kişi başına bir deve yükü yiyecek veriyordu. Kardeşi gidince ona da bir yük verecekti. Böylece yükleri artacaktır.²⁹⁴

Zeccac'a (311/923) göre yukarıdaki ayette ما nafiye de olabilir.²⁹⁵ Buna göre, ayete şu manalar verilmiştir:

a. Yakub'a (as) Yusuf'un (as) cömertliğini anlatırlarken, son derece cömert bir adamın yanına gittiklerini, O(Yusuf), onları karşılayıp öyle bir ikramda bulunmuş ki Yakub ailesinden biri olsaydı bu cömertliği yapamayacağını söylemişlerdi. ما نَبْغِي ifadesiyle de "Bu söylediklerimizde yalan söylüyor ve iftira ediyor değiliz," demek istiyorlar. Buna göre نَبْغِي , بغي (haksızlık, zulüm) kökündendir.

b. Malımızı bize geri verdi. Onun yanına döndüğümüzde ondan başka bir mal talep etmeyiz artık. Malımız bize yeterlidir.

c. Bize geri verilen sermayemiz, ikinci defa gidişimizde alacağımız yemek için bize yeterlidir. Ey Yakub, senden başka sermaye istemiyoruz.²⁹⁶

Arap dilinde ما لكم لا ترجون لله وقاراً. ifadeyi meşhurdur. "Size ne oluyor ki, Neden Allah'a ... ما لكم لا تؤمنون بالله", *Allah için saygı ummuyorsunuz?"*²⁹⁷

²⁹⁰ Zerkeşî, age., IV, 346; Suyûti, age., I, 558.

²⁹¹ Ahfeş, age., I, 155; el-Hafiz Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1994, IV, 427; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, XIV, 188; Hüseyin b. Mes'ud el-Bağavî, *Me'alimu't-Tenzîl* (Tefsiru'l-Hazın, el-Mektebetu't-Ticariyyetu'l-Kubra, Mısır, ts. ile), VII, 175.

²⁹² Yusuf, 12/65.

²⁹³ Ebu Hayyan, age., VI, 296.

²⁹⁴ Râzî, age., XVIII, 136.

²⁹⁵ Ebu Hayyan, age., VI, 296; Muhyeddin ed-Dervîş, age., V, 18.

²⁹⁶ Râzî, age., XVIII, 136.

*güvenmiyorsunuz?"*²⁹⁸ ayetlerinde olduğu gibi. Söz konusu ifadenin *كُذِّبَ* şeklinde olması ve ... *قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ...*²⁹⁹ “Bizler neden Allah yolunda savaşmayalım ki?”²⁹⁹ ayetinde olduğu gibi *نُفَاتِلَ* ile kullanılması caiz değildir. Bu nedenle, Müberred (285/898) bu ayetteki *نُفَاتِلَ* edatına çözüm getirmek için *نُفَاتِلَ*'nin nefiy edatı olduğunu söylemiştir.³⁰⁰ Ahfeş (215/830) ise *نُفَاتِلَ*'nin zaide olduğunu söylemiştir. Ona göre *نُفَاتِلَ* ma misalinde *نُفَاتِلَ* cer harfi *نُفَاتِلَ* zaide olduğu halde, nasıl *نُفَاتِلَ* kelimesini etkileyip mecrür etmişse burada da *نُفَاتِلَ* zaide olduğu halde, *نُفَاتِلَ* fiilini mansüb etmiştir.³⁰¹ Fakat Allah'ın kelamında herhangi bir kelimenin ziyadeliğine karar vermek, asıl olana ki o da Allah'ın kelamında ziyadeliğin olmamasıdır, kaidesine ters olduğu³⁰² için Ahfeş'in görüşü tercih edilmemektedir.

Ferra'ya göre *نُفَاتِلَ*'nin bu ayette kullanılmış olması mana itibariyledir. Ona göre *نُفَاتِلَ* لا *نُفَاتِلَ* 303 *نُفَاتِلَ* ma misalinde mana, nasıl *نُفَاتِلَ* أن *نُفَاتِلَ* ما ise - yani manada *نُفَاتِلَ* fiili varsa ve *نُفَاتِلَ* أن *نُفَاتِلَ* 304 ayetinde görüldüğü gibi *نُفَاتِلَ* fiili ile beraber *نُفَاتِلَ*'nin kullanılması da sabit olan bir husus ise - söz konusu ayette de *نُفَاتِلَ*'nin manası vardır ve *نُفَاتِلَ* أن *نُفَاتِلَ* و *نُفَاتِلَ* ifadesi ile beraber *نُفَاتِلَ* أن gelmiştir.³⁰⁴

Yukarıda söylenenler, *(Allah): Ey İblis, neyin var ki, sen secde edenlerle beraber olmadın? dedi.*³⁰⁵ Ve “Neden biz Allah'a dayanmayalım?”³⁰⁶ ayetlerindeki *نُفَاتِلَ* için de geçerlidir.

Daha pek çok ayet var ki onlardaki *نُفَاتِلَ* istifhâm ve nefiy manalarına ihtimalli bulunmuştur.

Örnek 1: *أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ* “İyi bil ki, göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'tan başkasına yalvaranlar (gerçekte koştukları) ortaklara uymuyorlar onlar sadece zanna uyuyorlar, (hayallerine kapılıyorlar) ve onlar sadece saçmıyorlar.”³⁰⁷ *نُفَاتِلَ*'daki *نُفَاتِلَ*'nin nafiye olması halinde *نُفَاتِلَ*'nin mef'ulu düşmüş olur ve *نُفَاتِلَ* إلا ifadesi de ona delalet eder. *نُفَاتِلَ* ise *نُفَاتِلَ*'nin mef'uludur. Buna göre mana: *نُفَاتِلَ* مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ “Kesin olana tabi olmayıp sadece zanlarına (onların ortak olduğu zannına) tabi oluyorlar.” şeklindedir. Hazfe neden olmadığı için tercih edilen başka bir ihtimale göre *نُفَاتِلَ* istifhâm edatıdır ve *نُفَاتِلَ* fiili ile mansüb olmuş bir mef'uldür.

²⁹⁷ Nuh, 71 /13.

²⁹⁸ Hadîd, 57/8.

²⁹⁹ Bakara, 2/246.

³⁰⁰ Razî, age., VI, 145-146.

³⁰¹ Ahfeş, age., I, 180.

³⁰² Razî, age., VI, 146.

³⁰³ Sad, 38/75.

³⁰⁴ Ferra, age., I, 163.

³⁰⁵ Hicr, 15/32.

³⁰⁶ İbrahim, 14/12.

³⁰⁷ Yunus, 10/66.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تُسْتَغَيَّرُونَ 2: Örnek 2: "A'raf halkı, yüzlerindeki işaretleriyle tanıdıkları birtakım adamlara da ünleyerek dediler ki: Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız, size hiç bir yarar sağlamadı."³⁰⁸ Bu ayette mana: "Cemaatınız ve büyüklük taslamamız (istikbar) size fayda vermedi veya: Cemaatınız ve istikbarınız size ne fayda verdi?" şeklindedir.

Örnek 3: "Düşünmediler mi ki arkadaşlarında (Muhammed'de) hiçbir delilik yoktur, O apaçık bir uyarıcıdır."³⁰⁹ Ayetteki ما nefiy veya istifhâm edatıdır. İstifhâm edatı olması ihtimaline göre mana: "Düşünmüyorlar mı? Söz/eri ve filleri düzgün olduğu halde arkadaşlarının ne deliliği olabilir ki...?"³¹⁰

Örnek 4: "De ki: Duanız (ibadetiniz) olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın?"³¹¹ ما edatı nefiy edatı ise mana: "Size değer vermez," şeklindedir. Ayrıca istifhâm manasında olması da caizdir.³¹²

Örnek 5: "O yaşatıldıkları (zevk-ü sefa sürdükleri) şeyler, kendilerine ne yarar sağladı?"³¹³ Ayetteki ما'nın istifhâm edatı olması halinde mana şöyle olur: "Bu yıllarda nimetlerden faydalanmaları, onlara ne fayda verdi?" Fakat tefsirlerde ما nefiy edatı olarak geçmektedir ve buna göre mana: "Faydalandırıldıkları nimetler on/ara hiç yarar sağlamayacaktır."

Nefiy edatı oluşunun neticesine baktığımızda, nefiy edatı ile istifhâm edatı oluşu arasında fark görmüyoruz. Çünkü istifhâm manasını aldığı da onda nefiy manası vardır.³¹⁴

1.2.8. ما ذا (Ma Za)

Bu edatıyla ilgili gerek bir bütün olarak gerekse bu edatı oluşturan terkiplerle ilgili farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu edatla ilgili olarak şu görüşler kaydedilmiştir:

a. ما'nın istifhâm edatı, ما'nın ismi mavsül olması.³¹⁵

Örnek: ... وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ ... "Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: Af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helal ve güzel olan şeyleri

³⁰⁸ A'raf, 7/48.

³⁰⁹ A'raf, 7/184.

³¹⁰ Bakarî, *Esalibu'n-Nefy*, s. 293.

³¹¹ Furkan, 25/77.

³¹² Ebu Hayyan, age., VIII, 134.

³¹³ Şu'ara, 26/207.

³¹⁴ Ebu Hayyan, age., VIII, 194.

³¹⁵ Ebu İshak İbrahim b. es-Sırrî ez-Zeccac, *Me'ani'l-Kur'an ve İ'rabuh*, (Thk. Abdulcelil Abduh Şelbi), Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1988, I, 105; Ebu Hayyan, age., VI, 299.

verin!)³¹⁶ العفو kelimesinin merfû' olarak okunuşuna göre ma'nın istifhâm edatı olup müpteda, za'nın da ismi mavsül olup haber olması en iyi ihtimaldir. Çünkü asıl olan, isim cümlesiyle gelen soru cümlesine isim cümlesi, fiil cümlesiyle gelen soru cümlesine de fiil cümlesi ile cevap verilmesidir.³¹⁷

b. ma'nın istifhâm edatı, za'nın ismi işaret olması.³¹⁸

Örnek: "Sizin şu karşısında durup taptığınız heykeller nedir?"³¹⁹ ayetinde ما istifhâm edatı za ise ismi işarettir. İkisi arasında bulunan ha harfi ise tenbih içindir (الهاء للتنبيه).

c. ma'nın terkihi halinde, bir bütün olarak istifhâm edatı olması.³²⁰

Örnek 1: "وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوُ..."³²¹ ayetinde العفو kelimesinin mansub olarak okunuşuna göre ماذا bir bütün olarak istifhâm edatıdır. Buna göre takdir: يُنْفِقُونَ الْعَفْوُ şeklindedir.³²²

Örnek 2: "Rabbimiz ne indirdi? Hayır, (indirdi) dediler."³²³ ayetinde ماذا bir bütün olarak istifhâm edatıdır ve takdir خَيْرٌ. Buna göre الذي manasında değildir. Çünkü o takdirde cevap خير (hayrun) şeklinde olacaktı. Böyle bir kıraat ise rivayet edilmiş değildir.³²⁴

Örnek 3: "İnananlar onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler, inkar edenler ise Allah, bu misalle ne demek istedi? derler."³²⁵ ماذا edatıyla yapılan istifhâm cümlesi, kâfirleri tevbihi konusunda mübalağaya ve tam bir bilgisizlik içinde olduklarına en güzel şekilde delalet ettiğinden, وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَعْلَمُونَ... فَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ... ifadesinin normalde karşılığı olan ... وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَعْلَمُونَ... ifadesi yerine, bu istifhâm cümlesi (ماذا أراد الله) kullanılmıştır.³²⁶ Bu ayet ve ... وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا...³²⁷ ayetlerindeki ماذا sözcükleri mürekkep birer isim olabildikleri gibi, ما ve الذي manasında iki ayrı isim de olabilirler.³²⁹

d. ماذا bir bütün olarak şey manasında bir ismi cins veya الذي manasında bir

³¹⁶ Bakara, 2/219.

³¹⁷ Razî, age., VI, 20-21; İbn Hişam, age., I, 577.

³¹⁸ Suyûti, *İtkan*, I, 561.

³¹⁹ Enbiya, 21/52.

³²⁰ Zeccac, age., I, 105.

³²¹ Bakara, 2/219.

³²² Ahfeş, age., I, s.172; Nehhas, age., I, 309.

³²³ Nahl, 16/30.

³²⁴ Ahfeş, age., I, .53; II, .382.

³²⁵ Bakara, 2/26.

³²⁶ Alusî, age., I, . 208.

³²⁷ Nisa, 4/39.

³²⁸ Maide, 5/4.

³²⁹ Ahfeş, age., I, 238–253; Nehhas, age., I, 204; Razî, age., X, 81.

ismi mavsül olması.³³⁰

e. ma'nın zaide, lâ'nın ismi işaret olması.³³¹

f. ma'nin istifhâm edatı, lâ'nın zaide olmas.

Örnek: ... وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ...³³² ayetinde, الْعَفْوَ kelimesinin mansüb olarak kıraatına göre bu ihtimal söz konusudur.³³³

1.2.9. مَتَى (Meta)

Bu soru edatı ile ister geçmiş, ister gelecek ile ilgili olsun zamanın belirtilmesi istenir.³³⁴ Bu edat, Kur'an'da dokuz yerde kullanılmıştır ve buralarda istifhâmın dışında herhangi bir mana almamıştır.

Örnek 1: ... وَزَلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ... "Öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve onunla birlikte inananlar: Allah'ın yardımı ne zaman? diyecek olmuşlardı."³³⁵

Örnek 2: وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Doğru iseniz bu bizi tehdit (ettiğiniz) azap ne zaman diyorlar."³³⁶

Örnek 3: وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Doğru iseniz bu fetih ne zaman? diyorlar."³³⁷

Örnek 4: فَسَيُغَضُّونَ إِلَيْكَ رُؤْسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا "Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve ne zaman o, diyecekler. Pek yakın olabilir, de."³³⁸

Fakat bu edat Arap dilinde, başka manaları da ifade eder. Bunlar:

a. Şart: Örnek: متى أضع العمامة تعرفوني "Sarığı bırakırsam beni tanıyacaksınız."

b. Orta kelimesinin eşanlamlısı: Örnek: وضعته متى كمي "Onu yenimin ortasına koydum."

c. من veya فى cer harflerinin manası: Örnek: أخرجه متى كمي "Onu yeninden çıkardı." Bu örnekte متى كمي من manasındadır. İbn Sîde'ye (458/1066) göre متى كمي من manasındadır: "Onu yenimin içine koydum."³³⁹

³³⁰ Suyutî, age., I, 561.

³³¹ İbn Hişam, age., I, 579.

³³² Bakara, 2/219.

³³³ Suyuti, age., I, 561.

³³⁴ Tebâne, age., s. 643; 'Atfık, age., s. 90; Merağî, age., s. 67; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 31; Ali el-Carım, age., s. 196; Rağîb, age., s. 464.

³³⁵ Bakara, 2/214.

³³⁶ Yunus, 10/ 48; Enbiya, 21/38; Neml, 27/1; Sebe', 34/29; Yasîn, 36/48; Mülk, 67/25.

³³⁷ Secde, 32/28.

³³⁸ İsra, 17/51.

1.2.10. من (Men)

Bu istifhâm edatı ile akıllı varlıkların durumlarının belirtilmesi istenir.³⁴⁰ Ancak bir cümlede akıllılarla birlikte akılsızlarda kullanılırsa “من” edatı ortak olarak kullanılabilir.

Örnek : رأيت من في الدار من الناس والبهائم³⁴¹

Akıllı kişinin durumunu belirtmek, onun özel ismini ('alem) veya sıfatını zikretmekle olur.³⁴²

Örnek 1: قَلَمًا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (Peygamber) *Bunu eşine haber verince eşi: Bunu sana kim söyledi? dedi. (Peygamber): (Her şeyi) Bilen, haber alan (Allah) bana söyledi, dedi.*³⁴³ ayetinde cevap, haber verenin sıfatını belirtmekle verilmiştir.

Örnek 2: لَمَنْ الْمَلِكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (Ve sorulur onlara): *Bugün mülk kimindir? O tek ve Kahhar olan Allah'ın!*³⁴⁴ Buradaki istifhâmın cevabında ise mülk sahibinin ismi belirtilmiştir. Halil b. Ahmed (175/791) buradaki istifhâm manasının lam (ل) harfinden kaynaklandığını ve buradaki lam harfinin de istifhâm edatı olduğunu söylemektedir.³⁴⁵ Fakat başka kaynaklarda bu harf, istifhâm edatları arasında zikredilmemektedir.

Sekkakî'ye göre من ile akıllı varlıkların cinsinden soru sorulur. Ona göre من جبريل "Cibril kimdir?" sorusunun manası; “O bir beşer mi, bir melek mi ya da bir cin midir?” şeklindedir.

Örnek: قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمْ يَا مُوسَى (Firavun): *Rabbiniz kimdir ey Musa? dedi.*³⁴⁶ ayetinin manası da şudur: “Hükümdarınız, işlerinizi tedbir eden kişi kimdir? Bir melek mi, bir beşer mi yoksa bir cin midir?” Firavun bu soruyu sorarken, kendisi için rububiyet iddiasında bulunduğundan, kendisinden başkasının ilah olabileceğini inkâr etmektedir ve sorduğu soruyla sanki şunu söylemektedir; “Benden başka Rabbiniz var mı?” Musa'nın (as) bu soruya cevabı: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَقَّهُ ثُمَّ هَدَى (Rabbimiz, her şeye yaratılışını (varlığını ve biçimini) verip sonra onu doğru yola ileten (yaratılış gayesine uygun yola yönelten)dir).³⁴⁷ şeklinde olup bununla: “Evet senden başka Rabbimiz vardır,” demiş gibidir.³⁴⁸ Fakat bu edat, Sekkakî'nin belirttiği gibi akıllı varlığın cinsinden sual için değil de, akıllı varlığın teşhisini talepte kullanılır. Çünkü من جبريل sorusunun cevabında ملك "Bir melektir." demek yetmez.

³³⁹ İbni Hişam, age., I, 634-635; İmîl Bedî' Yakub, age., s. 610.

³⁴⁰ Ali el-Carım, age., s. 196.

³⁴¹ Rağıb, age., s. 477-478.

³⁴² Meragî, age., s. 67; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 130.

³⁴³ Tahrîm, 66/3.

³⁴⁴ Ğafır, 40/16

³⁴⁵ Halil b. Ahmed, age., s. 262.

³⁴⁶ Taha, 20/49.

³⁴⁷ Taha, 20/50.

³⁴⁸ Sekkakî, age., s. 311-312.

Belki Cibril'i teşhis eden ifadeler kullanılır ve cevapta: *Peygamberlere Allah tarafından vahiy getiren bir melektir*, denilir.³⁴⁹

Akıllı varlıklar için kullanılan من edatının yerine bazen, akılsız varlıklar için olan ما edatı gelmektedir.

Örnek 1: ... إِذْ قَالَ لِيُنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ ...³⁵⁰ ayetinde Hz. Yakup, Allah'tan başka tapıla gelen mabudlar put, ateş, güneş ve taş gibi cemadat olduğundan sorusunu من edatı yerine akılsızlar için olan ما edatı ile sormuştur.³⁵¹

Örnek 2: قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمْ يَا مُوسَى³⁵² ayetinde, vak'a aynı ve bir olmasına rağmen من edatıyla yapılan istifhâm قَالَ فَرَعُونَ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ³⁵³ ayetinde ما ile yapılmıştır. Aynı soruda değişik istifhâm edatlarının kullanılması yorumunda çok şeyler söylenmiştir. Bunların doğruya en yakın olanı şudur: Firavun, "*Rabb benim. Peki, sizin Rabbiniz kimdir (من)?*"³⁵⁴ diye sorunca Musa (as), Firavun'un mukavemet edemeyeceği bir biçimde Allah'ın varlığına delil getirmiştir.³⁵⁵ Bunun üzerine Firavun, sualini beşer için mümkün olmayana yani Allah'ın mahiyetini öğrenmeye yöneltmiştir ve istifhâm edatlarından ما'yı kullanmıştır. Buna göre مَنْ ile yapılan soru, ما ile yapılandır daha önce vaki olmuştur ve bu ikinci soru ile Hz. Musa (as) cevap veremez hale getirilmek istenmiştir. Bu diyalogun bir benzerini Hz. İbrahim (as) ile Nemrut arasında geçen tartışmada da görüyoruz: Hz. İbrahim, "*Benim Rabbin O'dur ki yaşatır, öldürür.*"³⁵⁶ dediği zaman Nemrut, "Ben de yaşatır, öldürürüm" diye hemen mukabelede bulunarak, Hz. İbrahim'i (as) susturmak istemiştir. Hâlbuki Allah'ın ihya ve imatesi ile Nemrut'un kastettiği ihya ve imate arasında fark vardır. Dolayısıyla, Nemrut bu sözü ile Hz. İbrahim'e (as) cevap olarak bir karşılık vermemektedir.³⁵⁷

Bu edat Kur'an'da başka şekillerde de kullanılmıştır. Bunlar:

a. İsmi mavsül: Bu edat Kur'an'da ism-i mavsul olarak da kullanılmıştır.

Örnek 1: "Göklerde ve *عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ* yerde kim varsa hep O'nundur. O'nun yanında bulunanlar, O'na kulluk etmekten büyüklenmez ve yorulmazlar."³⁵⁸

Örnek 2: "Allah'ı bırakıp ta kıyamet *وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ:*

³⁴⁹ Kazvîni, age., s. 139–140; Tebâne, age., s. 661.

³⁵⁰ Bakara, 2/133.

³⁵¹ Kurtubî, age., II, s. 129–130.

³⁵² Taha, 20/49.

³⁵³ Şu'ara, 26/23.

³⁵⁴ Taha, 20/49.

³⁵⁵ Bkz., Taha, 20/50.

³⁵⁶ Bakara, 2/258.

³⁵⁷ Râzî, age., XXII, 56.

³⁵⁸ Suyûtî, age., I, 565; Enbiya, 21/19.

gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kim olabilir?"³⁵⁹

Bu ayette, putlara ibadet edildiği için putlar akıllı varlıkların yerine konulmuşlardır ve onlar için ما yerine من ismi mevsulu kullanılmıştır. Bu söylenenler أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ "Yaratan, yaratmayan gibi midir?"³⁶⁰ ayetindeki ikinci من için de geçerlidir.³⁶¹

Örnek 3:... أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ... göklerde, yerde bulunan kimseler, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah'a secde ediyorlar!"³⁶² ayetinde من hem akıllı hem de akılsızlar için kullanılmıştır. وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ "Allah, her canlıyı sudan yarattı; onlardan kimi karnı üzerinde (sürünerek) yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi de dört (ayak) üstünde yürür..."³⁶³ Bu ayette mücmel olan دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ ifadesi tafsil edilirken akılsızlar için de من kullanılmıştır. وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ gibi.³⁶⁴

b. Şart edatı: مَنْ edatı Kur'an'da bazen şart edatı olarak da kullanılmıştır.

Örnek: ... مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ... "Kötülük yapan onunla cezalandırılır."³⁶⁵

c. Sıfat almış nekire bir isim: Bu edat Kur'an'da bazen de sıfat almış nekire bir isim olarak kullanılmıştır.

Örnek: ... وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ "İnsanlardan öyleleri de vardır ki, inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık, derler."³⁶⁶ Burada من kelimesinin delalet ettiği şahıslar malum olmadığından من الذي manasında bir ismi mavsul olamaz, belki فریق يقول manasında sıfat almış nekire bir isimdir.³⁶⁷

1.3. İstifhâm Edatı Oluşunda İhtilaf Bulunanlar

Kur'an'da bazı edatlar var ki, kaynakların bir kısmında bunlar istifhâm edatı olmakla tavsif edilmişlerdir. Fakat ulemanın ekseriyeti, cumhuru bunları istifhâm edatı olarak görmemektedir. Bu edatlar şunlardır:

³⁵⁹ Ahkaf, 46/5.

³⁶⁰ Nahl, 16/17.

³⁶¹ Zerkeşî, age., IV, 354.

³⁶² Hac, 22/18.

³⁶³ Nur, 24/45.

³⁶⁴ Suyûtî, Hem'u'l-Hevami', I, 91.

³⁶⁵ Nisa, 4/23.

³⁶⁶ Bakara, 2/8.

³⁶⁷ Zerkeşî, age., IV, 353; Suyûtî, İtkan, I, 565.

1.3.1. أم (Em)

Belağat ilmini konu edinen çoğu eserlerde أم , istifhâm edatlarından birisi sayılmamaktadır. Belki bir atıf harfî olarak görülmektedir.³⁶⁸ Fakat Sekkakî ve Ebu Hilal el-'Askerî (395/1004–5) istifhâm edatlarına أم edatını da katmaktadırlar.³⁶⁹ Bazıları da bu, edatı, cümlelerin ortasında gelen bir istifhâm edatı olarak görmektedir.³⁷⁰ Sîbeveyh ise istifhâm manasının ondan hiç ayrılmadığını söylemektedir.³⁷¹

Bunlara ilave olarak, hemze sert sesli boğaz (خلق) harflerinden birisi olduğundan, mütekellim onu telaffuz ettikten sonra, yumuşak sesli harflerin tabiatına yakın bir harfî telaffuzla rahatlık bulsun diye *mim* harfî ondan sonra bazen zaid olur, denmiştir.³⁷²

Örnek 1: ... أم لَهُم آلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِّنْ دُونِنَا "Yoksa onları, bize karşı koruyacak tanrıları mı var?"³⁷³ ayetinde takdirin: أم لَهُم آلِهَةٌ olduğu,³⁷⁴ "Yoksa onların mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi."³⁷⁵ ayetinde ise, bir görüşe göre, takdirin: أم لَهُم نَصِيبٌ مِّنَ الْمَلِكِ olduğu söylenmiştir.³⁷⁶

Örnek 2: "أم لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ * أم نَسَأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِّنْ مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ * أم عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ" *Yoksa kızlar O'na, oğullar size mi? Yoksa sen onlardan (vahiyleri duyurmana karşı) bir ücret istiyorsun da onlar, ağır bir borç yükü altında mı kalmışlardır? Yoksa gayb (görülme bilgi) kendilerinin yanındadır da kendileri mi (oradan istediklerini) yazıyorlar?"*³⁷⁷ ayetlerinde takdir: أم لَهُ الْبَنَاتُ، أَسَأَلُهُمْ، أَعِنْدَهُمْ şeklinde.³⁷⁸ Buna göre, bu ve bunların benzeri olan diğer ayetlerde أم edatındaki *mim* harfî zaidir.

Örnek 3: "أَفَلَا تُبْصِرُونَ * أم أَنَا خَيْرٌ... أَفَلَا تُبْصِرُونَ" *Görmüyor musunuz? Yahut ben daha iyi değil miyim?"*³⁷⁹ ayetindeki أم edatının zaide olduğu ve takdirin ... أَفَلَا تُبْصِرُونَ * أَنَا خَيْرٌ şeklinde

³⁶⁸ Suyûtî, age., I, 484; Merağî, age., s. 63; Ali el-Carım, age., s. 196; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 122; Bekri Şehy Emin; age., s.c80.

³⁶⁹ Sekkakî, age., s.308; 'Askerî, age., s. 40.

³⁷⁰ Ferra, age. I, 426; Râzî, age., VI, 6; Zerkeşî, age., IV, 58.

³⁷¹ Amr b. Osman b. Kanber (Sîbeveyh), *el-Kitab*, (Thk. İmîl Bedî' Yakub), Daru'l-Kutubi'l-İlmîyye. Beyrut, 1999, III, 192.

³⁷² Bakarî, age., s. 161.

³⁷³ Enbiya, 21/43.

³⁷⁴ Râzî, age., II, 151.

³⁷⁵ Nîsa, 4/53.

³⁷⁶ Beydavî, age., I, 219.

³⁷⁷ Tûr, 52/39-41.

³⁷⁸ İbn Kuteybe, age., s. 546–547.

³⁷⁹ Zuhruf, 43/51-52.

olduğu söylenmiştir.³⁸⁰ Başka bir görüşe göre bu ayetteki أم edatı zaide değildir ve takdir: أَفَلَا تُبْصِرُونَ أَمْ أَنْتُمْ بَصِيرَاءُ³⁸¹ şeklindedir.

Bu edat iki kısma ayrılır:

a. Muttasıla: Bu edat, tesviye ve soru hemzelerinden sonra, iki müfred veya iki cümle arasında gelen bir atıf edatıdır.

Bu edatın mâkabli ve maba'di birbirlerinden müstağni kalamadıkları için buna *muttasıla* (bağlı) adı verilmiştir. Tesviye ve soru manalarını vermede hemzenin karşılığı olarak kullanıldığı için bu edata, ayrıca mu'adile ismi de verilmiştir.³⁸²

Örnek 1: ...سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ... "Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir."³⁸³

Örnek 2: ...قُلْ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمْ الْإُنثَيْنِ... "İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişi mi?"³⁸⁴

Örnek 3: ...وَإِنْ أُنذِرِي أَقْرَبًا أَمْ بَعِيدًا... "Artık tehdit edildiğiniz şeyin yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmem."³⁸⁵

Örnek 4: ...أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ... "Yoksa siz cennete gireceğinizi mi sandınız?"³⁸⁶ Bu ayette أم'den sonra gelen cümle, mahzup bir cümlenin üzerine atfedilmiştir. Buna göre takdir: (فصبروا على إستهزاء قومهم أفتسلكون سبيلهم) أم حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ مِنْ غَيْرِ سَبِيلٍ³⁸⁷ şeklindedir.

Bu edat istifhâm hemzesi ile beraber أيهما veya أيهما ile takdir edilir. Mesela, أم عمرو أزيد عندك (Yanında Zeyd mi yoksa Amr mi vardır?) cümlesinde takdir: أيهما عندك şeklindedir. Bu ve benzeri sorularının cevabında, iki şeyden/kişiden veya ikiden fazla şeylerden/kişilerden birisi belirtilir. Yukarıdaki sorunun cevabında Zeyd veya Amr denilir, evet (نعم) veya hayır (لا) ile cevap verilmez.³⁸⁸

b. Munkatı'a: Bu edat atıf harfi olmayıp³⁸⁹ biri diğerinden müstakil iki cümle arasında bulunduğundan *munkat 'a* ile isimlendirilmiştir.³⁹⁰

Bu edat, idrab (bilakis, aksine, hayır o değil) anlamında kullanılır.

Örnek 1: ...قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تُسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ... "De ki: Kör ile gören, yahut karanlıklar ile aydınlık bir olur mu?"³⁹¹ ayetinde أم sadece idrab manasını verip

³⁸⁰ İbn Hişam, age., I, 104; Suyûtî, age, I, 485

³⁸¹ Halil b. Ahmed, age., s. 321.

³⁸² Bakarî, age., s. 156.

³⁸³ Bakara, 2/6.

³⁸⁴ En'am, 6/144.

³⁸⁵ Enbiya, 21/109; Bkz. İbrahim, 14/21; Nazi'at, 79/ 27.

³⁸⁶ Bakara, 2/214.

³⁸⁷ Razî, age., VI, 17.

³⁸⁸ Şibeveyh, age., III, 192; Rummanî, *Me'ani'l-Huruf*, s. 70; Ahmed b. Abdinnur el-Malekî, *Rasfu'l-Mebanî fi Şerhi Hurufi'l-Me'ani*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Herrat), Daru'l-Kalem, Dımeşk, ts., s. 179

³⁸⁹ Malekî, age., s. 179.

³⁹⁰ Malekî, age., s. 158.

vermektedir.⁴⁰²

2. Aslı manasından ayrılmış istifhâm hemzesinden sonra gelir:

Örnek: ... أَلْهَمُ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا... ..

⁴⁰³. Bu ayetteki hemze inkâr manasını vermektedir. Dolayısıyla başında bulunduğu cümle olumsuz bir cümledir. Olumsuz cümleden sonra da muttasıla *أم* gelmez.

3. Hemzenin dışındaki bir istifhâm edatından sonra gelebilir.

Örnek: ... ⁴⁰⁴ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ نَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ...

Bazı ayetler var ki onlardaki *أم* hem muttasıla hem de munkatı'a olabilir.

Örnek1: *Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?*⁴⁰⁵ *أم* edatının munkatı'a olması halinde mana: *بل أتقولون* şeklindedir. Ayrıca *أم*'den önce mahzup bir cümle takdir edilmek suretiyle *أم* muttasıla da olabilir. Buna göre takdir:.. *أتقولون على الله ما تعلمون* (*أم تقولون*)⁴⁰⁶ şeklinde olur.

Örnek 2: *Yoksa siz, Yakub'a ölüm (hali) geldiği zaman orada mı idiniz?*⁴⁰⁷ Bu ayette *أم* edatı mahzup bir cümleye matuftur ve takdir şöyledir: *أَمْ كُنْتُمْ* (*أتدعون على الأنبياء اليهودية*) Burada hitap, her Peygamberin Yahudilik dini üzere vefat ettiğini iddia eden Yahudilerdir. Ayrıca bu ayetteki *أم* munkatı'a da olabilir.⁴⁰⁸ Yani cümlenin başında yer alan *أم* her zaman soru anlamında kullanılmaz. Bazen - ve özellikle burada olduğu gibi - siyak sibak (söz dizimi) yönünden önceki cümle ile bağlantısız ise, *بل* (daha çok veya evet, ama) ile benzerlik gösterir ve soru anlamı taşımaz. Buna göre ayetin manası: *Evet, siz, (Ey israiloğulları) Yakub'un son nefesini vermeye çalışırken oğullarına: Ben gittikten sonra siz kime kulluk edeceksiniz? diye seslendiğine şahitsiniz.*⁴⁰⁹

1.3.2. كَأَي (Keeyin)

Teşbih *kaf* (*ك*) ve tenvinli *أي* (*eyyin*)den mürekkep olmuş bir edattır. Genellikle çokluk (teksir) manasını verir.⁴¹⁰

Örnek 1: *Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber*

⁴⁰² Ahfeş, age., I, 31–32, 149–151.

⁴⁰³ A'raf, 7/195.

⁴⁰⁴ Suyûtî, age., I, 485; Ra'd, 13/16.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/80.

⁴⁰⁶ Zamahşeri, age., I, 185; Neseî, age., I, 59; Bakarî, age., s. 161.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/133.

⁴⁰⁸ Zamahşeri, age., I, 219; Râzî, age., IV, 67–68; İbni Hişam, age., I, 96; Beydavi, age., I, 188–189.

⁴⁰⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İşaret Yay., İstanbul, 1999, I, 36.

⁴¹⁰ Suyûtî, age., I, 535.

birçok erenler çarpıştılar."⁴¹¹

Örnek 2: "Nice kent var ki, Rabbinin ve elçilerinin buyruğuna baş kaldırdı, biz de onu çetin bir hesaba çektik ve ona görülmemiş biçimde azap ettik."⁴¹²

İbn Kuteybe (276/889), İbn 'Uşfur (669/1271) ve İbn Malik'e (672/1274) göre buradaki كَأَيِّ edatı istifhâm manasını da verir. Fakat cumhura göre bu edat istifhâm anlamında kullanılmaz.⁴¹³ Kur'an'da da bu manayı içeren herhangi bir kullanım yoktur.

1.3.3. لَوْلَا (Levla)

Gayr-ı mürekkeb (basit) bir sözcük olan لَوْلَا'nın, لَوْ ve لَوْلَا'dan mürekkeb bir kelime olduğu söylenmiştir.⁴¹⁴ Genellikle istenilen dışında başka bir şeyin olmamasını dileme manasını verir.⁴¹⁵

Ulemanın cumhuru da bu edatı, istifhâm edatlarından birisi olarak zikretmemektedir. Fakat Herevî (399/1009) ... لَوْلَا أَحْرَأْتَنِي إِلَى أَجْلِ قَرِيبٍ... "Rabbim, beni yakın bir süreye kadar erteleyesdin."⁴¹⁶, ... لَوْلَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ... "O'na bir melek indirilmeli değil miydi?"⁴¹⁷ ayetlerinde لَوْلَا'nın هل manasında bir istifhâm edatı olduğunu söylemiştir.⁴¹⁸

İstifhâm manasının nerede var olup nerede var olmadığını, malum istifhâm edatları değil de, konuşma tonu (لهجة الحديث) sınırlıyorsa da⁴¹⁹ yukarıdaki ayetlerin metninden لَوْلَا'nın هَلَا gibi teşvik (تخصيص), bir işin yapılmasını kibarca istemek (عرض) ve tenbih manalarını verdiği anlaşılmaktadır.⁴²⁰

1.3.4. لَوْ مَا (Levma)

İstifhâm edatları içerisinde لَوْ مَا cumhur tarafından zikredilmemiştir. Fakat Ferra, لَوْ مَا تَأْتِينَا "Eğer doğrulardansan, bize melekleri getirsene!"⁴²¹ ayetinde لَوْلَا'nın

⁴¹¹ Ali İmran, 3/146.

⁴¹² Talak, 65/8.

⁴¹³ İbni Hişam, age., I, 373.

⁴¹⁴ Rummanî, age., s. 123; Zerkeşi, age., IV, 322.

⁴¹⁵ Rağîb, age., s. 459.

⁴¹⁶ Münafikun, 63/10.

⁴¹⁷ En'am, 6/ 8.

⁴¹⁸ Zerkeşi, age., IV, s.324; Suyutî, age., I, 556.

⁴¹⁹ Bakarî, age., s. 306.

⁴²⁰ İbni Hişam, *Kava'id*, s. 20; Zerkeşi, age., IV, 325; Suyûtî, age., I, 556.

⁴²¹ Hicr, 15/7.

istifhâm manasında kullanıldığını ve bu istifhâm manasının yanında, هلا gibi teşvik manasını verdiği ini ifade etmiştir.⁴²²

Rummanî, لو imtina' manasında bir şart edatıyken ما'nın ona eklenmesiyle teşvik manasını aldığını söylemiştir.⁴²³ Teşvik, istifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi olsa da, bu mana için vaz' edilmiş bir edat olan لوما dururken aynı edatı bu manaya mecazen delalet edecek hale getirmeye gerek yoktur.

1.3.5. ويكأن (Veykeenne)

Bu kelime Kur'an'da sadece bir ayette, iki defa olmak üzere, zikredilmiştir. Ve onun manasında ihtilaf meydana gelmiştir. Kisaî'ye (189/804) göre manası: "Görmedin mi?" şeklindedir.

Örnek: وَيَكْأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْأَ أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكْأَنَّهُ لَ الْكَافِرُونَ "Vay, demek Allah kullarından dilediğine rızkı açar ve kısar... Demek gerçekten kâfirler iflah olmaz!"⁴²⁴ ayetini tefsirciler... ألم تر "Görmedin mi Allah..." şeklinde tefsir etmişlerdir.⁴²⁵ Rivayete göre Katade, ayeti يَشَاءُ لِمَنْ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ "Allah'ın dilediği kişiye rızkı açıp yaymasını bilmiyor mu?" şeklinde tefsir etmiştir.⁴²⁶ Bütün bunlar Kisaî'nin görüşünü desteklemektedir.

Eğer bu manayla, maksatları söz konusu kelimenin manasını tefsir etmek ise bu kabul edilebilir bir şeydir. Ama kelimenin i'rabını kast ediyorlarsa, mesela söz konusu kelimenin, bir istifhâm edatı olduğunu söylüyorlarsa, bu Arap dilinde sabit olan ve bilinen bir şey değildir.⁴²⁷

Halil b. Ahmed'e göre bu kelime وي ve كان olmak üzere iki ayrı sözcükten ibarettir. Buna göre mana: "Allah'ın rızkı açmasına şaşıyorum!" veya "عجب أن الله يبسط الرزق الكافرون" "Kâfirlerin iflah olamayışına yani kötü bir seçenekte bulunmuş olmalarına şaşıyorum!"⁴²⁸ Ebu Salih'in rivayetine göre İbn Abbas وي kelimesinin zaide (صلة) olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu edatın كان gibi tahfifi de yapılmaktadır. Bütün bunları göz önüne aldığımızda Halil b. Ahmed'in görüşünün desteklendiğini görmekteyiz. Bazılarına göre bu kelime Himyer lehçesinde رحمة لك manasındadır ve onun istifhâmı alakası yoktur.⁴²⁹

⁴²² Ferra, age, II, 85.

⁴²³ Rummanî, age., s. 91.

⁴²⁴ Kasas, 28/82.

⁴²⁵ Ahfeş, age., II, 434; Zerkeşî, age., IV, 379.

⁴²⁶ İbn Kuteybe, age., 527.

⁴²⁷ Zerkeşî, age., IV, 379.

⁴²⁸ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasais*, (Thk. Muhammed Ali en-Neccar), el-Mektebetü'l-İlmiyye, by., ts., III, 40,170.

⁴²⁹ İbn Kuteybe, age., s. 527, 536.

İKİNCİ BÖLÜM

1. KUR'AN'DA BELAĞAT AÇISINDAN İSTİFHAM

1.1.Kur'an'da Sual Ve Cevaplar

Sual(istifhâm), Kur'an-ı Kerim'in neredeyse altıda birini teşkil etmektedir. Bu suallere bazen cevap verilmiş ancak bu cevap olması gerekenden kısa veya uzun olmuş, bazen verilmesi gereken cevap terk edilmiş, bazende verilen cevapda kapalılık meydana gelmiş, bazen de bir suale iki cevap verilmiş ya da soru zikredilmeden cevap zikredilmiştir.

İşte biz de burada edebiyat harikası olan Kur'an-ı Kerim'de, bu sualler ve cevaplar arasında belağat açısından olması gereken uyumun olup olmadığını veya olması gereken uyum yok gibi görünüyorsa bunun nedenlerinin neler olduğunu irdlemeye çalışacağız.

Soru ve cevap arasında uyumluluk meydana gelsin diye, asıl olan, sorunun aynısının cevap içerisinde tekrar edilmesidir.

Örnek 1: "A, yoksa sen, Yusuf musun? dediler. Ben Yusuf 'um, bu da kardeşim, dedi."⁴³⁰. Cevap cümlesindeki أنا (ben), sorudaki أنت (sen)dir. Şu gelen ayette de sorunun aynısı cevap içerisinde tekrar edilmiştir.

Örnek 2: "Allah, peygamberlerden şöyle söz almıştı: Bakın, size Kitap ve hikmet verdim; imdi yanımızda bulunan (Kitap)ı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz! Bunu kabul ettiniz mi? ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti. Kabul ettik! dediler."⁴³¹

Cevap içerisinde sorunun tekrar edilmesi, olması gereken bir tekrardır. Fakat daha sonraları bunun yerine cevap harfleri getirilmiştir. Bununla tekrardan kaçınmak ve ifadeye ihtisar kast edilmiştir.⁴³² Bu cevap harflerinden birisi olan بلى menfi cümlenin başına gelen istifhâm edatının cevabında gelir.⁴³³

Örnek 1: وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا "Rabbin, Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye onları kendilerine şahid tutmuştu. Evet, (buna) şahidiz! dediler."⁴³⁴. ayeti gibi. Nitekim Ferra şöyle demiştir: بلى sadece olumsuzluk içeren sorunun cevabında gelir.

⁴³⁰ Yusuf, 12/90.

⁴³¹ Ali İmran, 3/81.

⁴³² Suyûtî, *İtkan*, I, 629.

⁴³³ Nahhas, *İ'rab'l-Kur'an*, I, 241; İbn Hişam, *Kava'id*, 14.

⁴³⁴ A'raf, 7/172.

Yine Ferra'dan aktarıldığına göre, yukarıdaki ayette sorulan soruya muhataplar بلى yerine نعم ile cevap verselerdi cevap verenlerin tümü kâfir olacaktı.⁴³⁵ Çünkü cevap harflerinden olan نعم , müsbet veya menfî olsun, sorunun tasdiki için kullanılır.⁴³⁶ Buna göre mana: “Evet, Rabbimiz değilsin” olacaktı.

Örnek 2: رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا وَتَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ "Cennet halkı, ateş halkına seslendi: Rabbimizin bize va'd ettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin size va 'd ettiğini gerçek buldunuz mu? (Onlar da): Evet, dediler."⁴³⁷

Yine asıl olan, cevabın suale benzerliğidir. Yani soru isim cümlesi ise cevap isim cümlesi, fiil cümlesi ise cevap da fiil cümlesi olmalıdır.⁴³⁸

Örnek: رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ قَالُوا خَيْرًا...⁴³⁹ Burada takdir: قَالَوا أَنزَلَ خَيْرًا⁴⁴⁰ şeklinde olup soru ve cevabın ikisi de fiil cümlesidir.

Fakat bu benzerlik, şu gelen ayette olduğu gibi bazen terk edilmiş görünmektedir

Örnek: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ⁴⁴¹. Gerçekte ise yine benzerlik vardır. Çünkü burada sorunun isim cümlesi oluşu şekil açısındandır. Mesela, قام من اسألها زيد قام أم عمرو أم خالد olup bir fiil cümlesidir. Aynı zamanda bu kelime istifhâm manasını tazammun ettiğinden cümle başına alınır ve soru, isim cümlesi şekline bürünür. Dolayısıyla söz konusu ayette soru cümlesi sureten isim cümlesi olmuştur. Gerçekte ise fiil cümlesidir. Cevabın fiil cümlesiyle gelmesi de sorunun aslına dikkat çekmek içindir.

Yukarıdaki ayette soru ve cevabın arasında var olması gereken benzerliğin terk edilmesinin nedeni böyle açıklanmıştır. Fakat bu açıklama tutarsızlık vardır. Çünkü fiil, fail veya cümlelerin diğer herhangi bir öğesinden soru sorulduğunda bu öğe soru edatından hemen sonra gelmelidir. Cümledeki diğer öğeler de daha sonra gelir. Bu, bilinen bir husustur. Buradan hareketle, yukarıdaki ayete baktığımızda yaratıcının belirtilmesi istifhâma muhtaç bir husustur. Göklerin ve yerin yaratılışı ise herkes tarafından bilinmekte olup istifhâma ihtiyacı

⁴⁴⁹ Hattabi, *Beyanu'l-I'caz*, s. 31–32; Süleyman b. Ömer, *el-Cemel*, II, 210.

⁴⁵⁰ Suyûtî, age., I, 506.

⁴³⁷ A'raf, 7/44.

⁴³⁸ Suyûtî, age., I, 629.

⁴³⁹ Nahl, 16/30.

⁴⁴⁰ Zamahşeri, *Keşşaf*, II, 563.

⁴⁴¹ Zuhruf, 43/9.

yoktur. Dolayısıyla, ayetteki istifhâm ile yaratıcının tayini kast edildiğinden buradaki istifhâm cümlesi hem sureten hem de manen bir isim cümlesidir.

Mutağayyir özelliğinden dolayı fiilde ibhamın meydana gelmesi, bu nedenle de fiilin istifhâma daha uygun olması görüşüne gelince, bu olsa olsa en çok vuku' bulan bir şey olup değeri olmayan bir görüştür. Çünkü ismin mefhumunda değişmezlik (subut) hususu, onun müphemlik özelliğine ve suale muhtaç oluşuna münafi ve zıt değildir.

Cevabın suale mutabık olmayışına gelince bu şu şekilde açıklanmıştır: Yer'in ve göğün yaratılmışlığı ve hadis oluşu kesinleşince yaratıcının tayininde tereddütlerin meydana gelmemesi gerekirdi. Verilen cevapta fiilin daha önce zikredilmesinden anlıyoruz ki bu tereddüt olsa olsa arz ve semanın yaratılışında olmalıydı. Çünkü arz ve semanın yaratılışındaki güç ve sanatın mükemmelliği yaratıcının da mükemmel manada güç ve ilim sahibi olmasını gerektirir. Bu nedenle olmalı ki ayette yaratıcı, izzet ve ilim sıfatlarıyla tavsif edilmiştir. Bu yaratıcı Hak Teala'dan başkası olamaz O'nun varlığında tereddüt meydana gelmez. İşte! İnkârcıların bu akılsızlık ve inatlarına işaret için sual ve cevap arasındaki söz konusu mutabakatsızlık meydana gelmiştir.⁴⁴²

Kur'an'da çeşitli sualler ve bunlara verilen çeşitli cevaplar vardır. Bunlar kendi aralarında şu şekilde tasnife tabi tutulmuşlardır:

1.1.1.Sualin Hemen Akabinde Cevabın Gelmesi

Kur'an'da bazen sorulan سوالın cevabı hemen akabinde gelmiştir.

Örnek 1: "*Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: O ikisinde büyük günah ve insanlara bazı yararlar vardır. Fakat onların günahı yararından büyüktür. Ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki: Af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helal ve güzel olan şeyleri verin!)*"⁴⁴³ Sualden hemen sonra gelen bu cevapta, infak edilecek nesnenin yerine, miktar (kemiyyet) belirtilmiştir. Bu, şu şekilde açıklanmıştır: Bir insanın ahlakı ya da görüşü sorulursa ona göre cevap verilir. Burada da Allah ve O'nun elçisinin, infak edilecek nesne ne olursa olsun, infakı teşvik ettikleri ve infak sevabının büyüklüğünü belirttikleri biliniyordu. Bu nedenle insanlar bu sorularıyla, infakıyla mükellef oldukları nesnelere

⁴⁴² Seyfuddin b. Yahya b. Sa'diddin Mes'ud b. Ömer et-Teftazanî el-Herevî (İbnu'l-Hafid), *ed-Durru'n-Nadîd li Mecmu'ati İbni'l-Hafid*, Daru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 1980, s. 303.

⁴⁴³ Bakara, 2/219; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993, s. 198; Ali Turgut, *Tefsir Usulu ve Kaynakları*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1991, s. 200.

miktarını öğrenmek istiyor ve onu soruyorlardı. O miktar malın bütünü mü yoksa bir kısmı mıydı? İşte cevap da buna göre verilmiştir: İhtiyaç fazlası.⁴⁴⁴

Örnek 2: "*De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Allah'ındır, de.*"⁴⁴⁵

Örnek 3: "*De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? De ki: Allah!*"⁴⁴⁶ Bu ayetlerde cevap sualden hemen sonra gelmiş ve soruyu soran kişi tarafından verilmiştir.

Sual açık seçik olup hiç kimsenin red edemeyeceği bir cevabı varsa, yukarıdaki ayetlerde görüldüğü gibi, o cevap soruyu soran kişiden gelir. Çünkü konu o kadar açıktır ki muhatabın o cevabı kabul edip ikrarına gerek yoktur. Yani muhatap inkâr etse de etmese de konu açıktır ve bundan başka cevap yoktur. Buna göre muhatapların cevabını beklemek yerine, soruyu soran kişinin cevap vermesi daha fesahatlı olmaktadır.

Bu ayetlerde muhataplar cevabı bilmediklerinden soruyu soran kişiden öğrenmek istemişlerdir gibi bir yorum yersizdir. Çünkü onların cevabı bildikleri başka ayetlerde sarahaten zikredilmiştir

Örnek: "*Andolsun onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, mutlaka: Allah, derler.*"⁴⁴⁷

1.1.2.Cevabın Sualden Ayrı Olması (Munfasıl Cevap):

Kur'an'da suallere verilen cevap eğer sualden hemen sonra gelmezse buna munfasıl cevap denir. Bu da iki şekilde olmaktadır:

a. **Sual İle Cevabın Aynı Sûrede Olması**

Kur'an'da bu suallere verilen munfasıl cevaplar bazen سوالin hemen akabinde olmasa da سوالin geçtiği sûrenin başka bir ayetinde geçmektedir.

Örnek 1: "*Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarında geziyor?*"⁴⁴⁸ ayetindeki sorunun cevabı aynı sûrede bulunmaktadır: "*Senden önce gönderdiğimiz bütün elçiler de yemek yerler, çarşılarında gezerlerdi.*"⁴⁴⁹

Örnek 2: "*Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki topluluktan hangisi (tek Allah'a inananlar mı, yoksa Allah'a ortak koşanlar mı) güvende olmaya daha layıktır?*"⁴⁵⁰. Bu ayetteki sorunun

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtiḥ*, VI, 42.

⁴⁴⁵ En'am, 6/12.

⁴⁴⁶ Ra'd, 13/16; Bkz. Sebe', 34/24.

⁴⁴⁷ Lokman, 31/25; Râzî, age., XVII, 72; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, 370.

⁴⁴⁸ Furkan, 25/7.

⁴⁴⁹ Furkan, 25/20; Cerrahoğlu, age., s. 198.

⁴⁵⁰ En'am, 6/81.

cevabı bir sonraki ayette zikredilmiştir: "*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... İşte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*"⁴⁵¹

Örnek 3: "*(Firavun): Peki ya ilk nesillerin hali ne olacak? dedi*"⁴⁵². Bu sorunun cevabı bir sonraki ayette verilmiştir: "*Dedi ki: Onların bilgisi Rabbimin yanında bir Kitaptadır.*"⁴⁵³ Daha önce Firavunun "*Rabbiniz kimdir ey Musa?*"⁴⁵⁴ sorusuna Hz. Musa en güzel şekilde cevap vermiştir: "*(Musa): Rabbimiz, her şeye yaratılışını (varlığını ve biçimini) verip sonra onu doğru yola ileten (yaratılış gayesine uygun yola yönelten)dir, dedi.*"⁴⁵⁵ Çünkü bu türden sorulara cevap verilebilir. Fakat Firavun Hz. Musa'ya daha önceki milletlerin şanından sorulduğunda, o tür suallerin cevabı da ancak vahiy ile verilebildiğinden, ayrıca bu konuda kendisine bilgi de verilmediğinden, o soruların cevabını Rabbinin bilgisine havale etmiştir.⁴⁵⁶

b. Soru İle Cevabın Ayrı Sûrelerde Olması

Kur'an'da bu sorulara verilen ayrı ayrı cevaplar bazen de başka sûredeki bir ayette gelmiştir.

Örnek: "*Onlara: Rahman'a secde edin! dediği zaman: Rahman nedir? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç? derler.*"⁴⁵⁷ Bu soruların cevabı bir başka sûrede, Rahman sûresinde verilmiştir: "*Çok merhametli (Allah), Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (konuşup düşüncelerini açıklamayı) öğretti.*"⁴⁵⁸

1.1.3. Soru Zikredilmeden Cevabın Verilmesi

Kur'an-ı Kerim'de bazen herhangi bir soru zikredilmeden sorulabilecek veya sorulmuş sorulara cevap verilmiştir.

Örnek 1: "*Allah sizin imanınızı zayıf edecek değildir.*"⁴⁵⁹ Bu, kıblenin değiştirilmesinden önce, *Beytu'l-Mukaddese yönelip namaz kılanların namazları nasıl oldu?* sorularının cevabı olmaktadır.⁴⁶⁰

⁴⁵¹ En'am, 6/82.

⁴⁵² Taha, 20/51.

⁴⁵³ Taha, 20/52.

⁴⁵⁴ Taha, 20/49.

⁴⁵⁵ Taha, 20/50.

⁴⁵⁶ Râzî, age., XXII, 59.

⁴⁵⁷ Furkan, 25/ 60.

⁴⁵⁸ Rahman, 55/ 1-4; Turgut, age., s. 200.

⁴⁵⁹ Bakara, 2/143.

⁴⁶⁰ Cerrahoğlu, age., s. 199.

Örnek 2: "De ki: Sizin koştüğunuz ortaklardan ilk defa yaratacak, sonra onu çevirip yeniden yaratacak olan var mı? De ki: Allah ilk defa yaratır, sonra onu çevirip yeniden yaratır."⁴⁶¹ Bu ayetteki soru ve cevabın aynı kişiden sadır olması imkan dahilinde görünmediğinden, bu cevap zikredilmeyen bir sorunun cevabı olmaktadır. Sanki muhataplar kendilerine yöneltilen soru karşısında şöyle bir soru sormuşlardır: "O zaman ilk defa yaratıp sonra onu yeniden çevirip yaratan kimdir?" Bu mukadder olan soruya da yukarıdaki cevap verilmiştir.⁴⁶²

1.1.4. Bir Suale İki Cevabın Verilmesi

Kur'an'da bazen bir suale ehemmiyetin dolayısı iki cevap verilmiştir.

Örnek: "Ve dediler ki: Bu Kur'an iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"⁴⁶³

Hz. Peygambere inanamayanlara göre Kur'an ya Mekke'nin zenginlerinden Velid b. Muğire'ye veya Taifin zenginlerinden Urve es-Sakafi'ye indirilmeliydi. Velid b. Muğire şöyle demişti: Kureyş'in büyüğü ve efendisi olan ben yahut Sakîf'in ulusu Ebu Amr b. Umeyr es-Sakafi dururken Kur'an Muhammed'e mi inecek?

Hâlbuki Allah nazarında yükseklik, zenginlik veya soyluluk ile değil, belki takva iledir. Kaldı ki Hz. Muhammed, soy itibarıyla da onların en şerefli idi. Fakat anne ve babadan yetim kalmış, ayrıca zengin de değildi.⁴⁶⁴

Söz konusu sorunun başka sâirelerde iki cevabı bulunmaktadır: "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?"⁴⁶⁵, "Rabbini, dilediğini yaratır ve seçer. Seçim, onlara ait değildir."⁴⁶⁶ Allah dilediği insanları seçip peygamber yapar. Vahyine kimi layık görürse onu seçer.⁴⁶⁷

1.1.5. Cevabın Sualden Fazla Olması

Kur'an'da bazen suale verilen cevap çeşitli amaçlar doğrultusunda sualden daha uzun tutulmuştur.

⁴⁶¹ Yunus, 10/34.

⁴⁶² Suyûti, age., I, 629.

⁴⁶³ Zuhruf, 43/31.

⁴⁶⁴ el-Kadi, *Esbabı Nüzul*, s. 345.

⁴⁶⁵ Zuhruf, 43/32.

⁴⁶⁶ Kasas, 28/68.

⁴⁶⁷ Cerrahoğlu, age., s. 199.

Örnek 1: "*Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?*"⁴⁶⁸ sorunun cevabı: "*De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarıyor.*"⁴⁶⁹

Örnek 2: "*Sağ elindeki nedir ey Musa?*"⁴⁷⁰ sorunun cevabı: "*(Musa) Dedi: O, asamdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarım yaprak silkeliyorum ve onda benim daha birçok ihtiyaçlarım var (onunla birçok ihtiyacımı gideririm).*"⁴⁷¹ Burada Allah ile daha fazla muhatap kalmak ve hitap lezzetine ermek için cevap uzatılmıştır.

Örnek 3: "*Babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti.*"⁴⁷² sorunun cevabı: "*Putlara tapıyoruz, onların önünde ibadete duruyoruz, dediler.*"⁴⁷³ Burada soru soran kişinin kızgınlığı artsın diye, putların ibadetine devam etmekten duydukları sevinçlerini cevapta göstererek fazlalığa başvurmuşlardır.

1.1.6.Cevabın Sualden Az Olması

Kur'an'da bazen suale verilen cevap sualden daha ve kısa tutulmuştur.

Örnek: "*De ki: Onu kendi tarafımdan değiştiremem.*"⁴⁷⁴ Bu, "*Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir.*"⁴⁷⁵ ayetindeki ifadenin cevabıdır. Bu cevapta değiştirmenin (tebdil) cevabı varsa da başka bir Kur'an'ın getirilmesinden söz edilmemiş, onun cevabı verilmemiştir.

Suyûfî noksan cevap için bu ayeti misal olarak vermiştir. Fakat bu cevap, konumuz olan istifhâmın cevabı değildir. Bu olsa olsa istemek manasına gelen sorunun cevabıdır ki bu soru de emir kipiyle ifade edilmiştir.

1.1.7.Suale Mücmel Cevap Verilmesi

Kur'an-ı Kerim muhatabının amacını göz önünde tutarak bazen sorulan suale mücmel cevap vermiştir.

Örnek: "*Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir.*"⁴⁷⁶ Yahudilerin bu sorudan gayeleri, Hz. Muhammed'i cevap vermekten aciz bırakmak ve ona karşı sert bir üslûb kullanmaktır. Çünkü ruh kelimesi insan ruhuna,

⁴⁶⁸ En'am, 6/63.

⁴⁶⁹ En'am, 6/64.

⁴⁷⁰ Taha, 20/17.

⁴⁷¹ Taha, 20/18.

⁴⁷² Şu'ara, 26/70.

⁴⁷³ Şu'ara, 26/71.

⁴⁷⁴ Yunus, 10/15.

⁴⁷⁵ Yunus, 10/15.

⁴⁷⁶ İsrâ, 17/85.

Kur'an'a, İsa'ya, Cebrail'e, başka bir meleğe, meleklerden bir gruba müştereken ıtlak olunan bir kelimedir. Hz. Peygamber, Yahudilere bunlardan hangisi ile cevap verse, o değildir diyeceklerdi. Bu nedenle verilen cevap kapalı (mücmel) bir cevap olup bu kapalılık, onların oyunlarını bozan bir oyundur.⁴⁷⁷

1.1.8.Suale Gereken Cevabın Verilmemesi

Asıl olan, cevabın suale mutabık olması ve uygun gelmesidir. Fakat bazen cevap verilirken sualin gerektirdiği cevaptan sapılır ve ondan vazgeçilir. Onun yerine verilen cevap ile sualin istendiği şekilde sorulmadığına dikkat çekilir. Sekkakî buna uslûb-i hekîm adını vermektedir.

Örnek 1: وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ..."*(Ey Musa) Alemlerin Rabbi nedir?*"⁴⁷⁸ diyen Firavuna, Hz. Musa'nın diliyle şöyle cevap verilir: "*(Musa): Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir.*"⁴⁷⁹ Ayette geçen مَا mahiyet ve cinsten sual etmek manasında kullanılmıştır. Bu sual Allah Teala hakkında yanlış olduğundan, buna cevap veren kişi (Hz. Musa) de sualin nasıl sorulması gerektiğini bildiğinden, cevap verirken sualden sarf-ı nazar etmiştir.⁴⁸⁰

Örnek 2: "*Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Verdiğiniz hayır (mal), ana baba, yakınlar, öksüzler yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.*"⁴⁸¹ Bu ayette soru neyi harcayacaklarıyla ilgilidir. Verilen cevap ise harcanacak şeyin nerelere verileceğini ihtiva etmiştir. Yani zahirde cevap suale mutabık değildir. Bu uyumsuzluk, sualin fasitliğine dikkat çekmek için olmuştur. Nasıl ki sıhhatli birisi doktora: "Ne yiyeyim?" dediğinde, doktor ona: "Günde iki defa ye!" derse mana: "İstedğini ye, fakat bu şartla ki..." halini alırsa bu ayette de mana bunun benzeridir: "İstedğin şeyi infak et, fakat bu şartla ki..."

Fakat dikkatle incelendiğinde, görülecektir ki, cevaptaki "infak ettiğiniz şey" ifadesi neyin harcanacağını tazammun etmiştir. O da hayrın, malın her çeşididir. Bunun için cevap, daha önemli olan üzerine, malın nereye harcanacağı üzerine kurulmuştur. Nitekim infak, *hak edilen yerlere* yapılırsa mükemmel olur ve nazar-ı itibara alınır.

Kaffal'a (365/976) göre, burada her ne kadar مَا edatıyla sual varid olmuşsa da bununla kast olunan keyfiyetten sualdir. Çünkü onlar emredilen şeyin Allah yolunda olmak üzere

⁴⁷⁷ Suyûtî, age., I, 628.

⁴⁷⁸ Şu'ara, 26/ 23.

⁴⁷⁹ Şu'ara, 26/ 24.

⁴⁸⁰ Suyûtî, age., I, 627.

⁴⁸¹ Bakara, 2/215.

verilecek bir mal olduğunu biliyorlardı. Buna göre, infak edilecek şeyin mahiyetine yönelik sual şüphesi ortadan kalktığı için sual nereye harcanacağına (masrafa) yöneliktir. Bunun için de cevap ona göre verilmiştir. Yani sual ile cevabı arasında bir mutabakat vardır.⁴⁸²

İbn Abbas'tan (ra) rivayet edildiğine göre, yaşlı ve çok malı olan Amr b. el-Cumuh, Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın elçisi! Sadaka olarak neleri verelim ve bu sadakaları kimlere sarf edelim, diye sordu. Bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bu durumda, ayette zikredilmemişse de, sorulan soruda nereye harcanacağından da bahsedilmiştir.⁴⁸³ Buna göre, soru ve cevabı arasında bir uyumluluktan söz edilebilir.

Örnek 3: "*Sana doğan aylardan soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.*"⁴⁸⁴ Hz. Peygamber'e, hilalin neden önce ip gibi ince görünüp sonra kalınlaşarak dolunay olduğunu ve tekrar incelişip eski halini aldığını sormuşlardı. Onlara yanıt olarak inen bu ayet, hilalin bu durumunun illetini değil, hikmetini açıklamıştır. O hikmet de: İnsanların zamanı bilmelerine, vakitleri hesap etmelerine yardım etmektir. Hz. Peygamber'in onlara verdiği bu yanıtla, sorularının hikmetten olması gerektiğine tenbih vardır. Sekkakî ve Ona tabi olanlar bunu böyle açıklamışlardır. Teftazanî (792/1389) ise bu cevabı, onların kâinatın sırlarına vakıf olamamalarına bağlamaktadır.

Suyutî, bu görüşlere katılmamaktadır. Ona göre söz konusu ayetin ifadesi, onların hikmeti öğrenmek için sual ettiklerine de ihtimallidir. Ayrıca cevapta hikmetin belirtilmesi de sualin hikmetten olduğuna delildir. İbn Cerîr'in (310/922) Ebu'l-Aliye'den naklettiğine göre Peygamber'e "Ya Resulallah hilaller niçin yaratılmıştır?" sorusu sorulması üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Bu da onların hikmetten sual ettiklerinin bir başka delili olmaktadır.

Teftazanî'nin görüşüne gelince: Sıradan insanlar bile kâinatın inceliklerini kolaylıkla anlarken Sahabe gibi ilim ehli insanların bunu kavrayamamaları imkânsızdır.⁴⁸⁵

1.2. İstifhâmın Aldığı Manalar

İstifhâm, aslî manasından ayrılarak sözün gelişinden, siyak sibaktan anlaşılan başka manalara mecazen delalet eder.⁴⁸⁶ İstifhâm suretinde gelen ifade, bu mecazî manalar vasıtasıyla yeni bir belağî, edebi meziyet alır ve manasının güzelliği artar. Bu manalar aslî

⁴⁸² Râzî, Mefâtih, VI, 21.

⁴⁸³ Zamahşeri, age., I, 284; Beydavi, age., I, 116; el-Kadi, age., s. 64.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/189.

⁴⁸⁵ Suyutî, age., s. 627.

⁴⁸⁶ Suyutî, age., II, 884; Merağî, age., s. 68; Ali el-Carım, age., s.199; Haşimî, age.r, s.93; 'Atik, age., s. 106.

manadan daha büyük ve daha önemli olabilir.⁴⁸⁷

Örnek 1: "*Musa'nın haberi sana geldi mi?*"⁴⁸⁸ ifadesi, istifhâmın cevabını muhatabın aklına yerleştirmek konusunda daha belağatlıdır. Çünkü birisi arkadaşına "Falan haber sana ulaştı mı?" sorusunu sorduğunda, arkadaşı onun kastettiği ve söyleyeceği haberi öğrenmek için nasıl dikkat kesilirse, söz konusu ayette de soru karşısında muhatab, Hz. Musa (as) olayının haberini öğrenmek için dikkat kesilmiştir. Buna göre ifade, istifhâm üslubunu ihtiva etmişse de maksat haberdur ve haber verilen şeyi muhatabın aklına yerleştirmektir. Şayet maksat istifhâm olsaydı cevap, Allah tarafından değil de, Peygamber (muhatab) tarafından verilmiş olacaktır.⁴⁸⁹

Örnek 2: "*Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?*"⁴⁹⁰ Bu ayette muhataplara şeytanların kendisine uğradığı kişiyi haber vermeyi isteyip istemedikleri sorusunu yöneltmek söz konusu değildir. Çünkü bir sonraki ayette "*Onlar, her günahkâr yalancıya inerler.*"⁴⁹¹ ifadesine yer verilerek sorunun cevabı, yukarıdaki ayette olduğu gibi, müstefhim tarafından verilmiştir. Hâlbuki müstefhim, sorduğu sorunun cevabını ancak herkes tarafından bilindiği zamanlarda verir. Burada ise cevap herkes tarafından bilinecek kadar belli değildir. Demek ki bu ifadeden, soru sormak değil de, tevbih ve tekzib kastediliyor.⁴⁹²

Örnek 3: "*Seni kavminden çabucak ayrılmaya sevk eden nedir? (Niçin onları hemen bırakıp geldin) ey Musa? (dedik).*"⁴⁹³ Allah'tan sadır olan bu istifhâm hâşâ bilmek, öğrenmek gayesiyle değildir. Belki siyak sibaktan anlaşılan başka anlamlar alarak aslî manasından ayrılmıştır. Buna göre sorunun gayesi şudur: Muhatabı azarlamak, kavmini terk ederek Samiri'ye meydanı boş bırakmak yoluyla yaptığı hatayı ona anlatıp dikkatli olmasını sağlamak veya ona seferin adabını öğretmektir. O adab da şudur: Kavmin reisi yürüyüşte onlardan sonra gelmeli. Böylece onlara daha hâkim olur ve saflar arasına fitnenin girişini engeller.⁴⁹⁴

Örnek 4: "*O beyinsizlerin inandığı gibi inanır mıyız? derler.*"⁴⁹⁵ ayetinde istifhâm aslî manasından - o da bir şeyi öğrenmek istemektir - ayrılarak ifadenin mazmunundan anlaşılan başka manaları, inkâr ve istihza manalarını almıştır. Bu manaları tayindeki ölçü ise zevk-i selimdir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁷ Bekri Şehy Emin, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, I, 89; Haşimî, age., s. 95-96.

⁴⁸⁸ Taha, 20/ 9.

⁴⁸⁹ Râzî, age., XXII, 13.

⁴⁹⁰ Şu'ara, 26/221.

⁴⁹¹ Şu'ara, 26/222.

⁴⁹² Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 199.

⁴⁹³ Taha, 20/83.

⁴⁹⁴ Muhyeddin ed-Dervîş, *İ'rabu'l-Kur'an*, VI, 231.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/13.

⁴⁹⁶ Muhyeddin ed-Dervîş, age.. I, 36.

İstifhâmın aslî manasından ayrılarak emir, inkâr, nefiy, taaccüp, tehekküm, tahkir, ta'zîm, temenni, teşvik ve benzeri manaları alması, müstefhimin açıkça ifade etmek istemediği edebî bir nedenden kaynaklanmaktadır. O neden de şudur: Müstefhim o manaları istifhâm üslubunun arkasına sığınarak ifade etmek istemiştir. Bu üslûbla kastettiği manayı (tahkir, tevbih vs.) ifade ederken, ne kendini ne de muhataplardan birisini sıkıntıya sokmak istemiştir.⁴⁹⁷

Nahiv ilminde, istifhâm edatlarının vaz' edildikleri manada (hakikî manada) kullanılmaları asıl olmakla beraber, belâğat erbabı, araştırmalarında buna pek önem vermezler. Onlar daha çok, edatların aldığı mecazî manalara alaka duyarlar.⁴⁹⁸ Sîbeveyh, Ferra, Ebu Ubeyde (209/824), İbn Kuteybe, Müberred gibi mütakaddim alimler bu mecazî manaların büyük bir kısmını zikretmişlerdir. Müteahhir âlimlerden Sekkakî, Kazvîni (739/1338) ve Telhîs'i şerhedenler, Ulümu'l-Kur'an müllifleri Zerkeşî (794/1393) ve Suyûtî istifhâm babında bu manaları toplu olarak zikretmişlerdir.⁴⁹⁹ Suyûtî'nin nakline göre bu konuda Şemsüddin b. es-Saiğ "Ravdu'l-Efham fî Aksami'l-İstifhâm" adında bir eser telif etmiştir.⁵⁰⁰ İstifhâmın aldığı mecazî manalar çoktur ve şunlardır:

1.2.1. İstememek, Hoş Görmemek (الإنكار)

İnkâr, belâğat gereği, istifhâmın aslî manasından çıkarak aldığı mecazî manalardan birisidir.⁵⁰¹ İstifhâm bu manayı alınca sorulan şeyin örfen veya hukuken münker bir şey olduğuna delalet eder. Örneğin, sebepsiz yere arabasını yolda durduran kişiye: "Başkasının yoldan geçmesini mi engelliyorsun?" sorusu yöneltilirken, onun yaptığı işin münker (hoş görülmeyen) bir iş olduğu belirtilmek istenmektedir.⁵⁰²

Örnek: "(Ey müşrikler siz), Hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı şenlendirmeyi, Allah'a, ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihad edenin ameliyle bir mi tuttunuz?"⁵⁰³ Hacılara su verme ve mescidi imar etme hürmetinin, cihadın ve inanan insanların hürmeti gibi

⁴⁹⁷ Abdulkadir Hüseyin, *Fennü'l-Belağa*, s. 144–145.

⁴⁹⁸ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 146.

⁴⁹⁹ Ahmed Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğîyye ve Tatavvuruha*, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut, 1996, s. 110.

⁵⁰⁰ Suyûtî, age., II, 884; *Mu'tereku'l-Akran fi İ'cazi'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 328.

⁵⁰¹ Tebâne, *Mu'cemu'l-Belağati'l-Arabiyye*, s. 689.

⁵⁰² Atîk, *İlmu'l-Me'anî*, s. 99.

⁵⁰³ Tevbe, 9/19.

kılınması inkâr edilmektedir. Burada mü'minin özellikle imanıyla yüceldiğine delalet vardır.⁵⁰⁴

Biz burada istifhâmı her ne kadar inkâr sözcüğüyle tefsir etsek de esas mana, muhatabı uyarmak suretiyle kendi nefesine rucü' edip utanmasını, ürpermesini ve cevap veremeyişini sağlamaktır.⁵⁰⁵ Çünkü muhatap: Ya yapamayacağı bir fiili yapabileceğini iddia etmiştir. Şayet bu iddiasını sürdürürse ona; “yapabilir misin? Haydi yapsana!” denilir. Bu sıkıştırma karşısında o, bu iddia ettiği fiili yapamayacağından cevap veremeyip mahcup olacaktır. Ya da o, doğru olmayan bir fiili yapmaya niyetlenmiştir. Bundan dolayı inkâr ifade eden istifhâm üslûbuyla o fiile karşı uyarılır. O da farkına varıp hatasını anlar ve o fiili yapma niyetinden vazgeçer. Veya muhatap, benzeri mevcut olmayan bir şeyin varlığını olanaklı görüp bunda ısrar etmiştir. Bunun için, inkâr istifhâmı ile kınanır.⁵⁰⁶ Buradan hareketle inkâr ifade eden istifhâmın çeşitli kısımlara ayrıldığını görüyoruz.

a. İnkârın Kısımları:

I. Tevbîh: Ulumu'l-Kur'an kaynaklarında buna *hakiki inkar* adı da verilmektedir.⁵⁰⁷ Tevbih ya mazide meydana gelmiş bir şeyi kınama şeklinde olur ve أن يكون ذلك الأمر الذي كان ما كان ينبغي "Bu meydana gelen şey olmamalıydı." manasını alır. Örneğin, “Rabbine mi isyan ettin?” sorusu, “isyan etmemeliydin” manasını alır.⁵⁰⁸

Örnek: “De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? De ki: Allah! O halde, de, O'ndan başka kendilerine dahi bir fayda ve zarar veremeyen veliler mi edindiniz?”⁵⁰⁹ Allah'ın, yerin ve göğün Rabbi olduğunu bildiğiniz halde O'ndan başkasını veli edinip O'nu terk etmemelisiniz, diye tevbih edilmektedirler.⁵¹⁰

Veya tevbih, şu anda meydana gelen ya da istikbalde meydana geleceğinden endişe edilen bir şeyi kınama şeklinde olur ve لا ينبغي أن يكون هذا الأمر "Bu olmamalı" manasını alır.⁵¹¹

Örnek 1: "İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"⁵¹²

Örnek 2: "İftira ederek ve açık günaha girerek verdiğinizizi alacak mısınız?"⁵¹³

⁵⁰⁴ Rummanî, *en-Nuket fi İ'cazi'l-Kur'an* (Selasu Resail fi İ'cazi'l-Kur'an, (Thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlul Selam), Daru'l-Me'arif, Kahire, ts., içerisinde), s. 85.

⁵⁰⁵ Râzî, *Nihayetu'l-İcaz fi Dirayeti'l-İcaz*, (Thk. Bekrî Şeyh Emin), Daru'l-İlmi li'l-Melayîn, Beyrut, 1985, s. 303; Merağî, age., s. 69.

⁵⁰⁶ Abdulkahîr el-Curcanî, *Delailu'l-İcaz*, Mektebetu Sa'diddin, Dimeşk, 1987, s. 145.

⁵⁰⁷ Zerkeşî, age., II, 36

⁵⁰⁸ Merağî, age., s. 69. 'Atîk, age., s. 99.

⁵⁰⁹ Ra'd, 13/16.

⁵¹⁰ Ebu Hayyan, age., VI, 370.

⁵¹¹ Tebâne, age., s. 690.

⁵¹² Bakara, 2/44.

Örnek: "*Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?*"⁵¹⁴. Bütün bu ayetlerde yapmakta oldukları veya yapmaya niyetlendikleri fillerden ötürü muhataplar kınanmaktadırlar ve bu fiilleri yapmamaları gerektiği ifade edilmektedir.

İstifhâm ifade eden bazı ayetlerde görünen o ki soruyu soran kişi, zahiren, fiili kendi nefsi için inkâr ederek onu yapmayacağını veya yapamayacağını söylemektedir. Fakat gerçekte, o fiili başkaları için inkâr ederek onların o fiili yapmamasını istemektedir. Böylece müstefhim, muhataplara nasihat verirken, onlara istenmeyen bir fiili nisbet etmek suretiyle kızgınlıklarını kazanmamak ve onlara karşı esnek davranmak için soruyu doğrudan yöneltmemiştir. Bu usul vasıtasıyla kalpler birbirleriyle ülfet peyda edip nasihati kabul eder ve hatadan uzak durur.

Örnek 1: "*Allah, size Kitabı açıklanmış olarak indirmişken, O'ndan başka bir hakem mi arayayım?*"⁵¹⁵ "Size indirmişken" ifadesindeki hitaptan anlaşılmalıdır ki maksat: "Allah'ın dışında bir hakem mi arıyorsunuz?" şeklindedir.

Örnek 2: "*Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Siz de hep O'na döndürüleceksiniz.*"⁵¹⁶ Burada maksadın: "Sizleri yaratana ne diye kulluk etmiyorsunuz?" olduğu, "Siz de hep ona döndürüleceksiniz" ifadesinden anlaşılmalıdır.⁵¹⁷

2. Tekzîb: Ulumu'l-Kur'an kaynaklarında buna *iptali inkâr* ismi de verilmektedir.⁵¹⁸ Tekzîb ya mazide bir şeyin meydana gelmiş olduğunu sarahaten iddia eden⁵¹⁹ veya muhatabı bunu iddia etmiş kişi konumuna yerleştireni tekzip şeklinde kendini gösterir ve لم يكن "olmamıştır" manasını alır.

Örnek 1: "*Rabbimiz, oğulları size seçti de kendisine meleklerden kadınlar mı edindi?*"⁵²⁰ Müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanarak bunu ısrarlı bir şekilde iddia ediyorlardı. Bu ayetteki istifhâm ile Allah onları yalanlamaktadır: "Allah erkekleri size, kızları ise kendine mi ayırır?" Çocuk edinmekten yüce olan Allah bu iddia ettiğiniz şeyi hiç yapmamıştır.

Örnek 2: "*Allah ile beraber başka bir tanrı mı var?*"⁵²¹,

Örnek 3: "*أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ* (Nasıl) *Şimdi bu, büyü müymiş yoksa siz mi görmüyormuşsunuz?*"⁵²².

⁵¹³ Nisa, 4/20.

⁵¹⁴ En'am, 6/40; Bkz. Şu'ara, 26/165; Saffat,37/86; Saffat, 37/95; Hucurat,49/16.

⁵¹⁵ En'am, 6/114.

⁵¹⁶ Yasin, 36/22.

⁵¹⁷ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 138.

⁵¹⁸ Zerkeşi, age., II, 436.

⁵¹⁹ Curcanî, *Delailu'l-İ'caz*, s. 141.

⁵²⁰ İsra, 17/40; Bkz. Saffat, 37/149; Saffat, 37/153.

⁵²¹ Neml, 27/60.

Kur'an'ın muhatapları bu ayetlerde dile getirilen iddiaları çeşitli zaman ve zeminlerde sarahaten dile getirmişlerdir. Bu nedenle söz konusu iddialar yalanlanarak inkâr edilmektedir.

Örnek 4: "*Rahman'ın kulları olan melekleri dışı saydılar. Onların yaratılışlarına mı şahit oldular ki (böyle hüküm veriyorlar)?*"⁵²³. Bu ayette muhatapların iddiaları yukarıdakilerin aksine gayr-ı sarihtir. Yani meleklerin dışı olduklarını dile getirmemişlerdir. Fakat onların yaratılışına bizzat şahit olup dışı olduklarını görenlerin inanması gibi kesin olarak inandıklarından, onların yaratılışına şahit olduk diyenlerin muamelesine tabi tutulup bu gayr-ı sarih iddiaları istifhâm üslûbuyla inkâr edilmiştir.⁵²⁴

Ya da tekzîb şimdi meydana gelen veya istikbalde meydana gelecek bir şeyi yalanlamak şeklinde olur ve لا يكون "olmaz, olmayacak" manasını alır.

Örnek 1: "*Dedi ki: Ey kavmim, bakın, ya ben Rabbimden bir delil üzerinde isem ve (O), kendi katından bana bir rahmet vermiş de, o (rahmet) sizin gözlerinizden gizli bırakılmış ise? Şimdi siz onu istemezken, biz sizi o (Tanrı rahmeti)ne zorla mı sokacağız*"⁵²⁵. Nuh (as) kavmini tevhide çağırınca onların yalanlamalarıyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine onlara: "Peygamber olduğuna apaçık delalet eden delili kabullenmeye, istemediğiniz halde, sizi zorlayacak mıyız?" diye sorar. Burada fiilin meydana gelebilmesi, zorlamanın olabileceği inkâr edilmiştir: "Hayır sizi zorlamayız." Kendisini tehlikeye atan kişiye: أتذهب في غير الطريق "Yolun haricinde mi gidiyorsun?" أو أتذهب في هذا الوقت "Bu vakitte mi gidiyorsun?" veya أتعر بنفسيك "Nefsinle mağrur mu oluyorsun?" diye sorulduğunda, bu sorular nasıl istikbah (nahoş bulma) manasını veriyorsa bu ayette de nahoş bulma manası olabilir: Zorlama hoş olmayan bir şeydir. "Biz sizi hiç zorlar mıyız?"⁵²⁶ Fakat, "biz bu zorlamayı yapacak mesabede değiliz (faili inkar), bizden başkası bunu yapabilir" şeklinde bir mana⁵²⁷ burada yoktur.⁵²⁸

Örnek 2: "*Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan öğrendiniz.*"⁵²⁹ Bu ayetteki istifhâmın mecazî manasında birkaç ihtimal vardır. Birinci ihtimal, inkârla beraber tevbih manasında olmasıdır. Buna göre, mü'minler ölmüş kardeşlerinin etini yemekten hoşlandıkları için kınanmaktadırlar ve o eti yememeleri gerektiği ifade edilmektedir. Burada, "Ölmüş kardeşlerin etini yemek" ifadesi, "onların gıybetini yapmaktan" mecazdır. Ayrıca "iğrendiniz" cümlesi, "ondan iğreniniz" manasında manevî bir emir olmaktadır.

⁵²² Tûr, 52/15.

⁵²³ Zuhruf, 43/19.

⁵²⁴ Zerkeşi, age., II, 436.

⁵²⁵ Hud, 11/28.

⁵²⁶ Razî, *Nihayetu'l-İcaz*, s. 303.

⁵²⁷ Zerkeşi, age., II, 435.

⁵²⁸ Curcanî, age., s. 144.

⁵²⁹ Hucurat, 49/12.

İkinci ihtimal, söz konusu istifhâmın inkârla beraber tekzîb manasını almış olmasıdır. Bu ihtimale göre, mü'minlerin durumu kardeşinin etini yemekten hoşlanmak iddiasında bulunan kişilerin durumuna benzetilmiştir. "Kardeşinin etini yemek" fiili de onlara istifhâm üslûbuyla nisbet edilerek tekzîb edilmiştir: "Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? Hayır sevmez." Bu ihtimalde mecazî kullanım söz konusu değildir. "İşte bundan öğrendiniz" ifadesi de emir manasında olmayıp haber cümlesidir.

Üçüncü ihtimale göre, söz konusu istifhâmın inkâr değil de, takrir manasında olmasıdır. Bu durumda mü'minlerden, kardeş etini yemeyi sevip sevmediklerini ikrar etmeleri istenmektedir. Bundan dolayı Mücahid (103–104/721–722) bu istifhâmın cevabının لا (Hayır) olduğunu söylemiştir. Mü'minlere, "Hayır" demelerinden başka bir cevabı ikrar etmeleri ve vermeleri mümkün olmayan bir istifhâm yöneltildiğinden onlar, "Hayır" demiş gibidirler.⁵³⁰

b. İnkâr Manasıyla Vurgulanan Öğeler:

İstifhâm cümlesinde soru, cümlenin bütünüyle ilgili değildir. Cümlenin bir ögesine ilişkin soru, cümlenin bütününe etkiler. Ama aslında cümlenin bir ögesine yöneltilmiştir. Buna göre, soru cümlenin hangi ögesiyle ilgiliyse, o öge, edattan hemen sonra gelmek suretiyle vurgulanmaktadır. Nitekim Araplar, önem sırasına göre cümledeki öğeleri sıralarlar.⁵³¹ İnkâr ifade eden istifhâmda vurgu inkâr edilen öge üzerinde olduğundan, bu ögenin (münkerin) istifhâm edatından hemen sonra gelmesi gerekir.⁵³² Bu öge de bazen:

I. Fiildir: Eğer istifhâm edatı fiilden önce gelirse vurgu fiile yapılmaktadır.

Örnek 1: ... وَأَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً... "İbrahim, babası Azer'e demişti ki: *Sen putları tanrılar mı ediniyorsun*"⁵³³

Örnek 2: قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَحْنُونَ؟ "(Elinizle) Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?"⁵³⁴. Bu ayetlerde putların ilah edinilmesi ve yonttukları şeylere ibadet etmeleri (fiil) kınanıp hoş görülmemektedir.

Örnek 3: أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا "Rabbiniz, oğulları size seçti de, kendisine meleklerden kadınlar mı edindi?"⁵³⁵ ayetinde أَصْفَى ve اتَّخَذَ fiillerinin ikisi inkâr ediliyor. Bunlardan أَصْفَى istifhâm edatından hemen sonra, vasita olmaksızın; اتَّخَذَ fiili ise atıf harfi (vav) vasıtasıyla hemzeden sonra gelmiştir. Buna göre mana أَجْمَعُ بَيْنَ الْأَصْفَاءِ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ الْبَنَاتِ

⁵³⁰ Zerkeşî, age., II, 447.

⁵³¹ Râzî, *Mefatih*, XII, 140.

⁵³² Suyûtî, *İtkan*, II, 891; Merağî, age., s. 69.

⁵³³ En'am, 6/74.

⁵³⁴ Saffat, 37/95.

⁵³⁵ İsra, 17/40.

"Erkek çocukları başkasına ayırmak ve kız çocukları evlat edinmek olmak üzere iki fiili mi yapmıştır?"⁵³⁶

2. Manevî faildir: Cümlede istifhâm edatı manevî failden önce gelirse vurgu manevî faile yapılmaktadır.

Örnek 1: أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ... "O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?"⁵³⁷

Örnek 2: ... أَهْمُ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?"⁵³⁸

Örnek 3: أَفَأَنْتَ تَسْمَعُ الصَّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (Ey Muhammed,) "Sen mi sağıra işittireceksin yahut körü ve apaçık sapıklıkta olanı yola ileteceksin?"⁵³⁹. Bu vb. diğer ayetlerde istifhâm edatından sonra müpteda gelmiştir. Bu müptedalar ve kendilerini takip eden fiillerin faileri, aynı kişilere delalet ettiklerinden, müptedalar mana bakımından o fiillerin faili (manevî fail) oluyorlar ve başlarına gelen istifhâm edatıyla söz konusu fiilleri onların gerçekleştirmiş olması red ediliyor. Buna göre, Allah'ın rahmetim taksim etmeyi üzerlerine vazife olarak almaları (peygamberleri onların seçmeleri) ve mü'min olmaları için insanları O'nun zorlaması inkâr ediliyor.⁵⁴⁰

Örnek 4: فَلِئَلَّهِ أَنْ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ "De ki: Allah mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"⁵⁴¹. İzin, aynı ayette dile getirilen şu ifadelere yöneliktir: فَلِئَلَّهِ أَنْ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ "De ki: Gördünüz mü? Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram ve bir kısmını helal yaptınız."⁵⁴². Bu ayette, görünürde, istifhâm "manevî faile" yöneliktir. Buna göre, izni Allah'tan başkası vermiş de onlar iftira ederek onu Allah'a nispet etmişler gibi bir mana vardır ve bu inkâr ediliyor. Fakat hakikatte, istifhâm "fiile" yönelik olup iznin hiç kimse tarafından verilmediği kastedilmiştir. Ancak ayetin lafzı, yaptıklarının vehametini farkedip ürpermeleri için, izni Allah'tan başkası vermiş de muhataplar onu Allah'a nispet etmişler manasına da ihtimallidir.

Bu ayetteki istifhâm üslubunun bir benzerini, daha anlaşılır bir şekilde, şu örnekte görüyoruz: Birisi, böyle bir sözü söyleyemeyeceğini bildiğin bir kişiden, söz konusu sözü söylediğini sana aktarır. Sen de ona: أَهْوُ قَالَ ذَلِكَ بِالْحَقِيقَةِ أَمْ أَنْتَ تَغْلَطُ "Bunu gerçekten o mu söyledi? Yoksa sen mi yanılıyorsun?" diye soruyorsun. Bu soruyu sorarken, sözün herhangi bir kişi tarafından söylenmediğini biliyorsun ve görünürde inkârı faile yöneltiyorsun. Bu sözü

⁵³⁶ Suyutî, age., II, 891.

⁵³⁷ Yunus, 10/99.

⁵³⁸ Zuhruf, 43/32.

⁵³⁹ Zuhruf, 43/40.

⁵⁴⁰ 'Atik, age., s. 100.

⁵⁴¹ Yunus, 10/59.

⁵⁴² Yunus, 10/59.

o söylememiştir, diyorsun. Fakat gerçekte inkâr edilen fiildir, sözün hiç kimse tarafından söylenmemiş olmasıdır. Bu üslûbta, fiili red etme daha şiddetli bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır.⁵⁴³

3. Mef'uldur: Eğer istifhâm edatı mef'uldan önce gelirse mef'ul vurgulanmaktadır.

Örnek 1: "فَلْ أَعْيَرَ اللَّهُ تَتَّخِذُ وَلِيًّا..."⁵⁴⁴. Mef'ulun (عَيْرَ اللّٰه) takdimi ile şöyle bir mana var olmuştur: Allah'tan başkası veli edinilecek konumda olur mu? Akıllı kişi kendiliğinden bunu yapmaya razı olur mu? Bundan daha büyük körlük ve cehalet olur mu? Bu manaya göre dost edinmek (fiil) inkâr edilmiyor, inkâr edilen, Allah'tan başkasının (mef'ul) dost edinilmesidir. Şayet ifade أَتَّخِذُ عَيْرَ اللّٰه وَلِيًّا şeklinde olsaydı, yani mef'ulun takdimi olmasaydı, böyle bir mana meydana gelmezdi ve o zaman inkâr sadece fiile uzanırdı.⁵⁴⁵

Örnek 2: "أَبَشْرًا مِّمَّا وَاحِدًا تَتَّبِعُهُ:"⁵⁴⁶ ayetinde de aynı durum söz konusudur. Müşriklere göre, kendileri gibi beşer olan birisi kendisine tabi olunacak, kendisine itaat edilebilecek, Allah tarafından gönderildiğine inanılabilecek bir konumda değildir. Onlar inançsızlıklarını bunun üzerine bina etmişlerdir. Nitekim bu durum, şu gelen ayetlerde, açık bir şekilde ifade edilmiştir. "Siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi, atalarımızın taptığından çevirmek istiyorsunuz."⁵⁴⁷, "Bu da, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Size üstün gelmek istiyor. Eğer Allah (elçi göndermek) dileseydi, melekleri indirirdi."⁵⁴⁸

Örnek 3: "فَلِ الدّٰكِرَيْنِ حَرَمَ امّ الْأُنثَيَيْنِ أَمَا اسْتَمَلْتِ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ" "De ki: (Allah), iki erkeği mi haram etti, iki dişi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan(yavru)ları mı?"⁵⁴⁹. Burada mef'ul (الدّٰكِرَيْنِ) istifhâm edatından hemen sonra geldiğinden, sanki haram kılma fiili meydana gelmiştir ve haram kılınan şey (meful) soruluyor, onlara deniliyor ki: "Söyleyin bakalım haram dediğiniz hangisidir? Bu mu, şu mu, yoksa diğeri mi?" Hâlbuki kast edilen mana bu değildir. Belki, herhangi bir şeyin haram kılınmadığı ifade edilmek istenmektedir. Yani malum olanın tersine, münker burada fiildir, meful değildir.

Bu ayetteki istifhâm üslûbunun bir benzerini şu örnekte görmekteyiz: Herhangi bir olayın meydana geldiğini iddia eden kişiye itiraz ederek şöyle bir soru yöneltiyorsun: "أَوْ نَهَارٌ أَوْ لَيْلٌ" "Bu ne zaman oldu? Geceleyin mi, yoksa gündüzün mü?" Bu soru ile, bir

⁵⁴³ Curcanî, age., s. 141–142.

⁵⁴⁴ En'am, 6/14.

⁵⁴⁵ Râzî, age., XII, 140.

⁵⁴⁶ Kamer, 54/24.

⁵⁴⁷ İbrahim, 14/10.

⁵⁴⁸ Mü'minin, 23/24; Curcanî, age., s. 46- 147; Râzî, *Nihayetu'l-İ'caz*, s. 304.

⁵⁴⁹ En'am, 6/143.

olayın ya geceleyin veya gündüzün meydana gelmesi gerektiğini, bu iki vaktin hiçbirisinde bu olay ortaya çıkmadığına göre hiç vuku' bulmadığını söylüyorsun. Söz konusu ayette de haram edilenler, onların iddialarına göre, ya iki erkek ya iki dişi veya iki dişinin rahimlerinde bulunan yavrulardan birisidir. Hâlbuki Allah Teala bunlardan hiçbirisini haram etmemiştir. Buna göre haram etme fiili vaki olmamıştır.

Netice olarak, bu ayetteki istifhâmın verdiği ve malum olanın tersi olan bu mana ile muhataplar zor durumda bırakılmak istenmiştir. Buna göre onlar bu soruya cevap vermeye çalışırken sıkışacaklar. Cevap veremeyince de yalanları ortaya çıkacak ve mahcup olacaklar.⁵⁵⁰

4. Mefulun Leh'tir: Cümlede istifhâm edatı mef'ulu lehten önce gelmişse vurgu mef'ulu lehe yapılmaktadır.

Örnek: *أَفَنُكَا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ* . "İlle de bir yalan bir iftira olsun diye mi Allah'tan başka mabud ediniyorsunuz?"⁵⁵¹ . *إفكا* kelimesi bir mefulun lehtir ve münker olarak istifhâm edatından hemen sonra gelmiştir. Buna göre mana: *أتريدون الهة غير الله كذبا*

Başka bir ihtimale göre söz konusu kelime *hal* de olabilir. Bu ihtimale göre ayetin manası: *أتريدون آلِهَةً دُونَ اللَّهِ افكين* "Allah'tan başka uydurma tanrıları, iftira ederek, istiyor musunuz?" Bu manayı nazarı itibare aldığımızda inkâr olunan şeyin "hal" olduğunu görmekteyiz.⁵⁵²

5. Carr ve mecrurdur: Eğer istifhâm edatı carr ve mecrurdan önce gelmişse vurgu carr vr mecrura yapılmıştır.

Örnek 1: *De ki: Allah ile O'nun ayetleriyle ve O'nun Elçisi ile mi alay ediyorsunuz?*"⁵⁵³ ile *أأبأللله تستهزئ* ifadeleri arasında fark vardır. Birisinde istihza fiili inkâr edilirken diğerinde Allah hakkındaki istihza inkâr edilmektedir. Yukarıdaki ayette carr ve mecrurun istifhâm edatından hemen sonra gelmesiyle şöyle bir mana ortaya çıkmıştır: "Farz edelim ki alay etmişsiniz. Fakat Allah hakkında nasıl istihza edersiniz?"⁵⁵⁴

Örnek 2: *أففي الله شكك فاطر السماوات والأرض...* "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe (edilir) mi?"⁵⁵⁵ . İstifhâm edatının carr ve mecrurun başına gelmesi, inkâr edilen şeyin bizzat "şüphe" olmadığını göstermek içindir. Belki inkâr edilen şey, hiçbir zaman şüphe edilmemesi gereken ve şüphe edilmesi neredeyse düşünülemeyen bir konuda şüphenin

⁵⁵⁰ Curcanî, age., s. 142; Razî, age., s. 302.

⁵⁵¹ Saffat, 37/86.

⁵⁵² Zemahşerî, age., IV, 50.

⁵⁵³ Tevbe, 9/65.

⁵⁵⁴ Razî, *Mefatîh*, XVI, 98.

⁵⁵⁵ İbrahim, 14/10.

meydana gelmesidir. Bu üslûb ile Allah'ın şüpheden münezzehe oluşu belağatlı bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır. Aynı zamanda bu üslûb ile Allah hakkında şüphe edenlerin akılsızlıkları tescil edilmiştir.⁵⁵⁶

c. İnkâr Manasının Te'kîd Edilmesi:

İstifhâmın belağî manasını açıklayıcı bir unsurun istifhâm edatına bazen arkadaşlık etmesi bilinen bir husustur. İstifhâmın belağî manalarından birisi olan inkârın da çeşitli ifadelerle te'kîd edildiğini ve açıklandığını görmekteyiz:

1. Bu inkâr manası kendisinden önce “nidanın zikri” ile te'kîd edilir.

Örnek: "Ey Kitap ehli, neden İbrahim hakkında tartışyorsunuz?"⁵⁵⁷ ayetinde istifhâm inkâr manasındadır ve Hz. İbrahim hakkında tartışma hoş karşılanmamaktadır. Bu ayette geçen “Ey Kitap ehli!” nidası, muhatapların ilimle muttasıf olmuş kişiler olduğunu tazammun etmektedir. Bu nida, istifhâmdan önce gelmek suretiyle, Hz. İbrahim hakkında özellikle Ehl-i Kitabın çekişmemesi ve tartışmaması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre bu tartışmanın çirkinliği kitap ehli tarafından yapıldığından daha fazla olmaktadır.

2. Bu inkâr manası kendisinden sonra gelen كلا lafzı ile te'kîd edilir.

Örnek 1: "Onlardan her biri, nimet cennetine sokulacağını mı umuyor? Hayır!"⁵⁵⁸. Cennete girme arzuları inkâr edilmektedir. Bu inkâr, “Onlardan hiç kimse cennete girmeyi ummasın!” anlamına gelen كلا lafzı ile te'kîd edilmiştir.

Örnek 2: "... إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ... * أَيْنَكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ... * "Siz fuhşa gidiyorsunuz... siz (kadınları bırakıp) erkeklere gidiyorsunuz ha?.." ⁵⁵⁹. Erkeklere yaklaşmak istifhâm üslûbuyla red edilmektedir. Bu red etme ve inkâr bilahare إن ve lam (ل) ile te'kîd edilmiştir.⁵⁶⁰

1.2.2. Olumsuzluk (النفي)

İbn Hişam'a (761/1360) göre, inkârın tevbih ve tekzîb kısımlarının yanı sıra nefiy kısmı da vardır. Bu kısımda, bir şeyin meydana gelişi daha başlangıçta nefyedilmektedir. Fakat

⁵⁵⁶ İbrahim es-Samurai, *min Esalibi'l-Kur'an*, Daru'l-Furkan-Muessesetu'r-Risale, by., 1987, s. 233.

⁵⁵⁷ Ali İmran, 3/65.

⁵⁵⁸ Me'aric, 70/38–39

⁵⁵⁹ Ankebut, 29/28–29

⁵⁶⁰ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 139.

inkârın diğer iki kısmı olan tevbih ve tekzîbde olumsuzluk bilahare meydana gelmektedir.⁵⁶¹

Örnek 1: "*O beyinsizlerin inandığı gibi inanır mıyız? derler.*"⁵⁶². Mana: "İnanmayız."

Örnek 2: "*İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?*"⁵⁶³. Mana: "İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olamaz".⁵⁶⁴

ومن أظلم "Kim daha zalimdir?..." ifadesi Kur'an'da on beş kez varid olmuştur ve bu yerlerin tümünde, neticede, nefiy manasını verir ve hakiki istifhâm manasında değildir.⁵⁶⁵

Örnek 3: "*Kendisine Rabbinin ayetleriyle öğüt verildikten sonra onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kim olabilir?*"⁵⁶⁶, "*İslama çağırıldığı halde, Allah'ın üstüne yalan atandan daha zalim kim olabilir?*"⁵⁶⁷. Her iki ayette de mana: Onlardan daha zalim kimse yoktur.

Örnek 4: "...مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ..." "O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefaaf edebilir?"⁵⁶⁸, "...فَهَلْ عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ..." "Elçilere düşen, yalnız açıkça tebliğ etmek değil midir?"⁵⁶⁹. Bu ayetlerde, istifhâm olumsuzluk manasını verdiğinden, sadece menfi cümlelerde kullanılabilen istisna edatı olan لا gelmiştir.

Örnek 5: "Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten gibidir. Bunlar bir olur mu hiç?"⁵⁷⁰. Bu ayette هل edatıyla gelen istifhâm, mezkûr ayetlerden farklı olarak, istisna edatı (لا) gelmeksizin nefiy manasını vermektedir.

Nefiy üslûbunun bazı özellikleri şunlardır:

a. Olumsuz Cümlenin Olumlu Hale Gelmesi:

Olumlu cümleye olumlu cümle ile olumsuz cümleye de olumsuz cümle ile atf esastır.

Örnek: "Allah'ın şaşırttığını (Allah'ın gönderdiği hidayete uymadığı için düştüğü sapıklığında terk ettiği kimseyi) kim yola getirebilir? Onların hiçbir yardımcısı da yoktur."⁵⁷¹ ayetinde mana: لا يهدي "Kimse yola getirmez." şeklinde

⁵⁶¹ İbni Hişam, *Muğni*, I, 661.

⁵⁶² Bakara, 2/13

⁵⁶³ Rahman, 55/60

⁵⁶⁴ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 140; Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahat*, s. 116.

⁵⁶⁵ Bakarî, *Esalibu'n-Nefy*, s. 297.

⁵⁶⁶ Secde, 32/22.

⁵⁶⁷ Saff, 61/7.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/255.

⁵⁶⁹ Nahl, 16/35; Bkz. Zuhruf, 43/66; Ahkaf, 46/35.

⁵⁷⁰ Hud, 11/24.

⁵⁷¹ Rum, 30/29.

olumsuz olduğundan, sarahaten olumsuz bir cümle olan ... وَمَا لَهُمْ , bu istifhâm cümlesine (فَمَنْ (يَهْدِي) atfedilmiştir.⁵⁷²

Menfi cümlelerin başına istifhâm edatı gelirse, onu müsbet hale getirir.⁵⁷³

Örnek 1: ⁵⁷⁴ وَمَوْضِعًا عَنْكَ وَزُرْكَ cümlesi, ⁵⁷⁵ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ cümlesine matuftur. Çünkü أَلَمْ نَشْرَحْ , نَشْرَحْ manasındadır. Buna göre bir önceki ayette meydana gelen atfin tersi olan bir atf burada söz konusu olmaktadır.

Örnek 2: ⁵⁷⁶ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّيلٍ * وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا , ⁵⁷⁷ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى * وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى * :⁵⁷⁸ ⁵⁷⁷ أَبَائِل * ayetlerindeki atıfta da aynı durum söz konusudur.⁵⁷⁸

b. Olumsuzluğun İstifhâm ile İfade Edilmesinin Üstünlükleri:

Belağatçılara göre nefiy manası, en üstün şekliyle istifhâm üslubunda ortaya çıkmaktadır.⁵⁷⁹ Bu üstünlüğü şu şekilde açıklayabiliriz:

I. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen nefiyde mütekellimin, hisleriyle olan ilişkisi çok sıklıdır.

Örnek 1: "*Alemlerin içinde erkeklere mi gidiyorsunuz? Ve Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyorsunuz? Siz sınırı aşan bir kavimsiniz.*"⁵⁸⁰ ayetinde, Hz. Lut'un (as) karşılaştığı ğayrı meşru durumdan duyduğu sıkıntısı belli bir dereceye ulaşıktan sonra, o bu sıkıntısını nefiy manasını veren istifhâm üslûbuyla ifade etmiştir. Bu üslûbla şunları dile getirmiştir:

a. Erkeklerin, zevcelerinin yerine, kendileri gibi erkek olanlarla meşgul olması hakikatini ifade etmek.

b. Erkeklerin yaptıkları bu çirkin fiilin yaygınlaştığını görmeye artık nefsinin tahammül etmediğini ifade etmek.

c. Doğru yolu göstermek.

Bu ve bunun gibi bütün inkarî istifhâmlar bu üç unsuru, bazen de daha fazlasını taşır.

⁵⁷² İbni Faris, *es-Sahibî*, s. 295; Zerkeşî, age., II, 434; Suyûtî, age., II, 884; Matlub, age., s. 111.

⁵⁷³ İbni Cinnî, age., II, 464.

⁵⁷⁴ İnşirah, 94/2

⁵⁷⁵ İnşirah, 94/1

⁵⁷⁶ Duha, 93/6-7

⁵⁷⁷ Fil, 105/2-3

⁵⁷⁸ İbni Hişam, age., I, 44.

⁵⁷⁹ Bakarî, age., s. 299.

⁵⁸⁰ Şu'ara, 26/165-166.

Örnek 2: "Ey kavmim, dedi, size göre kabilem Allah'tan daha mı değerli ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz? Şüphesiz Rabbim yaptıklarınızı kuşatıcıdır (her şeyinizi bilmektedir)."⁵⁸¹ ayeti gibi.

Hâlbuki *haber* üslûbuyla ifade edilen nefiyde sadece birinci şık vardır.⁵⁸² Örneğin, يكتب فلان لا يقرأ ولا "Falan kişi ne okuyor ne de yazıyor." cümlesi ile mütekellim, sadece olumsuz bir vak'ayı dile getirmektedir.

2. Nefyin istifhâm üslûbuyla ifade edilmesi mutlak nefyi (istiğrak) ifade eder. Gerçek şu ki bazı nefiy edatları da istiğrakı ifade edebilir. Fakat bu iki ifade üslûbunun arasında fark vardır.

Örnek 1: "Allah'ın meşitlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?"⁵⁸³, "Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"⁵⁸⁴, "(İnsanları) Allah'a çağırın, iyi iş yapan ve ben müslümanlardanım, diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?"⁵⁸⁵, "De ki: Allah size bir zarar vermek istemiş yahut size bir yarar vermek istemiş olsa Allah'ın, sizin için dilediğine kim engel olabilir?"⁵⁸⁶ ayetlerinin tümünde geçen istifhâmın cevabı: "Hiç kimse"dir. Bu cevabın sadece muhatap tarafından verilmesi beklenir ki nefyin istifhâm üslûbuyla ifade edilmesinin gayesi de budur. Böylece, muhatabın düşündükten sonra vermiş olduğu cevabı unutması ya da ondan vazgeçmesi zorlaşır. Hâlbuki nefiy edatları ile gelen ifade üslûbunda bu gaye yoktur.

Örnek 2: "Sonra zulmedenlere: ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْرُونَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ" *Sürekli azabı tadın! denilecek. Yalnız kazandığınız şeylerle cezalandırılmıyor musunuz?*⁵⁸⁷ ayetinde ceza muhatapların kendisine bile verilse, bunun haber yerine istifhâm üslûbuyla ifade edilmesi, bu konuda kendi durumlarını gözden geçirip cezayı hak edip etmediklerini düşünmelerini sağlamak içindir.

Örnek 3: قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُم مِّنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا "De ki: Allah size kötülük istese veya size rahmet dilese, sizi O'ndan kim korur? (Allah'ın azabından sizi kim kurtarır, O'nun rahmetine kim engel olur?) Kendilerine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulurlar."⁵⁸⁸ Bu ayette açık bir şekilde olumsuz bir ifade olan... وَلَا يَجِدُونَ ifadesinden önce aynı mananın istifhâm üslûbuyla olumsuz bir tarzda ifade

⁵⁸¹ Hud, 11/92.

⁵⁸² Bakarî, age., s. 268.

⁵⁸³ Bakara, 2/114.

⁵⁸⁴ Nisa, 4/122.

⁵⁸⁵ Fussilet, 41/33.

⁵⁸⁶ Fetih, 48/11.

⁵⁸⁷ Yunus, 10/52.

⁵⁸⁸ Ahzab, 33/17.

edilmesi (من الذي), iki üslûbun birbirinden farkını ve birisinin, diğerine olan ihtiyacı ortadan kaldırmadığını göstermektedir.⁵⁸⁹

3. Nefyin istifhâm üslûbu ile ifade edilmesi, onun çeşitli manalarla (taaccüp, tehekküm, temenni vs.) karışımını (mezcini) sağlar. Her üslûbta bu manaların tümünün bulunması şart değildir. Bazen tümü, daha fazlası veya daha azı bulunur.

Örnek 1: "*Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir.*"⁵⁹⁰ ayetinde taaccüp manası da vardır.

Örnek 2: "*Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?*"⁵⁹¹ ayetinde ise nefyin yanında ibret manası da vardır.⁵⁹²

Hâlbuki nefyin normal bir şekilde, haber üslûbuyla ifade edilmesinde bu manaların hiçbirisi bulunmamaktadır.

4. Nefyin istifhâm üslûbu ile ifade edilmesinde, zihni tefekküre ve duyguları sorulan sorunun ardından hemen cevap vermeye sevk etme vardır. Çünkü bu tür soruların cevabı onlardan zımnem anlaşılmaktadır.

Örnek 1: "*(Ey Muhammed,) Sen mi sağıra işittireceksin yahut körü ve apaçık sapıklıkta olanı yola ileteceksin?*"⁵⁹³ ayetinde kör ve sağır kişilerden bahsedilmiş, Peygamber'in onları buldukları halden çeviremeyeceği dile getirilmiştir. Dolayısıyla Peygamber dalalet ehli ve dalaletle sevk edenleri de hallerinden döndüremez. Buna göre hissî teşbihin (sağır ve körün) takdimi ile verilecek cevabın olumsuzluğu kendiliğinden anlaşılmış olmaktadır.

Örnek 2: "*Andolsun onlara: Göklere ve yeri kim yarattı? diye sorarsan, elbette Allah derler. De ki: O halde Allah'tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü? Şimdi Allah, bana bir zarar vermek istese, onlar O 'nun vereceği zararı kaldırabilirler mi? Yahut (Allah) bana bir rahmet (fayda) vermek dilese onlar O 'nun rahmetim durdurabilirler mi? De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler O'na dayanırlar.*"⁵⁹⁴ Bu ayetteki her iki istifhâmın cevabı, "Hayır"dır. Fakat Kur'an bu cevabı vermek yerine "De ki: Allah bana yeter." ifadesini tercih etmiştir. Çünkü kul, "Allah bana yeter" deyince bu sözüyle zımnem Allah'tan başkası için zararı yok etme veya rahmeti tutma gücünün olabilmesini de aynı zamanda nefytmektedir. Buna göre "Hayır" cevabı "Allah bana yeter" ifadesinden zımnem anlaşılmıştır ve bunun yanında fayda vermek ve zararı defetmek hususunda *Allah'ın yeterli oluşu* ayrıca belirtilmek istenmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁸⁹ Bakarî, age., s. 299.

⁵⁹⁰ Sad, 38/5.

⁵⁹¹ Hakka, 69/8.

⁵⁹² Abdulkadir Hüseyin, age., s. 135.

⁵⁹³ Zuhruf, 43/40

⁵⁹⁴ Zümer, 39/38

⁵⁹⁵ Bakarî, age., s. 302.

Tefekküre ve sorunun sorulmasından hemen sonra cevap vermeye sevk eden hususlardan birisi de, nefye delalet eden istifhâmın, insanın adeta görmekte olduğu bir tablo içinde sunulmasıdır. Bunun üzerine insan kendine hâkim olamayıp cevap olarak "Hayır"ı söyleyiverir. Aşağıdaki ayetlerde bu hususu çok açık bir şekilde görmekteyiz:

Örnek 1: "*Ey inananlar, zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? İşte bundan öğrendiniz. O halde Allah'tan korkun, şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir.*"⁵⁹⁶

Örnek 2: "*Ad (kavmi) ise uğultulu, azgın bir kasırga ile helak edildi. (Allah) Onu, yedi gece, sekiz gün ardı ardına onların üzerine saldı. O kavmi orada, içi boş hurma kütükleri gibi serilmiş görürsün. Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?*"⁵⁹⁷

5. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen nefiy, herhangi bir işe teşvik etmeyi hedefler. Haber üslûbuyla ifade edilen nefiy ise böyle değildir.

Örnek 1: "أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ... "O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?"⁵⁹⁸ ayetinde, kendi arzularıyla imana gelsinler diye, Allah Peygamber'e insanları iman etmeye zorlamamasını tavsiye etmektedir. Peygamber bu ifadenin muhatabı olduğunda iman etmeye zorlama halinde ise, yani نكروه fiilinin zamanı hal ise istifhâm nefye, müstakbel ise de nehye delalet etmektedir. Fiilin zamanı müstakbel olduğunda Peygamber'i imana zorlamamaya teşvik manası da vardır.

İnsanlar akıl ve güzel görüş sahibi olmakla muttasıf olmayı severler. İbrahim'in dininde bu iki husus mevcut olduğundan o dinden nefret etmezler.

Örnek 2: "*Nefsini aşağılık yapan (beyinsiz)den başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?*"⁵⁹⁹ ayeti ile insanların içerisinde ibrahimin'in dininden uzaklaşabilecek, ondan nefret edebilecek bir kişinin varlığı inkâr edilmekte ve insanlar Onun dinine teşvik edilmektedir.

Örnek 3: "*O zaman sen mü'minlere: Rabbinizin, size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi? diyordun. Evet, sabreder, korunursanız; onlar hemen şu dakikada üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım eder.*"⁶⁰⁰ ayetinde görüyoruz ki Peygamber, ashabına Rabbinizin, size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size

⁵⁹⁶ Hucurat, 49/12.

⁵⁹⁷ Hakka, 69/6-8; Bakara, age., s. 304.

⁵⁹⁸ Yunus, 10/99.

⁵⁹⁹ Bakara, 2/130; Bkz. Nisa, 4/125.

⁶⁰⁰ Ali İmran, 3/124-125.

yetmez mi? sorusunu sorarken, Allah'ın askerleri ile kanaat etmeye onları teşvik etmekte ve ruhlarına zafer (yardım) umudunu serpiştirmektedir.⁶⁰¹

1.2.3. Akıldan Uzak Görmek (الإستبعاد)

İstib'ad kelimesi, herhangi bir şeyi uzak görmek manasına gelmektedir. Bu uzak görme, hissi olabildiği gibi manevî de olabilir. Mesela, Ahmet Şevki (ö. 1932) Endülüste sürgünde iken söylemiş olduğu "Yeryüzünün doğusu nerede, Endülüs nerededir?" sözü hissi bir uzaklığa delalet eder. "Ben neredeyim sen nerede?" ifadesi ise manevî bir uzaklığa, rütbeler arasındaki bir uzaklığa delalet eder. İstifhâmın aslı manasından çıkararak delalet ettiği manalardan birisi de bu istib'ad manasıdır.⁶⁰²

Fakat Kur'an'da istifhâm üslûbuyla ifade edilen istib'ad manası, yukarıdaki misallerde olduğu gibi hissi veya manevî olarak uzak görmekten daha çok, bir şeyi akıldan uzak görmek yani onun meydana gelişini imkânsız görmek şeklinde kendini gösterir.

Örnek 1: Gerçeği açıklayan ve emin olarak tanınan bir kişi peygamber olarak geldikten sonra ondan yüz çevirmek, öğüt alabilme ihtimalini imkânsız hale sokuyor. Bu gerçek, "*Artık onlar nasıl düşünüp öğüt alacaklar (öğüt alma zamanı geçti)? Oysa kendilerine apaçık bir elçi gelmişti.*"⁶⁰³ ayetinde istib'ad manasına gelen istifhâm üslûbuyla dile getirilmiştir.⁶⁰⁴

Ayrıca şu ayetlerdeki istifhâm da akıldan uzak görme ve imkânsızlık manasını görmekteyiz: "*(O) Göklere ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki? Kendisinin bir eşi yoktur, her şeyi O yaratmıştır.*"⁶⁰⁵, "*O uyarıldıkları saat kendilerine geldikten sonra artık öğüt almaları nereden mümkün olsun?*"⁶⁰⁶, "*Ve cehennem de getirildiği zaman, işte o gün insan anlar, ama artık anlamanın kendisine ne yararı var?*"⁶⁰⁷.

Örnek 2: Sağıra işittirebilmeyi ve köre yolu göstermeyi Hz. Peygamber dâhil hiç kimse iddia etmemiştir. Buna göre, "*أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ*"⁶⁰⁸ ayetinde bu iddiayı istifhâm üslûbuyla istib'ad etmede bir temsil ve teşbih vardır. İnanmamakta direnenler, sağıra ve köre benzetilmişler ve onlara işittirmenin mümkün olmadığı anlatılmak istenmiştir. Nitekim başka bir yerde Allah şöyle buyurmaktadır; "*Sen ölümlere duyuramazsın, arkalarını*

⁶⁰¹ Bakarî, age., s. 305.

⁶⁰² Atîk, age., s. 98.

⁶⁰³ Duhan, 44/13.

⁶⁰⁴ Zerkeşî, age., II, 446.

⁶⁰⁵ En'am, 4/101.

⁶⁰⁶ Muhammed, 47/18.

⁶⁰⁷ Fecr, 89/23.

⁶⁰⁸ Zuhruf, 43/40.

dönmüş kaçmakta olan sağırlara da çağırıyor işittiremezsin."⁶⁰⁹

Peygamber kendisini sağıra işittirebilir, buna gücünün yettiğini ve bu konuda kendisine bir ayrıcalık tanındığı zannında bulunabilir, işte bu ihtimal, *أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ* yerine *أُتَسْمِعُ* ifadesi kullanılarak yani isim (أنت) fiile (تُسْمِعُ) takdim edilerek red edilmiştir. Hâlbuki *أَتَسْمِعُ الصَّمَّ* ifadesinde bu zannı red edecek mana bulunmamaktadır. Ayrıca *أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصَّمَّ* ifadesinde bu zannı inkâra işaret var olduğu gibi, fiili (işittirmeyi) inkâr etmede bu ifade daha belâğatlıdır⁶¹⁰

Örnek 3: Hz. Zekeriya'nın (as) inancı, daima, Allah'ın sebeplere ihtiyacı olmadığı yönünde olmuştur. Bundan dolayı da, Allah ihtiyarlığın son sınırına varmış bir erkek ve onun kısır olan karısına çocuk verebilir inancındadır. Buna göre, *قَالَ رَبِّ اَنْتَى يَكُونُ لى غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتى عَاقِرًا* "(Zekeriya): *Rabbim, dedi; benim nasıl oğlum olur? Karım da kısırdır. Ben ise ihtiyarlığın son sınırına vardım.*"⁶¹¹ ayetinde, Hz. Zekeriya'nın (as) imkânsızlık ve taaccüp manasını taşıyan "benim nasıl oğlum olur?" sorusunu sorması, bir oğula sahip olabilmeyi imkansız gördüğünden dolayı değildir. Belki Allah'ın bu soruya cevap vermesini sağlamak içindir: "*Dedi: Öyledir, ama Rabbin o bana kolaydır, daha önce sen de hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım, dedi.*"⁶¹². Allah'ın bu cevabı vermesiyle inananların imanı, inkâr edenlerin de Allah'ın azametinden ürpermeleri artacaktır.⁶¹³ Bu ayetteki istifhâma, acaip şeye sevinme manası verilse de,⁶¹⁴ istifhâmın cevabı bu mananın uygun olmayışının delilidir. Yukarıda söylenenler şu ayet için de geçerlidir: *قَالَتْ اَنْتَى يَكُونُ لى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنى بَشَرًا* "*Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi.*"⁶¹⁵

1.2.4. Kınama, Azarlama (التبكيت التقرير التوبيخ)

İstifhâm üslûbuyla ifade edilen tevbih, muhatapların yapmakta oldukları fiilin yanlış olduğunu, dolayısıyla o fiili yapmamaları gerektiğini bildirmekle beraber, onları kınamayı da ifade eder.

⁶⁰⁹ Neml, 27/80.

⁶¹⁰ Cürcanî, age., s. 146; Râzî, *Nihayetu'l-İ'caz*, s. 303; Zerkeşi, age., II, 435.

⁶¹¹ Meryem, 19/ 8.

⁶¹² Meryem, 19/9.

⁶¹³ Zemahşerî, age., III, 8.

⁶¹⁴ Sabunî, *Safvetu't-Tefasîr*, II, 212.

⁶¹⁵ Meryem, 19/20.

Örnek: Puta tapanları uyarmak, onları kendilerine getirmek, yaptıkları feci işten onları vazgeçirmek için Kur'an, bu uğurda gayret sarf eden Hz.İbrahim'in (as) diliyle istifhâm üslubunu kullanır: "(Elinizle) Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? dedi."⁶¹⁶

Tevbih, "takri'" ile de ifade edilmiş ve kendisine inkârın bir kısmıymış gibi bakılmıştır.⁶¹⁷ Fakat takri' manasıyla beraber de bulunabildiğinden tamamıyla inkârın bir kısmıdır diyemeyiz.

Örnek: "Allah'ın yeri geniş değil miydi?"⁶¹⁸ ayetinde takri' manasıyla birliktedir: "Allah'ın yeri geniştir. Niçin onda göç edip gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere gitmediniz."⁶¹⁹

Tevbih, genellikle, meydana gelmiş bir fiil için yapılır.

Örnek: *أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي* (Musa) Ey Harun, onların saptıklarını gördüğün zaman sana ne engel oldu (da önlemedin), dedi. Neden bana uymadın, buyruğuma karşı mı geldin?⁶²⁰ ayetinde istifhâm edatı olan hemze, tevbih ve inkâr manalarını vermektedir. Atıf harfi olan ف ise bir mukadderi göstermektedir: ألم تتبعني أو خالفتي فعصيتني⁶²¹

Fakat bazen, yapılması gereken bir fiilin yapılmamasından dolayı da tevbih vaki olmaktadır.

Örnek: "Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göç ed(ip gönlünüzce yaşayabileceğiniz bir yere gid)eydiniz?"⁶²², "Sizi, öğüt alacak olanın, öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı? Size uyarıcı da geldi (fakat inanmadınız)."⁶²³ ayetlerinde görüldüğü gibi.⁶²⁴

Tevbih ifade eden istifhâm edatı sadece, güzel olmayan veya neticesi güzel olmayan bir fiilin başına gelir.⁶²⁵

Örnek 1: "Ey inanalar niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?"⁶²⁶ ayetinde geldiği gibi. Rivayete göre müslümanlar, Allah'ın yanında amellerin en sevgilisinin hangisi olduğunu bilseydik o uğurda mallarımızı ve canlarımızı feda ederdik, demişlerdi. Bunun üzerine, Allah, Peygamberine en çok sevdiği amellerin: Şüpheye düşmeden Allah'a iman etmek, imanı kabul etmeyip ona karşı çıkan isyankârlara karşı mücadele etmek olduğunu bildirdi. Ama cihad ayeti nazil olduğu zaman, mü'minlerin bir kısmı mücahede etmek kendilerine zor geldiği için,

⁶¹⁶ Saffat, 37/95; Muhammed Çelik, *Kur'an'ın İkna Hususiyeti*, s. 261.

⁶¹⁷ Suyûtî, age., II, 884.

⁶¹⁸ Nisa, 4/97.

⁶¹⁹ Zerkeşi, age., II, 440.

⁶²⁰ Taha, 20/92-93.

⁶²¹ Samurai, age., s. 217.

⁶²² Nisa, 4/97.

⁶²³ Fatır, 35/37.

⁶²⁴ Suyûtî, age., II, 885.

⁶²⁵ Zerkeşi, age., II, 446.

⁶²⁶ Saff, 61/2.

bundan hoşlanmadılar. Bunun üzerine de Allah kınamayı ifade eden söz konusu ayeti inzal buyurdu.⁶²⁷

Örnek 2: "*Onlara ne olurdu sanki Allah'a ve ahiret gününe inansalardı ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah yolunda harcasalardı! Allah onları biliyordu.*"⁶²⁸. İnkâr edenler, faydalarının nerede olduğunu bilmediklerinden dolayı kınanmaktadırlar. Bu, hakiki bir istifhâm değildir. Çünkü Allah söz konusu ayetin sonunda "Allah onları biliyordu." buyurmuştur.⁶²⁹

Örnek 3: "*İnananlara rastladıkları zaman: İmandık, derler; birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman: Allah'ın size açtığını onlara söylüyorsunuz ki, onu Rabbiniz katında sizin aleyhinizde delil olarak mı kullansınlar? Aklınızı kullanmıyor musunuz? derler.*"⁶³⁰. Yahudilerden münafik olmayanlar münafik olanlara: Allah'ın size açtıklarını, Tevrat'ta Hz. Muhammed'e (asm) ait sıfatları müslümanlara niçin açıklıyorsunuz? diyerek onları azarlıyorlar. Ya da münafik yahudiler, kendilerine tabi olanlara yahudilikteki katılıklarını göstermek ve Kitaplarında olanları göstermekten onları engellemek için diyorlar ki: Allah'ın size açtıklarım niçin açıklıyorsunuz? Böylece hem mü'minlere hem de yahudilere karşı münafıklık yapmış oluyorlar. Bu ikinci yoruma göre istifhâm nehiy manasını almaktadır: Allah'ın size bildirdiği şeyi onlara söylemeyin!⁶³¹

Ayrıca şu gelen ayetlerde de istifhâm edatı, güzel olmayan ya da neticesi güzel olmayan bir fiilin başına gelmiştir: "*Siz Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı, kullanmıyor musunuz?*"⁶³², "*Meleklerle: Adem'e secde edin! demiştik; secde ettiler, yalnız İblis etmedi. O cinlerdendi, Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Şimdi siz, benden ayrı olarak onu ve onun neslini dostlar mı ediniyorsunuz?*"⁶³³, "*Siz, aşırı giden bir kavim oldunuz diye, sizi uyarmaktan vaz mı geçelim?*"⁶³⁴. Burada olabilecek en şiddetli takri' yapılmıştır.⁶³⁵

"*Ve yine Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa sen mi insanlara, beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin dedin.*"⁶³⁶. Buradaki tevbihin muhatabı, görünürde Hz. İsa'dır. Fakat gerçekte ise onun kavmi kınanmaktadır. Çünkü Allah Hz. İsa'nın *beni ve annemi ilah*

⁶²⁷ Abdulfettah el-Kadî, *Esbab-ı Nuzul*, (Çev. Salih Akdemir), Fecr Yayınevi, Ankara, 1996, s. 400.

⁶²⁸ Nisa, 4/39.

⁶²⁹ Bakarî, age., s. 295.

⁶³⁰ Bakara, 2/76.

⁶³¹ Zamahşeri, age., I, 184; Beydavi, age., I, 70.

⁶³² Zemahşerî, age., I, 161; Beydavi, age., I, 59; Bakara, 2/44.

⁶³³ Kehf, 18/50; Zerkeşî, age., II, 446.

⁶³⁴ Zuhruf, 43/5.

⁶³⁵ Rummanî, *en-Nuket*, s. 108.

⁶³⁶ Maide, 5/116.

edinin ifadesini kullanmadığını bilmektedir. Buna göre Hz. İsa, kavminin huzurunda onları kinaması ve iddia ettikleri şeyi yalanlaması için Allah ona bu soruyu sormuştur.⁶³⁷

Zerkeşî, bu ayetteki istifhâmın verdiği mecazî manayı tevbih yerine *tebkî* (azarlama) ifadesiyle ele almaktadır. Ayrıca, Sekkakî'nin bu ayeti takrir istifhâmına yorumladığını söylemektedir.⁶³⁸ Hâlbuki onun Miftahu'l-Ulûm adlı eserine baktığımızda takrir istifhâmı için yukarıdaki ayet yerine Sekkakî şu gelen ayeti zikretmiştir: "(İbrahim'i getirdiler) Dediler ki: İbrahim, tanrılarımıza sen mi bunu yaptın?"⁶³⁹. Bu ayet, takrir istifhâmı için uygun bir örnektir. Çünkü inkâr edenler, ilahlarının başına gelen şeyin, Hz. İbrahim tarafından getirildiğini biliyorlardı. Gerçekte de bunu yapan Hz. İbrahim'di. Bu nedenle ondan bunu ikrar etmesini istiyorlardı.

Maide 116. ayette, Zerkeşî'nin Sekkakî'den naklettiğine göre, istifhâmın takrir manasından söz edebilmek için, Hz. İsa'nın *beni ve annemi ilah edin* sözünü sarf etmiş olması gerekirdi. *Bunu sen mi söyledin?* sorusuyla da bu sözü söylediğini ikrar etmesi istenmiş olacaktı. Hâlbuki Hz. İsa, bu sözü sarf etmediğine göre bu ayetteki istifhâma takrir manasını vermek doğru değildir.⁶⁴⁰ Zerkeşî'nin bu nakli münasebetiyle Sekkakî'ye bu şekilde itiraz edilmiştir.

Sekkakî'nin, hangi eserinde bu ayeti takrir istifhâmı için örnek olarak zikrettiğini bilmiyoruz. Ancak bu ayet, takrir istifhâmı için de uygun bir örnek olabilir. Çünkü burada, Hz. İsa'dan *beni ve annemi ilah edin* sözünü söylemediğini ikrar etmesini isteyerek bunu, onun kavmine bildirmek istemiş olabilir. Yoksa Allah, onun insanlara böyle bir şey söylemediğini zaten bilmektedir.⁶⁴¹

1.2.5. 'İtab, Serzeniş (العتاب)

İtab, arkadaşlık ve sevgi hukukunun herhangi bir şekilde ihlali karşısında yapılan hitap ve serzeniştir.⁶⁴² İstifhâm aslî manasından çıkararak bu manayı mecazen almaktadır.

Örnek 1: "*İnananlar için hala vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman*

⁶³⁷ Rummanî, *Me'anî'l-Hurûf*, s. 34; İbni Faris, age., s. 293; Beydavî, age., I, 290; 'Atîk, age., s. 106.

⁶³⁸ Zerkeşî, age., II, 441.

⁶³⁹ Sekkakî, age., s. 315; Enbiya, 21/62.

⁶⁴⁰ Matlub, age., s. 112; İn'am Fevval 'Akkavi, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulumi'l-Belağa el-Bedi' ve'l-Beyan ve'l-Me'ani*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 127.

⁶⁴¹ Tebâne, *Mu'cemu'l-Belağa*, s. 689.

⁶⁴² el-Askerî, *Kitabu'l-Furuk*, s. 57.

geçmekle kalpleri katılaştırmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?"⁶⁴³. Hz. Aişe'den (ra) rivayet olunmuştur. O der ki: Hz. Peygamber (asm) mescitte gülüşmekte olan ashabından bir topluluğun yanına çıkageldi ve onlara: Rabbinizden sizi bağışladığına dair bir ferman gelmediği halde gülüyorsunuz öyle mi? buyurdu. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu.⁶⁴⁴ Yani Hz. Peygamberin (asm) arkadaşları mizah konusunda aşırı gitmiş olduklarından istifhâm üslûbuyla itaba maruz kalmışlardır. İbn Mesud (ra) demiştir ki: "Onların müslüman olmaları ve bu ayetle itaba maruz kalmaları arasında sadece dört sene vardı."⁶⁴⁵

Örnek 2: "*Allah seni affetsin; doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalan söyleyenleri bilmezden önce niçin onlara izin verdin?*"⁶⁴⁶. Hz. Peygamber (asm), Tebuk savaşına katılmamak için özürlerini belirterek izin isteyen münafıklara izin vermiş, mazeretlerini kabul etmişti. Bununla onların zevahirine göre hareket etmiş ve arkadaşlarının mazeretlerini bile kabul etmiyor söylentisinin önüne geçmek istemişti. Bu hareketinden dolayı da bu ayetle uyarı ve ikaza maruz kalmış ve onların zevahiriyle aldanmaması gerektiği hususu kendisine belirtilmiştir. Bu uyarının başına Alemlerin Rabbi tarafından Peygambere hitaben "Allah seni affetsin" sözünün getirilmesiyle yapılan lütuf dikkat çekicidir.⁶⁴⁷

1.2.6. Onaylatma (التقرير)

Takrir, olumlu veya olumsuz olsun, muhatabını, bildiği bir şeyi, herhangi bir gayeyi gözönüne alarak, istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye zorlamaktır.⁶⁴⁸ Yani takrirden kasıt, muhatab tarafından, hükmün sabit olup olmadığının ifade edilmesini sağlamaktır. Buna göre takrir, haberin bir türü olup, kısımlarından birisini de istifhâmın oluşturduğu inşanın zıddı olmaktadır.⁶⁴⁹

Fakat takrirden kasıt, soruyu soran kişinin bildiği şeyi, istifhâm üslûbuyla muhatab tarafından da ikrar edilmesini istemek ise o durumda takrir, inşanın bir türü olmaktadır. Takrirden kastın, bu iki görüşten hangisi olduğuna gelince, nahivcilerin ve belâğatçıların ifadelerinde her iki görüşe de yer vardır.⁶⁵⁰

⁶⁴³ Hadîd, 57/16.

⁶⁴⁴ el-Kadî, *age.*, s. 382.

⁶⁴⁵ Zemahşerî, *age.*, IV, 475; Zerkeşî, *age.*, II, 440; Suyûtî, *age.*, II, 886.

⁶⁴⁶ Tevbe, 9/43.

⁶⁴⁷ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkanî, *Menahilu'l-Kur'an fi Ulumi'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Ali Kutub-Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1996, II, 361.

⁶⁴⁸ İbni Hişam, *age.*, I, 46; Zerkeşî, *age.*, II, 436; Suyûtî, *age.*, II, 885; Afîk, *age.*, s. 95; Akkavî, *age.*, s. 132.

⁶⁴⁹ İbni Cinnî, *age.*, II, 463.

⁶⁵⁰ Zerkeşî, *age.*, II, 449.

Amidî'ye (631/1233) göre takrir ikiye ayrılır:

a. Olmuş veya olmakta olan bir fiil konusunda muhatap cevap versin diye, onu itirafa zorlamak.

Örnek 1: "*Size demedim mi ben, Allah'tan sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim?*"⁶⁵¹, "*Sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın, demedim mi?*"⁶⁵² ayetlerinde görüldüğü gibi. Bu takriri "*Sana ikramda bulunmadım mı? İyilik yapmadım mı?*" misalindeki soruda da görmekteyiz.

Örnek 2: "*(İbrahim'i getirdiler) Dediler ki: İbrahim, tanrularımıza sen mi bunu yaptın?*"⁶⁵³ ayetinde de inananlar Hz. İbrahim'den (as) aynı cevabı, putlarını kırdığını itiraf etmesini istemişlerdir.

b. Mütakellimin meydana gelişini inkar ederek kabullenmediği bir fiili, muhatabını meydana gelmediği konusunda ikrar etmeye zorlamak.⁶⁵⁴

Örnek 1: "*O gün, onların hepsini bir araya toplar, sonra meleklerle: Bunlar size mi tapıyorlardı? der.*"⁶⁵⁵ ayetinde meleklerden, müşriklerin kendilerine ibadet etmediklerini itiraf etmeleri, yani kendilerine yöneltilen soruya olumsuz bir cevap vermeleri istenir. Melekler de bu isteği yerine getirip şöyle cevap veriyorlar: "*(Melekler) Derler ki: Sen yücesin, bizim velimiz (koruyucumuz) onlar değil, sensin. Hayır, onlar cinlere tapıyorlardı. Çokları onlara inanıyorlardı.*"⁶⁵⁶

Örnek 2: "*Ve yine Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı edinin dedin?*"⁶⁵⁷. Bu ayette Hz. İsa'nın beni ve annemi ilah edinin, demediğini takrir manası vardır. Onun beni ve annemi tanrı edinin dediğini takrir manası yani Ondan bunu itiraf etmesini istemek manası yoktur.⁶⁵⁸ Çünkü Allah Te'ala Onun insanlara böyle bir şey söylemediğini bilmektedir.⁶⁵⁹ Ayrıca biz bunu, Hz. İsa'nın (as) vermiş olduğu cevaptan da anlıyoruz: "*Hâşâ, dedi. Sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek benim haddime değildir! Eğer demiş olsaydım. Sen bunu bilirdin. Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben Senin nefsinde olanı bilmem, çünkü gizlileri bilen yalnız Sensin, Sen!*"⁶⁶⁰.

⁶⁵¹ Yusuf, 12/9.

⁶⁵² Kehf, 18/72,75.

⁶⁵³ Enbiya, 21/62.

⁶⁵⁴ Matlub, age., s.114.

⁶⁵⁵ Sebe', 34/40.

⁶⁵⁶ Sebe', 34/41.

⁶⁵⁷ Maide, 5/116.

⁶⁵⁸ Tebâne, age., s. 689.

⁶⁵⁹ Halil b. Ahmed, age., s. 246.

⁶⁶⁰ Maide, 5/116.

Takrir için istifhâm edatlarından sadece hemze kullanılır. Bu hemze, müspet cümlelerin başına geldiğinde onu menfi yapar. Menfi cümlelerin başına geldiğinde de onu nefyeder. Menfi cümleyi nefyetmek ise onun müspetliğini gerektirir.⁶⁶¹ Bundan dolayı, sarîh bir şekilde müspet olan cümle kendisine(menfi cümleye) atfedildiği gibi, kendisi(menfi cümleye) de açıkça müspet olan cümleye atfedilir.

Örnek 1: ⁶⁶³ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ * وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ * ⁶⁶² فَهَدَى * أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَآوَى *
ayetlerinde sarîh bir şekilde müspet olan cümlelerin menfi cümlelere atfı meydana gelmiştir. ⁶⁶⁴ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَآوَى *
ayetinde ise menfi cümle açıkça müspet olan cümleye atfedilmiştir.⁶⁶⁵

Bu hususu göz önüne aldığımızda takrir uslubundan olan pek çok ayeti rahatlıkla tespit edebiliriz.

Örnek 2: *“İnkâr edenler ateşe sunulacakları gün (Allah onlara): (Nasıl,) Bu gerçek değil miymiş? (der); Evet, Rabbimiz hakkı için (gerçekmiş) derler.”*⁶⁶⁶ ayetinde takrir hemzesi menfi ifadeyi müspet hale getirmiştir. Biz bunu istifhâmın cevabından da çıkarıyoruz. Çünkü söz konusu istifhâmın cevabı olan بلى kelimesi, menfi cümlelerin başına gelen istifhâm edatının cevabında gelir ve cümledeki menfiliği ortadan kaldırıp ifadeyi müspet hale getirir.⁶⁶⁷ Bu ayetler ve benzer diğer ayetlerdeki istifhâm takrir içindir.

Örnek 3: *“Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?”*⁶⁶⁸ ayetindeki hemze Zemahşeri'ye göre takrir manasındadır. Fakat ayetin tevbih veya tekzib ile beraber inkâr manasına yorumlanması daha iyidir. Buna göre mana: Ey neshi inkâr eden kişi, bilmiyor musun ki Allah'ın gücü her şeye yeter?⁶⁶⁹

Takriri istenen ögenin, inkâr ifade eden istifhâmda görüldüğü gibi, soru edatından hemen sonra gelmesi gerekir.⁶⁷⁰

Örnek 1: *وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قِيْلُ أَنْتُمْ أَضَلُّنْتُمْ عِبَادِي هُوَ لَاءَ أَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ*
“(Rabbim), onları ve Allah'tan başka taptuklarını bir araya toplayacağı gün, (tapılanlara) der

⁶⁶¹ İbni Cinni, *Hasais*, II, 464; Suyûti, age., II, 885–886.

⁶⁶² Duha, 93/6- 7.

⁶⁶³ İnşirah, 94/1–2.

⁶⁶⁴ Neml, 27/84.

⁶⁶⁵ Zerkeşi, age., II, 437.

⁶⁶⁶ Ahkaf, 46/34; Bkz. A'raf, 7/172; Ankebut, 29/51; Yasin, 36/81; Zümer, 39/32; Zümer, 39/36; Zümer, 39/37; Kıyamet, 75/40.

⁶⁶⁷ Hattabî, *Beyanu İ'cazi'l-Kur'an*, s. 31; Nehhas, age., I, 241.

⁶⁶⁸ Bakara, 2/106.

⁶⁶⁹ İbni Hişam, age., I, 46; Zerkeşi, age., II, 438.

⁶⁷⁰ Meraği, age., s. 69; 'Atik, age., s. 95.

ki: *Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yolu sapıttılar?*"⁶⁷¹ ayetinde dalal veya idlal (fiil) meydana gelmiş olduğundan soru kendisine yönelik değildir. Buna göre soru, (أَضَلَّكُمْ) fiilindeki muttasıl olan faile (تم) yöneliktir. Bu nedenle fiilden önce ve istifhâm edatından hemen sonra bu muttasıl failin munfasıl şekli (أنتم) müpteda olarak gelmek suretiyle vurgulanmıştır.

Allah Te'ala, bu ayetteki soruya verilecek cevabı bilmesine rağmen söz konusu soruyu sorması tapılan putların; "*Senin şanın yücedir, senden başka veliler edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onları ve atalarını nimet verip yaşattın, bolluk içinde dünyaya daldılar da seni anmayı unuttular ve helaki hak eden bir topluluk oldular.*"⁶⁷² cevabını ikrar etmesini sağlamak içindir. Bu ikrar üzerine de Allah, mabudları ve putperestleri yalanladığı için onları azarlayacaktır. Böylece, müşriklerin pişmanlıkları artarken, müslümanlar da böyle utanç verici bir durumdan kurtuldukları için sevineceklerdir.⁶⁷³

Örnek 2: *قالوا أأنْتَ فَعَلْتَ هَذَا يَا إِبْرَاهِيمَ* قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ**
"*(İbrahim'i getirdiler) Dediler ki: İbrahim, tanrılarımıza sen mi bunu yaptın? Hayır, dedi. (Büyük putu göstererek) işte şu büyükleri yapmış; onlara sorun, eğer konuşurlarsa(!)*"⁶⁷⁴. İnanmayanlar putlarının kırıldığını biliyorlardı. Çünkü kırılmış hallerini gözleriyle görmüşlerdi. Buna göre, bu soruyu sormalarının gayesi Hz. İbrahim'in (as) (fail) putları kırıp kırmadığını, kendilerine itiraf etmesini sağlamaktır. Nitekim biz, onların bu gayesini Hz. İbrahim'in (as) onlara verdiği cevaptan anlıyoruz. Çünkü cevabında faili belirtmiştir: "Hayır, işte şu büyükleri yapmış." Şayet failin değil de fiilin takriri istenseydi Hz. İbrahim'in (as) cevabı: "Yaptım" veya "yapmadım" şeklinde olacaktı.⁶⁷⁵ Bu manaya göre istifhâm takrirîdir ve takriri istenen öge (manevî fail) istifhâm edatından hemen sonra gelmiştir. Ayrıca bu ayetteki istifhâm, fiilin kesinlikle meydana geldiğini, hâlbuki meydana gelmemesi gerektiğini (inkâr) ve bu fiilin failini kınamayı (tevbîh) da ifade eder.⁶⁷⁶

Şayet onlar putlarını kıran kişiyi gerçekten bilmiyorlarsa ve bunun için bu soruyu Hz. İbrahim'e (as) sormuşlarsa o takdirde söz konusu ayette istifhâm hakiki anlamındadır.⁶⁷⁷ Fakat bu, zayıf bir ihtimal olduğu gibi ayrıca konumuzun dışında kalmaktadır.

Örnek 3: "*A, yoksa sen, Yusuf musun? dediler. Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir, dedi.*"⁶⁷⁸ Bundan bir önceki "*(Yusuf) Dedi: Sizler cahil iken Yusuf'a ve kardeşine neler*

⁶⁷¹ Furkan, 25/17.

⁶⁷² Furkan, 25/18.

⁶⁷³ Ebu Hayyan, age., VIII, 90.

⁶⁷⁴ Enbiya, 21/62–63.

⁶⁷⁵ Curcanî, age., s. 139–140.

⁶⁷⁶ Curcanî, age., s. 141; Râzî, *Nihayetu'l-İcaz*, s. 300-301.

⁶⁷⁷ Zerkeşî, age II, 438.

yaptığınızı bildiniz mi?"⁶⁷⁹ ayetinde kendilerine Yusuf'tan (as) soru sorulunca Yusuf'un (as) kardeşleri anlamışlar ki, yanlarında yetişmemiş bir melik ne Yusuf'u (as) sorar ne de onların durumunu araştırır. Bu nedenle anlamışlar ki o melik hallerini iyi biliyor ve o, Yusuf'tan (as) başkası değildir. Bunun üzerine "A, yoksa sen Yusuf musun?" sorusuyla, melikten kendisinin Yusuf (as) olup olmadığını itiraf etmesini istemişlerdir. Dolayısıyla istifhâm bu ihtimale göre takrir manasında oluyor.⁶⁸⁰ Fakat başka bir yoruma göre bu ayette Yusuf'un (as) kardeşleri melikin kendisini gerçekten tanımak istemişler ve bu isteğe binaen bu soruyu sormuşlardır. Bu itibarla bu soru, takrir manasında olmayıp hakiki manasındadır.

1.2.7. Hayret, Şaşma (التعجب , التعجيب)

Arap dilini araştıranlar taaccüp babını ما أفعال ve به ما أفعال şeklinde varid olan iki kelime ile nahvi bir madde olarak ele almışlardır. Daha sonra bu iki kelimenin iştikak şartları vs. üzerinde durmuşlardır. Fakat nahivcilerin taaccübe yaklaşımı, yeterli ve olması gereken bir yaklaşım olmadığından taaccübü ifade eden bütün üslûbları taaccüp babının içerisine katmak gerekir.⁶⁸¹ Mesela, Araplar övdükleri kişi için لله هو "O Allah'a aittir, Allah'ın dostudur" dedikleri gibi bir kişinin iyilik ve cömertliği artınca da onu övmek için, "İyiliği Allah'a aittir, yaptığı iyilik ve cömertliğin övgüsü Allah'a aittir" diyorlar. Aslı itibariyle birisini övmek için gelen, daha sonra kullanıla kullanıla darbı mesel halini alan bu لله دره ifadesini, bilahare Araplar taaccüp edip hoşlandıkları her şey için kullanmaya başlamışlar:⁶⁸² لله دره فارسا "Aman Allah'ım, ne binici!" gibi. Ayrıca taaccüp manasını سبحان الله إن المؤمن لا ينجس "Sübhânallah! Mü'min necis olmaz" ifadesinde de görmekteyiz.

Taaccüp babının içerisine yukarıdaki ifadeleri katmak gerektiği gibi, katılması gerekenler arasında bir de istifhâm üslûbu vardır.⁶⁸³ Çünkü taaccüp, istifhâmın belâğat gereği aslî manasından ayrılarak aldığı manalardan birisidir.

Örnek 1: أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ "Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir."⁶⁸⁴ ayetinde bu taaccüp manası "Bu cidden tuhaf bir şeydir" ifadesiyle te'kid edildiğini görmekteyiz.

⁶⁷⁸ Yusuf, 12/90.

⁶⁷⁹ Yusuf, 12/89.

⁶⁸⁰ Ebu Hayyan, age., VIII, 90.

⁶⁸¹ es-Samuraî, *min Esalibi'l-Kur'an*, s. 67.

⁶⁸² el-Askeri, *Cemheretu'l-Emsal*, (Thk. Ahmed Abdusselam), Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1998, II, 172.

⁶⁸³ es-Samuraî, age., s. 73.

⁶⁸⁴ Sad, 38/5.

Aşağıda gelecek olan ayetlerde bu manayı görmekteyiz: "*İnkâr edenler dediler ki: Biz de babalarımız da toprak olduktan sonra mı, biz mi (diriltip) çıkarılacağız?*"⁶⁸⁵ Allah'ın kâfirlerden hikâye ettiği bu sözde, kâfirler soru sormuyorlar,⁶⁸⁶ belki kendilerine hâkim olamayıp hayretlerini dile getiriyorlardır.

Örnek 2: "*Bir zamanlar Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yapacağım, demişti. (Melekler): Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın?*"⁶⁸⁷ Allah, sadece hayırlı olanı yapan ve isteyen, hikmet sahibi bir yaratıcı olduğu halde, itaatkâr olanların yerine isyankâr olacak olanları halife yapmasından melekler taaccüp etmişlerdir.⁶⁸⁸

Örnek 3: "*Siz Kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?*"⁶⁸⁹ Şüphesiz, insanlara iyilik yapmalarını emretmek, kendisini iyilik yapmakla lüzumlu hissetmemek taaccübü gerektiren bir husustur.

Örnek 4: "*Allah'a nasıl nankörlük edersiniz ki, siz ölümler idiniz, O sizi diriltti.*"⁶⁹⁰ Bu ayette Allah insanların hallerinden hâşâ taaccüp etmemektedir, belki taaccüp insanlara yöneliktir. Buna göre, insanların aleyhinde delil sabit olduğu halde hala nankörlükte ısrar etmelerinden taaccüp edilmesi istenmektedir.⁶⁹¹

Örnek 5: "*Dedi ki: Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?*"⁶⁹² Hz. Meryem, bakire olduğu halde çocuk sahibi olmakla müjdelenmekten taaccüp etmektedir. "*Vay dedi, ben bir kocakarı bu kocam da bir pir iken doğuracak mıyım? Bu, cidden şaşılacak bir şey!*"⁶⁹³ Burada Allah'ın kudretine göre değil de örf ve âdete göre taaccüp vardır. "*Dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsun?*"⁶⁹⁴. Melekler Allah'ın kudretinden taaccüp eden kişiden taaccüp etmişlerdir.⁶⁹⁵

Örnek 6: وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَتْ مِنَ الْغَائِبِينَ "*Kuşları teftiş etti, (içlerinde hüdühüd bulamadı), dedi ki: Neden hüdühüd göremiyorum, yoksa kayıplardan mı oldu?*"⁶⁹⁶ Burada akıllı kişinin kendi durumunu sorması söz konusu değildir. Çünkü o kendi durumunu en iyi bilen kişidir. Dolayısıyla مَا لِيَ ifadesinden kastedilen taaccüp manasının izahı şudur: Hüdühüd ancak izinle Hz. Süleyman'dan (as) ayrılırdı. Bir defasında Hz. Süleyman (as) onu

⁶⁸⁵ Neml, 27/67.

⁶⁸⁶ Halil b. Ahmed, age., s. 246.

⁶⁸⁷ Bakara, 2/30.

⁶⁸⁸ Zemahşerî, age., I, 140.

⁶⁸⁹ Bakara, 2/44.

⁶⁹⁰ Bakara, 2/28; Bkz. En'am, 6/101.

⁶⁹¹ İbni Manzur, age., IX, 312.

⁶⁹² Ali İmran, 3/47.

⁶⁹³ Hud, 11/72.

⁶⁹⁴ Hud, 11/73.

⁶⁹⁵ Râzî, *Mefatîh*, XVIII, 23–24.

⁶⁹⁶ Neml, 27/20; Bkz. Yasin, 36/22–23; Ğafir, 40/42; Furkan, 25/7; Maide, 5/84.

yerinde göremeyince buna çok şaşırmıştır ve bu şaşkınlığını istifhâm üslûbu ile dile getirmiştir.⁶⁹⁷ Buna göre, Hüdhd'ü görememenin sebebini sormak o sebebin bilinmediğini gerektirir. Görememenin sebebini bilmemek ise taaccübü gerektirir.⁶⁹⁸

Örnek: "*İnsanlardan bazı beyinsizler: Onları, üzerinde buldukları kiblede çeviren nedir? diyecekler.*"⁶⁹⁹. Buradaki soru, taaccüb manasını verdiği gibi mecazî herhangi bir manayı almayan hakiki bir soru da olabilir.⁷⁰⁰ "Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (atalarının yoluna uyacaklar)?"⁷⁰¹. Bu ayette taaccüb manasını veren istifhâm hemzesinden sonra gelen vav (و) harfi, atıf harfi olmayıp "hal vavı"dır: "Ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler oldukları halde de mi onlara tabi olacaklar."⁷⁰² Bu yorumun yanında, ayrıca vav harfinin atıf harfi, hemzenin de tevbih manasında olduğu yorumu yapılmıştır.⁷⁰³

ألم ترَ ifadesi zahiren istifhâm ise de muhatabı taaccübe sevk eden bir ifadedir.⁷⁰⁴

Örnek: "*Baksana şunlara, Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler (O'nun verdiği nimete şükredecekleri yerde, nankörlük edip inkara saptılar), kavimlerini de helak yurduna kondurdular.*"⁷⁰⁵. Bu ayetteki istifhâm edatı taaccüb manasındadır.⁷⁰⁶

ألم ترَ ifadesinin yanında ayrıca أرأيت ifadesi de taaccüb manasında kullanılır. Fakat birinci ifade mutaaccabun minhe mutaallik iken yani ألم ترَ إلى الذي صنع كذا "Şunu görmüyor musun? Ona bak ve onun haline şaşır!" manasında, ikinci ifade mutaaccabun minhin misline mutaalliktir; أرأيت مثل الذي صنع كذا "Bunu yapanın benzerini gördün mü? Benzerinin görülmemesi itibariyle şaşılacak bir şeydir."

Örnek: ألم ترَ إلى الذي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ... * أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا *... "*Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımararak) Rabbi hakkında İbrahimle tartışanı görmedin mi?...Yahut şu kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş) ıssız bir kasabaya uğramıştı.*"⁷⁰⁷ ayetlerinde إلى الذي كاذبي ifadesinin

⁶⁹⁷ Tebâne, age., s. 410.

⁶⁹⁸ 'Atık, age., s. 93.

⁶⁹⁹ Bakara, 2/142.

⁷⁰⁰ Suyûtî, age., II, 886.

⁷⁰¹ Bakara, 2/170.

⁷⁰² Zemahşerî, age., I, 239.

⁷⁰³ Zeccac, *Me'anî'l-Kur'an*, I, 242; Razî, age., VII, 5.

⁷⁰⁴ Râzî, age., IV, 20.

⁷⁰⁵ İbrahim, 14/28.

⁷⁰⁶ Muhyeddin ed-Derviş, age., V, 191.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/258–259.

حَاجَّ ifadesine atfi mana itibariyle doğru değildir. Bu durumda takdir: ... أو رأيت كالذي ... şeklinde olup ألمُ تَرَ 'nin delalet etmesinden ötürü atıf harfinden sonra gelen رأيت ifadesi düşmüştür.⁷⁰⁸

1.2.8. Hatırlatma (التذكير)

İstifhâm üslûbunun mecazen aldığı manalardan birisi de tezkir (hatırlatma) manasıdır. Tezkir, muhataba yapılan bir lutuf, söylenilen bir ikaz, muhatabın yaptığı bir iş vs. ona hatırlatılmak istendiğinde kullanılan bir üslûptur. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen tezkir(hatırlatma) manası, ifadede îcaz meydana getirir.⁷⁰⁹

Örnek 1: "*Ey Adem oğulları, ben size ahit vermedim mi: Şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır.*"⁷¹⁰ ayetinde yapılmaması istenen şey istifhâm üslûbuyla hatırlatılıyor. "Peygamberlerimin diliyle (vasıtasıyla) şeytana itaat etmemenizi emretmedim mi? Şüphesiz şeytanın düşmanlığı apaçıktır." Bu ayetin metninde "*peygamberlerimin diliyle*" ifadesini görmemekteyiz. Demek ki bu üslûbta bir ihtisar meydana gelmiştir.

Bu gelen ayetteki istifhâm da tezkir manasındadır. Ayrıca onda da aynı îcaz meydana gelmiştir: "*Ben size, ben göklerin ve yerin gaybılarını bilirim, sizin açıkladığınızı ve içinde gizlemekte olduğunuz şeyleri bilirim, dememiş miydim? dedi.*"⁷¹¹.

Örnek 2: Hz. Yusuf'u (as) dövmeleri, satmaları, zelîl etmeleri... yaptıkları bütün bu fiiller ihtisar edilerek tezkir istifhâmı üslûbuyla dile getiriliyor: "*(Yusuf) Dedi: Sizler cahil iken Yusuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı bildiniz mi?*"⁷¹². Ayrıca bu ifadede yaptıkları fiillerden dolayı Hz. Yusuf'un kardeşlerini kınama (tevbîh) manası da ihtimal dahilindedir.⁷¹³

Örnek 3: Zerkeşî'nin ifadesine göre bazıları şu gelen ayetleri de istifhâmın tezkir üslûbundan saymışlardır: "*O, seni yetim bulup barındırmadı mı?*"⁷¹⁴. Seni yetim olarak buldu. Doğmadan önce babanı, doğduktan sonra da küçükken anneni kaybetmiştin. Seni muhafaza edip büyüksün diye amcan Ebu Talib'e sığınmanı sağladı Buna göre, bu ve bunun benzeri olan istifhâm ile Allah'ın, kuluna yaptığı nimetler hatırlatılıyor: "*Biz senin (bunalan) göğsünü açmadık mı (ondaki bunalımları, sıkıntılarını giderip onu ilim, hikmet ve huzur ile genişletmedik mi?)*"⁷¹⁵.

⁷⁰⁸ Muhyeddin ed-Dervîş, age., I, 399.

⁷⁰⁹ Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 330.

⁷¹⁰ Yasin, 36/60.

⁷¹¹ Bakara, 2/33.

⁷¹² Yusuf, 12/89.

⁷¹³ Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahat*, s. 112; Akkavî, age., s. 128.

⁷¹⁴ Duha, 93/6.

⁷¹⁵ İnşirah, 94/1; Zerkeşî, age., II, 443.

1.2.9. İftihar,Övünmek (الإفتخار)

İstifhâmın aldığı belâğî manalardan birisi de iftihadır. İftihar, övünme, büyülenme anlamlarına gelir. Sahip olduklarına muhatabının dikkatini çekmek için istifhâm üslûbuyla böyle bir anlam vurgulanır.

Örnek: Firavun övünerek, büyülenerek kavmine seslenmekte ve Mısır'ın padişahını sormaktadır: "*Firavun, kavminin içinde bağırup dedi: Ey kavmim. Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?*"⁷¹⁶ "Mısır'ın mülkü bana ait değil mi? Bu nehirler saraylarımın altından akmaktadır. Azamet ve gücümü görmüyor musunuz?"⁷¹⁷

1.2.10. Bir Şeyin Şiddetini Artırmak (التفخيم)

Tefhîm, bir şeyin şiddetini artırarak anlamına gelir. İstifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi de tefhîmdir. Muhatabın dikkatini söylenilecek sözün üzerine toplamak, konunun önemine vurgu yapmak ve endişelerini artırmak için kullanılan bir üslûptur.

Örnek 1: "De ki: Bakın, eğer O'nun azabı size geceleyin ya da gündüzün gelirse... Suçlular bun(lar)dan hangisini acele istiyor?"⁷¹⁸ ayetinde istifhâm, acele olarak gelmesini istedikleri azabın şiddetini artırmak içindir.⁷¹⁹

Örnek 2: "Birbirlerine hangi şeyden soruyorlar? O büyük haberden mi?"⁷²⁰. Buradaki istifhâm, sorulan şeyin (mes'ül-i 'anhın), bilinen türlerin dışına çıktığını ve dehşet verici bir şey olduğunu göstermek için varid olmuştur.⁷²¹

1.2.11. Dehşete Düşürmek, Korkutmak (التخويف, التهويل)

İstifhâmın belâğat gereği aldığı manalardan birisi de tehvîl ve tahvîftir. Tehvîl ve tahvîf, dehşete düşürmek ve korkutmak anlamlarına gelir. Başa gelecek duruma karşı muhatabı korkutarak hazırlıklı olmasını sağlamak için kullanılan bir üslûptur.

⁷¹⁶ Zuhruf, 43/51; Suyûtî, age., II, 887; Matlub, age., s. 111.

⁷¹⁷ Merağî, age., XXV, 98; Akkavi, age., s. 125.

⁷¹⁸ Yunus, 10/50.

⁷¹⁹ İbni Faris, es-Sahibî, s. 292.

⁷²⁰ Nebe', 78/1-2.

⁷²¹ Alusî, age., XXX, 3.

Örnek 1: *الحَاقَةُ * مَا الحَاقَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الحَاقَةُ** "Gerçekleşen, nedir o gerçekleşen? Gerçekleşenin ne olduğunu nerden bileceksin?"⁷²². Bütün bu ayetler, gerçekleşeceğinde asla kuşku olmayan kıyamet olayının dehşetini, korkunçluğunu belirtmektedir. *القَارِعَةُ * مَا القَارِعَةُ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا القَارِعَةُ** "Çarpan olay! Nedir o çarpan olay? O çarpan olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin?"⁷²³. O günde meydana gelen, akılları dehşete düşüren, kalpleri ürperten olayların şiddetinden o günü tasavvur etmenin güç oluşu istifhâm üslûbuyla ifade edilmiştir.⁷²⁴

Örnek 2: "Peki, ya kendilerini hiç şüphe olmayan bir gün için topladığımız ve herkesin kazandığı kendisine tastamam verilir hiç kimseye haksızlık edilmediği zaman (durumları) nasıl (olacak)?"⁷²⁵. Bu ayette istifhâm aslî manasından çıkmıştır. Gözlerin (ebsar) ve kalplerin (besair) fokurdayarak kaydığı o zor günde, Allah'ın onlar için hazırladığı azaptan korkutma manası vardır.⁷²⁶

Örnek 3: *وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ * مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَلِيًّا مِّنَ الْمُسْرِفِينَ** "Andolsun biz, İsrailoğullarını o küçültücü azaptan kurtardık. Firavun'dan."⁷²⁷. İbn Abbas (ra). *مِنْ فِرْعَوْنَ* ifadesindeki mim harfini fetha ile okumuştur. Bu okunuşa göre *مِنْ فِرْعَوْنَ*, istifhâm edatı olup *فِرْعَوْنَ* kelimesinin haberidir. Bu istifhâm da hakiki manası üzere olmayıp mecazen tehvîl manasını almıştır. Dolayısıyla, İsrailoğullarının, kendisinden kurtulmuş oldukları azabın şiddetini açıklamak ve Firavun'un azabını korkunç göstermek istifhâmdan kastolunmuş manadır. Nitekim bilahare, Allah bu korkutmayı şu gelen ifadelerle açıklamıştır: "Çünkü o, (insanları ezip) ululanan, sınırı aşanlardan biri idi."⁷²⁸. Firavun zulmünde âli, azgınlıkta müsrifti.⁷²⁹

1.2.12. Teshil, Tahfif, Kolay Gösterme (التخفيف , التسهيل)

İstifhâmın mecazen aldığı bu mana, tehvîl ve tahvîf manalarının zıddıdır.⁷³⁰ Teshil ve Tahfif, kolay gösterme anlamına gelirler. Bu üslûp, muhatabı tarafından yapılması istenen durumu ona kolay göstermek için takip edilen bir üslûptur. İstifhâm aldığı bu manayla teklifi konularda tahfifi ifade eder.

⁷²² Hakka, 69/1-3.

⁷²³ Kari'a, 101/1-3.

⁷²⁴ Abduh, age., s. 168.

⁷²⁵ Ali İmran, 3/25.

⁷²⁶ Muhyeddin ed-Derviş, age., I, 487.

⁷²⁷ Duhan, 44/30-31

⁷²⁸ Duhan, 44/31.

⁷²⁹ Zamahşeri, age., IV, 280; 'Atik, age., s. 102; Tebâne, age., s. 705–706.

⁷³⁰ Suyûtî, age., II, 887.

Örnek: "*Onlara ne olurdu sanki Allah'a ve ahiret gününe inansalardı!*"⁷³¹. İman etmelerinde onlara ne zarar var? Belki zararları, içinde buldukları imansızlıktadır.⁷³² İman etmeye gelince o çok kolaydır ve beraberinde herhangi bir külfet getirmemektedir. Ayrıca bu istifhâmda, menfaatlerinin nerede olduğunu bilmediklerinden dolayı onları azarlama (tevbih) manası da vardır. Buna göre bu soru, intikamını almış birisini kınamak için ona yöneltilen "ما ضررك لو عفوت" "Affetseydin sana ne zarar olurdu?" sorusuna benzemektedir.⁷³³

Bir başka açıdan bu soruya baktığımızda göreceğiz ki onda, iman etmeyenlerin haline insanların hayret etmelerini (taaccüp) isteme manası vardır. Çünkü onlar iman etselerdi, ne dünya menfaatini ne de ahiret mutluluğunu kaybedeceklerdi.⁷³⁴

1.2.13. Tehdit Etmek (التحذير , الوعيد)

Zerkeşî, el-Burhan adlı eserinde, istifhâmın belâğat gereği aldığı tehdit etmek manasına işaret etmiş ve bunun için *tahzîr* (sakındırma) ifadesini tercih etmiştir.⁷³⁵ Muhatabı tarafından yapılan fiilden onu sakındırmak için bu üslup aracılığıyla başlarına gelecek olan duruma dikkat çekilerek uyarılır.

Örnek 1: "*Başlarına gelecek azap zamanı, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?*"⁷³⁶ ayetinde tehdit manası açıktır.

Örnek 2: "*Rabbinin, Fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boş çıkarmadı mı?*"⁷³⁷, "*Öncekileri helak etmedik mi?*"⁷³⁸. "Onlara güç getirdik size de güç getireceğiz." Bu ayetlerdeki istifhâm, kötülük yapmak ve inkâr etmek isteyenleri sakındırmak manasındadır.

Bu ayetler ve benzer diğer ayetlerden anlaşılan tehdit ve korkutma manasını şu gelen misalde de görmekteyiz: "ألم أودب فلانا" "Falan kişiyi (Ali'yi) terbiye etmedim mi?" Bu soruya muhatap olan kişi edebe aykırı bir harekette bulunmuştur. Ayrıca ona bu soruyu soranın da Ali'yi terbiyeli hale getiren kişi olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla o bu sorudan tehdit ve korkutma manasını anlamaktadır. Hakiki istifhâm manasını anlamaz.⁷³⁹

⁷³¹ Nisa, 4/39.

⁷³² Zerkeşî, age., II, 442; Akkavi, age., s. 129; Matlub, age., s. 113.

⁷³³ Zamaşşeri, age., I, 543; Beydavi, age., I, 215.

⁷³⁴ Merağî, age., V, 40.

⁷³⁵ Zerkeşî, age., II, 443.

⁷³⁶ Hud, 11/81.

⁷³⁷ Fil, 105/1-2.

⁷³⁸ Mürselat, 77/16.

⁷³⁹ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 142; 'Atik, age., s. 102.

1.2.14. Teksir, Çoğaltmak (التكثير)

İstifhâmın mecazen aldığı anlamlardan birisi de teksirdir. Teksir, çoğaltmak, çok göstermek anlamlarına gelir. Bu mana için kaynaklarda Kur'an'ın şu gelen ayetleri verilmektedir

Örnek 1: "Nice kentleri helak ettik..."⁷⁴⁰ وَكَمْ مِّنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا...

Örnek 2: "Helak ettiğimiz nice kent vardır ki..."⁷⁴¹ فَكَايِّنَ مِّنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا...

Fakat bu ve bunun benzeri olan diğer ayetlerde كم istifhâm edatı değildir. Belki çokluk manasını veren haberiyye كم dir.⁷⁴² كَايِّنَ ise istifhâm edatı olarak hiç kullanılmamıştır.⁷⁴³

1.2.15. Eşitlik (التسوية)

Eşitlik, istifhâmın aslında vardır. Çünkü genelde soruyu soran kişi, ilimde muhatabıyla eşit olmak için sorar.⁷⁴⁴ Eşitlik, istifhâmın asli manasından ayrılarak aldığı manalardan birisidir. Nitekim Ebu Ubeyde de bu manayı zikretmiş ve ona ihbar istifhâmı adını vermiştir.⁷⁴⁵

Örnek: Peygamberin inanmayanları uyarmasının veya uyarmamasının, daha önce inzar olduklarını hatırladıklarından ve buna rağmen inkârlarında inat ve ısrar ettiklerinden onlara göre eşit olduğu "Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar"⁷⁴⁶ ayetinde istifhâm üslûbu ile dile getirilmiştir. Buna göre burada istifhâm hakiki anlamından ayrılıp mecazî, belağî bir mana olan tesviye manasını vermektedir.⁷⁴⁷

Bu mananın nerede mevcut olup nerede olmadığını kuralı şudur: Yerini mastarın alabileceği cümlenin başına gelen her hemze tesviye hemzesidir.⁷⁴⁸

Örnek : "Onlar için mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de birdir."⁷⁴⁹ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ وَعَدَمُهُ

⁷⁴⁰ A'raf, 7/4.

⁷⁴¹ Hac, 22/45; İbni Faris, age., s. 295; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 331; Akkavî, age., 33; 'Atîk, age., s. 106; Matlub, age., s. 115.

⁷⁴² Suyûtî, Mahalli, *Tefsiru'l-Celaleyn*, II, 120.

⁷⁴³ İbni Hişam, age., I, 373.

⁷⁴⁴ Rummanî, age., s. 70.

⁷⁴⁵ Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musenna et-Teymî, *Mecazu'l-Kur'an*, (Thk. Muhammed Fuad Sezgin), Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1981, II, 157.

⁷⁴⁶ Yasin, 36/10.

⁷⁴⁷ Zeccac, age., I, 77; 'Atîk, age., s. 102.

⁷⁴⁸ İbni Hişam, age., I, 44; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 331; Muhyeddin ed-Derviş, age., I, 29.

⁷⁴⁹ Münafikun, 63/6.

Bu manaya, sadece سواء kelimesinden sonra gelen istifhâm hemzesinin delalet ettiği zannedilmiş ise de gerçek öyle değildir.

Örnek: *فَلْإِنْ أَذْرِي أَقْرَبُ مَا تُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا* "De ki: Size söylenen şey yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi koyacaktır, bilmem."⁷⁵⁰ ayetinde *إِنْ أَذْرِي* kelimesinden sonra gelen hemze de eşitlik manasını vermiştir. Arap dilinde *وَمَا أَدْرَى* ve *سِوَاءَ* nin yanı sıra *لَيْتَ شِعْرِي* ve *مَا أَبَالِي* kelimelerinden sonra gelen hemze, eşitlik manasını verse de Kur'an'da bunun örneği vaki olmamıştır.⁷⁵¹

1.2.16. İhbar, Haber Verme (الإخبار)

İstifhâmın mecazen aldığı manalardan biri de ihbardır. İhbar, haber vermek, muhatabı haberdar etmek, bilgilendirmek anlamlarına gelir.⁷⁵²

Örnek 1: Suyutî, el-İtkan adlı eserinde istifhâmın mecazen aldığı ihbar manasından bahsetmiş ve bu mana için "*Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler?*"⁷⁵³ ayetini zikretmiştir. Fakat bu ayette ihbar manasından çok şiddetli bir kınama manası vardır.⁷⁵⁴ Bu nedenle ihbar manası için en bariz misal, Suyutî'nin ikinci örnek olarak zikrettiği *أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ ...*⁷⁵⁵ ayetidir.⁷⁵⁶ Çünkü burada mana: "... İnsanın üzerinden öyle uzun süreler geçti ki henüz kendisi anılan bir şey değildi." şeklindedir. Görüldüğü gibi burada, sadece insan yaratılmadan önce uzun bir sürenin geçtiğinin haberi veriliyor.

Örnek 2: Ebu Ubeyde, Mecazu'l-Kur'an adlı eserinde bu mana için örnek olarak "*Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar.*"⁷⁵⁷ ayetini zikretmiştir. Ona göre burada istifhâm her ne kadar lâfzen varsa da hakikatte bu bir ihbardır.⁷⁵⁸

⁷⁵⁰ Cin, 72/25.

⁷⁵¹ Bakarî, age., s. 158.

⁷⁵² Bkz. Rağıb, age., s. 148.

⁷⁵³ Nur, 24/50.

⁷⁵⁴ Sabunî, age., II, 345.

⁷⁵⁵ İnsan, 76/1.

⁷⁵⁶ Suyutî, *İtkan*, II, 889.

⁷⁵⁷ Yasin, 36/10.

⁷⁵⁸ 'Atik, age., s. 106.

1.2.17. İfham, Bildirme (الإفهام)

İstifhâmın aldığı manalardan birisi de ifhamdır. İfham, bildirmek, muhatabını düşündürmeye sevk etmek anlamlarına gelir.

Örnek : "*Sağ elindeki nedir ey Musa?*"⁷⁵⁹ ayetinde Allah Teala, Hz. Musa'ya (as) elindeki ne olduğu sorusunu sorarken onun ne olduğunu şüphesiz bilmekteydi. Buna göre bu soru ile Hz. Musa'nın (as) elindeki asanın hususiyetlerini ona bildirmek (ifham) gayesi vardır.⁷⁶⁰ Ona elindeki şeyin asadan başka bir özelliği olmadığını, vereceği fayda veya zararın herhangi bir asaninkinden farklı olamayacağını bildirmek hususu söz konusudur. Hz. Musa (as) bunu anladıktan sonra ve asa da yılanı dönüşüverince bunun Allah tarafından bir mucize olduğunu bilecek ve korkmayacaktır.⁷⁶¹

1.2.18. Emir (الأمر)

Emir, makamı itibariyle muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir işin yapılmasını istemesidir. İstifhâm, bu manayı vermek için hakiki manasından ayrılır.

Örnek 1: "... وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُمْ... " *Kendilerine Kitap verilenlere ve ümmilere de ki: Siz de İslam oldunuz mu?*"⁷⁶² ayetindeki istifhâm emir manasındadır: "أسلموا "İslam olunuz, müslüman olunuz!"⁷⁶³ Ayrıca burada ayıplama ve eleştirme manası da vardır: Sanki bütün çabasını onlara nasihat vermeye sarf etmiş, bunun için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Fakat onlar her şeye rağmen bu nasihatleri anlamamışlar, getirilen delillere iltifat etmemişlerdir. Bu nedenle eleştirilerek ve akılları hafife alınarak: الضرب على الحديد اليباد أسلمتم "Bütün bunlardan sonra müslüman olmadınız mı? Yoksa soğuk demire (çekiç) vurmak fayda vermiyor mu (demiri yumuşatmıyor mu)?" manasına gelen bu soru kendilerine sorulmuştur.⁷⁶⁴

Bu türden istifhâm Kur'an'da sıklıkla gelmektedir.

Örnek 2: "*Eğer size cevap veremedilerse bilin ki o, Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir ve Ondan başka tanrı yoktur. Nasıl, artık müslüman oldunuz mu?*"⁷⁶⁵, "*De ki: Bana, Tanrınız*

⁷⁵⁹ Taha, 20/17.

⁷⁶⁰ İbni Faris, age., s. 294; 'Atik, age., s. 106.

⁷⁶¹ Zemahşerî, age., III, 59.

⁷⁶² Ali İmran, 3/20.

⁷⁶³ Ferra, age., I, 202; İbni Hişam, age., I, 46; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 331; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 141

⁷⁶⁴ Muhyeddin ed-Derviş, age., I, 480.

⁷⁶⁵ Hud, 11/14.

ancak bir tek tanrıdır; diye vahy olunuyor. O 'na teslim ol(up putperestliği bırak)acak mısınız?"⁷⁶⁶ ayetlerinde mana: "Müslüman olunuz, O'na teslim olunuz!" dur.

"Şeytan, şarap ve kumar ile aranızda düşmanlık ve kin sokmak sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçecek misiniz?"⁷⁶⁷. Mana: "Vazgeçin!" İstifhâmın manası bu olacak ki Hz. Ömer: (ra) "Vazgeçtik" cevabını vermiştir.⁷⁶⁸ "Bunu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur?"⁷⁶⁹, "And olsun biz, Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?"⁷⁷⁰, "And olsun biz, sizin benzerlerinizi hep helak ettik. Öğüt alan yok mudur?"⁷⁷¹. Bu ayetlerde mana: "İbret alın, öğüt alın!" şeklindedir.⁷⁷²

Örnek 3: "Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?"⁷⁷³, "Size ne oldu ki, Allah yolunda ve Rabbimiz bizi, şu halkı zalim kentten çıkar, bize katından bir koruyucu ver, bize katından bir yardımcı ver! diyen zayıf erkek, kadın ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?"⁷⁷⁴, "Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."⁷⁷⁵, "Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?"⁷⁷⁶. Bütün bu ayetlerde mana sırayla: *Biliniz, savaşınız, düşününler, seviniz* şeklinde emirdir.⁷⁷⁷

Örnek 4: وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لِيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ سَاحِرًا مُّؤْتَمِرًا "Senden önce gönderdiğimiz bütün elçiler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi. Biz, sizi birbiriniz için sınav yaptık. (Sizin bir kısmınızı, diğer bir kısmınızla denemekteyiz ki bakalım) sabrediyor musunuz? Rabbin (her şeyi) görendir."⁷⁷⁸. İstifhâm, *sabredin* manasındadır.⁷⁷⁹ Zemahşerî ve İbn Atiyye'ye (546/1151) göre mana: "Sabredek misiniz yoksa sabretmeyecek misiniz?" Cürcanî (471/1078) en-Nazm adlı eserinde, bu ifadede hazfin olduğunu söylemiştir. Ona göre mana: *لنعلم أتصبرون* "Bakalım sabredek misiniz?" şeklindedir.⁷⁸⁰

⁷⁶⁶ Enbiya, 6/108.

⁷⁶⁷ Maide, 5/91.

⁷⁶⁸ Zerkeşî, age., II, 443.

⁷⁶⁹ Kamer, 54/15.

⁷⁷⁰ Kamer, 54/17,22,32,40.

⁷⁷¹ Kamer, 54/51.

⁷⁷² 'Atik, age., s. 103.

⁷⁷³ Bakara, 2/106.

⁷⁷⁴ Nisa, 4/75.

⁷⁷⁵ Nisa, 4/82.

⁷⁷⁶ Nur, 24/22.

⁷⁷⁷ Zerkeşî, age., II, 443.

⁷⁷⁸ Furkan, 25/20.

⁷⁷⁹ Ebu Hayyan, age., VIII, 95.

⁷⁸⁰ Zerkeşî, age., II, 443.

أرأيت ve أرأيتك ifadeleri ki bu ifadelerde fiilin başına istifhâm hemzesi gelmiştir, hakiki istifhâm manasından ayrıлып "Bana haber ver!" (emir) manasını almıştır. Bu tür yapılara Kur'an'da çokça rastlanır.

Örnek: *أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ * وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ * "Gördünüz mü o Lat ve Uzza'yı? Ve üçüncü(leri olan) öteki (put) Menatı"⁷⁸¹. Bazı melekleri temsil ettikleri, kendileriyle Allah'a yaklaşıldığı iddia edilen bu üç puttan "bana haber verin." *وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ * "Gördün mü şu adamı ki arkasını döndü? Azıcık verdi, gerisini elinde sıkı sıkı tuttu?"⁷⁸². Az verip daha sonra da vermekten vazgeçen bu kişiden "bana haber ver." *أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ * عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ * "Gördün mü şu men' edeni? *أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ * أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَىٰ * أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ * "Gördün mü, ya o (kul) doğru yolda olur yahut kötülüklerden korunmayı emrederse? Gördün mü, ya bu (adam, hakkı) yalanlar yüz çevirirse? (O zaman bu yaptığı kendisi için iyi mi olur?)"⁷⁸³. "Bu adamın halini bana haber ver."⁷⁸⁴

1.2.19. Uyarmak (التنبيه)

İstifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi de tenbihdir. Tenbih, uyarmak anlamına gelir. Uyarmak, emrin türlerinden birisidir.⁷⁸⁵

Örnek: *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ... "Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?"⁷⁸⁶, ayetlerinin tümünde mana: *وَتَنْبِيهٌ أَنْظِرْ * "Bütün bunlara ibretle bak ve uyanık ol!"⁷⁸⁷

Örnek: "O halde nereye gidiyorsunuz?"⁷⁸⁸ ayetindeki istifhâm da tenbih manasındadır. Fakat bu, emir manasındaki tenbîh değil de, muhatabın dalalette olduğuna tenbîhtir.⁷⁸⁹ Yani, bu ayetteki soru ile kast olunan mana, onların mezheplerini, yollarını öğrenmek değildir. Bu soruyla, onların dalalette olduğuna ve kendisiyle kurtulacakları bir yola sahip olmadıklarına dikkat çekilmiştir. Bu üslûbta çoğu kez, dalalet sarahaten zikredilerek bu mana te'kid edilir. Mesela, yolunu kaybetmiş birisine şöyle seslenilir: *يَا هَذَا إِلَىٰ أَيْنَ تَذْهَبُ قَدْ ضَلَلْتَ فَارْجِعْ * "Hey nereye gidiyorsun? Yolunu kaybetmişsin, dönsene!"⁷⁹⁰

⁷⁸¹ Necm, 53/19-20.

⁷⁸² Necm, 53/33-34.

⁷⁸³ Alak, 96/9-13.

⁷⁸⁴ 'Atik, age., s. 103.

⁷⁸⁵ Suyûtî, age., II, 887.

⁷⁸⁶ Bakara, 2/243; Bkz. Bakara, 2/258; Hac, 22/63; Furkan, 25/45; Fil, 105/1.

⁷⁸⁷ Zerkeşî, age., II, 444.

⁷⁸⁸ Tekvîr, 81/26.

⁷⁸⁹ Zamahşeri, age., IV, 714; Nesefî, *Medariku't-Tenzil*, IV, 337; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 331.

⁷⁹⁰ 'Atik, age., 102-103.

Örnek: "*Nefsini aşağılık yapan (beyinsiz)dan başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir.*"⁷⁹¹. Bu ayetteki istifhâm da muhatabın dalalette olduğuna tenbîh manasına yorumlanmıştır.⁷⁹²

1.2.20. Teşvik Etmek (الترغيب)

Teşvik, istifhâmın mecazen aldığı manalardan birisidir. Bu manaya gelen istifhâm ile muhatabın daha önce bilmediği bir şeyi bilmesi istenmez. Belki, muhatabın herhangi bir şeye yönelmesi istenir.⁷⁹³

Örnek 1: "*Ey inananlar, size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve Elçisi'ne inanırsınız, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz, işte bilerseniz, sizin için en iyisi budur.*"⁷⁹⁴. Yani, Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeye devam etmeniz, O'nun yolunda mallarınızla ve nefsinizle cihat etmeniz, şüphesiz karlı bir ticarettir. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Artık onu yapınız ve acıklı azaptan kurtulunuz.

Örnek 2: "*Kimdir o, Allah'a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da onun verdiğini kat kat artırsın ve onun için değerli bir mükâfat da versin?*"⁷⁹⁵. Yani, her kim malını gönülden Allah yolunda infak ederse, Allah da onun malını, on ve daha fazla katı ile arttırır. Bu ayette güçlüyü zayıfa, zengini fakire yardım etmeye teşvik manası vardır.⁷⁹⁶

Örnek 3: "*De ki: Bunlardan daha iyisini size söyleyeyim mi? Korunanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan içinde sürekli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır.*"⁷⁹⁷. Buradaki istifhâm, hayır taşıyıp va'di içeren haberi öğrenmeye nefsin arzulu olduğu anlamını taşımaktadır. Ayrıca o haberi öğrenmeye nefis teşvik edilmektedir.⁷⁹⁸

Kur'an'da takva, tefekkür ve nazara teşvik çok vaki olmaktadır.

Örnek: "*İnsan: Ben öldükten sonra mı diri olarak çıkarılacağım? diyor, insan önceden hiçbir şey değilken kendisini nasıl yarattığımızı düşünmüyor mu?*"⁷⁹⁹, "*Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur, korunmaz mısınız?*"⁸⁰⁰, "*De ki:*

⁷⁹¹ Bakara, 27130.

⁷⁹² Suyûtî, *İtkan*, II, 888.

⁷⁹³ 'Atîk, *İlmu'l-Me'anî*, s. 103.

⁷⁹⁴ Saff, 61/10-11.

⁷⁹⁵ Hadîd, 57/11; Bkz. Bakara, 2/245.

⁷⁹⁶ Akkavi, age., s. 129; Matlub, age., s. 113.

⁷⁹⁷ Ali İmran, 3/15.

⁷⁹⁸ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 142.

⁷⁹⁹ Meryem, 66-67.

⁸⁰⁰ Mü'minun, 23/23.

Baksanıza, eğer Allah, üzerinize gündüzü kıyamet gününe kadar sürekli kılsa, Allah'tan başka, size dinleneceğiniz geceyi getirecek tanrı kimdir? Görmüyor musunuz?"⁸⁰¹ ayetlerinde vaki olduğu gibi.

Bazı ayetlerde istifhâm, Allah'ın kudretini, nimetlerinin büyüklüğünü hatırlamaya insanları teşvik için gelmiştir.⁸⁰²

Örnek: "*Keyfini tanrı edinen ve Allah'ın, bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi ona Allah'tan sonra kim doğru yolu gösterecek? Düşünmüyor musunuz?"⁸⁰³.*

1.2.21. Nehiy (النهي)

Nehiy, makamı itibariyle muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir işi yapmamasını istemesidir. İstifhâm hakiki manasından ayrılıp bu manaya da delalet eder.⁸⁰⁴

Örnek 1: "*Andlarını bozan, Elçiyi (Mekke'den) çıkarmağa yeltenen ve ilk önce kendileri sizinle savaşa başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten inanan insanlar iseniz, kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır."⁸⁰⁵ Buradaki istifhâm onlardan korkmayın manasındadır. Buna delil de şu ayettir: "(Ey hâkimler) insanlardan korkmayın, benden korkun!"⁸⁰⁶*

Örnek 2: "*Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?"⁸⁰⁷ Mana: İsyân etme veya isyana sürüklemesin şeklindedir.⁸⁰⁸*

Örnek 3: "*Siz Kitabı okuduğunuz halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"⁸⁰⁹ Bu ayet, iki şeyin birlikte yapılmasını nehyetmektedir. Bu duruma göre ya kendilerini de unutmayıp iyilik yapmaları istenmektedir ya da kendileri iyilik yapmazken insanları iyiliğe teşvik etmeleri nehyedilmektedir. Kast edilen mana ise birinci şıktır.⁸¹⁰*

⁸⁰¹ Kasas, 28/72.

⁸⁰² Bakarî, age., s. 307–308.

⁸⁰³ Casiye, 45/23.

⁸⁰⁴ 'Atîk, age., s. 104.

⁸⁰⁵ Tevbe, 9/13.

⁸⁰⁶ Maide, 5/44; Zerkeşi, age., II, 443; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 331; Matlub, age., s. 116.

⁸⁰⁷ İnfitar, 82/6.

⁸⁰⁸ Suyûtî, *İtkan*, II, 888.

⁸⁰⁹ Bakara, 244.

⁸¹⁰ Razî, *Mefatîh*, III, 43.

1.2.22. Dua (الدعاء)

İstifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi de duadır. Dua nehiy gibidir. Fakat duada aşağıdan yukarıya doğru bir arz ve yakarış söz konusudur

Örnek 1: "*İçimizden bazı beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi helak mi edeceksin?*"⁸¹¹. Buradaki istifhâmın manası: "Bizi helak etme!" Bu ayetin bir benzeri de şu ayettir: "*(Gerçekleri) iptal edenlerin yaptıkları yüzünden bizi helak mi ediyorsun?*"⁸¹².

Örnek 2: "*Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın?*"⁸¹³ ayetindeki istifhâm, Allah daha önce "*Ben yeryüzünde bir halife yapacağım.*"⁸¹⁴ buyurduğundan, hakiki manasında olmayıp dua manasında olduğu söylenmiştir.⁸¹⁵

1.2.23. İstirşad, Doğruyu Gösterme (الإسترشاد)

İstirşad, doğru olanı göstermesini istemek anlamına gelir. İstifhâmın aldığı mecazî manalardan biriside istirşaddır.

Örnek: "*Bir zamanlar Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yapacağım, demişti. (Melekler): Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz?*"⁸¹⁶. Allah daha önce "*Ben yeryüzünde bir halife yapacağım*" buyurduğundan melekler burada gerçek manada bir soru sormuyorlar. Buna göre, zahir olan mana odur ki melekler Allah'tan doğru yolu göstermesini istiyorlar ve istirşad anlamına gelen bu soruyu sormuşlar. Yani onlar bu soruyla Rabblerine karşı gelmiyorlar. Belki halifelik konusunda doğru olanın hangisi olduğu hakkında bilgi sahibi olmak için bu soruyu sormuşlar. Ayrıca kendilerinin, geçmişte yaptıkları gibi tesbih ve takdisde bulunacaklarına söz vermişler.⁸¹⁷

Başka bir ihtimale göre, bu ayette istifhâmın manası şudur: Daha önce cinler, kendilerine emredilen şeye karşı geldiklerinden melekler Allah'a tekrar isyan edilmesini istemedikleri için bu soruyu sormuşlardır.⁸¹⁸ Buna göre, daha önce de belirttiğimiz gibi istifhâm dua manasını almıştır.

⁸¹¹ A'raf, 7/155.

⁸¹² A'raf, 7/173.

⁸¹³ Bakara, 2/30.

⁸¹⁴ Bakara, 2/30.

⁸¹⁵ Zerkeşî, age., II, 444.

⁸¹⁶ Bakara, 2/30.

⁸¹⁷ Zerkeşî, age., II, 442,444.

⁸¹⁸ Ahfeş, *Me'ani'l-Kur'an*, I, 56.

Bu ayetteki istifhâmın, taaccüp manasını verdiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre melekler, Allah'ın birisini halife kılacağı konusunda taaccüp etmişlerdir. Fakat bu zayıf bir görüştür. Ayrıca mananın, *أَتَجْعَلُهُمْ فِيهَا تَجْعَلُنَا* "Orada onları mı yoksa bizi mi halife kılacaksın?" veya *أَتَجْعَلُهُمْ وَحَالَنَا هَذِهِ أَمْ تَتَغَيَّرُ* "Biz bu durumdayken mi onları halife kılacaksın yoksa halimiz değişecek mi?" şekillerinde olduğunu belirtenler de olmuştur.⁸¹⁹

1.2.24. Arzu Etmek (التمنى)

İstifhâm mecazen temenni manasını da alır. Temenni, meydana gelmesi ümit edilmeyen güzel bir şeyin mevcut olmasını arzu etmektir. Arzu edilen şey ya imkânsızdır ya da imkân dairesinde olduğu halde gerçekleşmesi çok uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.⁸²⁰

İstifhâm ile bazen bu mana da kast edilir.

Örnek 1: "*Şimdi bizim sefaatçilerimiz var mı ki bize şefaet etsinler yahut tekrar geri döndürül(üp dünyaya gönderil)memiz mümkün mü ki, orada eski yaptıklarımızdan başkasını yapalım?*"⁸²¹. İnkâr edenler mümkün olan her vesileyle kurtulmayı arzuluyorlar. Bu kurtuluş da ya şefaatçilerin şefaatiyle ya da tekrar dünyaya gelip iyi ameller yapmakla olur.⁸²² Hâlbuki her ikisi de mümkün değildir.

Örnek 2: "*(Evet) O gün insan: Kaçacak yer neresi? der.*"⁸²³. Bu ayette kâfir, Allah'ın azabından kaçabileceği bir yerin var olmasını temenni etmektedir.⁸²⁴

Örnek 3: "*Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun, Allah'tan sonra bir velisi yoktur. Zalimlerin, azabı gördükleri zaman: Geri dönecek bir yol var mı? dediklerini görürsün.*"⁸²⁵. Burada olabilecek en şiddetli hasrette bırakma (temenni) manası vardır.⁸²⁶

Örnek 4: "*Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu, öyle sarsılmışlardı ki, nihayet peygamber ve onunla birlikte inananlar: Allah'ın yardımı ne zaman? diyecek olmuşlardı.*"⁸²⁷. Belâğat âlimlerine göre bu ayetteki istifhâmda istibtâ' (bir şeyin geciktiğini bildirme) manası vardır.⁸²⁸ Fakat inananlar sıkıntı çekme süresini çok fazla bulduklarından ve bundan

⁸¹⁹ Zerkeşî, age., II, 445.

⁸²⁰ Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 134.

⁸²¹ A'raf, 7/53.

⁸²² Merağî, age., VIII, 67.

⁸²³ Kıyamet, 75/10.

⁸²⁴ Suyûtî, age., II, 888; Abdulkadir Hüseyin, age., s.136; Akkavi, age., s. 133.

⁸²⁵ Şura, 42/44.

⁸²⁶ Rummani, *en-Nuket*, s. 108.

⁸²⁷ Bakara, 2/214.

⁸²⁸ Kazvîni, *el-İdah*, s. 141; Matlub, age., s. 115; 'Atîk, age., s. 97.

kurtulmayı arzuladıklarından temenni manası kendini açıkça göstermektedir.⁸²⁹ Nitekim Zemahşerî de, buradaki istifhâma temenni manasını uygun bulmuştur⁸³⁰

Bazen temenni manasına gelen istifhâmlarda inkâr manası zımnen anlaşılmaktadır.

Örnek : "*Dediler ki: Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi (şu ateşten) çıkmak için (bize) bir yol var mı (acaba)?*"⁸³¹, "*Allah kimi sapıklıkta bırakırsa artık onun, Allah'tan sonra bir velisi yoktur. Zalimlerin, azabı gördükleri zaman: Geri dönecek bir yol var mı? dediklerini görürsün.*"⁸³². Nitekim Allah bu istifhâmların cevabını olumsuz olarak vermiştir: "*Allah'tan, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gün gelmezden önce, Rabbinizin (çağrısına) uyun. Çünkü o gün ne sığınacak bir yeriniz var; ne de (yaptıklarınızı) inkâra çare.*"⁸³³

1.2.25. Bir Şeyin Geciktiğini Bildirmek (الإستبطاء)

İstifhâm, aslî manasından çıkıp sual ve cevap arasındaki normal sürenin dışına çıktığına delalet ederse, *istibta'* meydana gelmiş olur. Buna göre *كم دعوتك* "Seni ne kadar da çağırdım?" misalinde kast olunan mana, iddia edildiği gibi,⁸³⁴ çağırma sayısından sual değildir. Belki çağırma, tekrar tekrar meydana gelmiştir ve bu tekrar ile sual sorma ve cevap vermenin arasındaki zamanın arttığı ifade edilmektedir. Yani soruya cevap vermede bir gecikme vardır ve "seni ne kadar da çağırdım?" sorusu, sorulan şeyin (cevabın) gerçekleşmesindeki gecikmeye delalet etmektedir. Kısacası *istibta'*, tekrarlanan çağrıya verilecek cevabın verilmesini istemekten ibarettir.⁸³⁵

Örnek 1: "*Senden azabı çabuk istiyorlar.*"⁸³⁶ ayeti, "*Ve: Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit (ettiğiniz azap) ne zaman (gelecek)? diyorlar.*"⁸³⁷ ayetinde *istibta'* manasının varlığına delildir.⁸³⁸ Ayrıca şu gelen ayette de *istibta'* manasını görmekteyiz:

Örnek 2: "*İnananlar için hala vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine Kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaştırmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?*"⁸³⁹

⁸²⁹ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 141.

⁸³⁰ Zemahşerî, age., I, 284.

⁸³¹ Ğafir, 40/11.

⁸³² Şura, 42/44.

⁸³³ Şura, 42/47; Bakarî, age., s. 300 – 302.

⁸³⁴ Suyûtî, age., II, 890.

⁸³⁵ 'Atik, age., s.97.

⁸³⁶ Hac, 22/47.

⁸³⁷ Yasin 36/48.

⁸³⁸ Zerkeşî, age, II, 445.

⁸³⁹ Hadîd, 57/16; İbni Hişam, age., I, 47.

1.2.26. Tahdid, Bir Şeyi Sertçe İsteme (التحذير)

İstifhâm mecazen tahdid manasını da alır. Tahdîd, bir şeyi sertçe talep etmektir.⁸⁴⁰ Bu mana için لولا, لوما, هلا, ألا, edatları kullanılır. Bu edatlar bu mana için kullanıldıkları zaman sadece fiil cümlesinin başına gelirler. Şayet bu cümledeki fiil mazi ise, muhatap fiili yapmadığı veya yapmamış farz edildiği için, ayrıca kınanması da söz konusu olur.

Örnek: Zamanında gelmeyen kişiye: لولا حضرت مبكرا "Erken gelseydin ya!" ya da sınavda başarılı olamayan öğrenciye: هلا أعددت للإمتحان عدته "Sınava hazırlık yapsaydın ya!" denilerek kınanır. Fakat وَأَنْفَعُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ "Biriniz kendisine ölüm gelip de: Rabbim, beni yakın bir süreye kadar erteleyeseydin de sadaka verip iyilerden olsaydım! demeden önce, size verdiğimiz rızıktan sadaka verin."⁸⁴¹ ayetinde mazî fiili olan (أَخَّرْتَنِي) müstakbel fiil olan (تَأَخَّرْتَنِي) manasında olduğundan tevbîh manası yoktur: *Beni yakın bir süreye kadar erteler misin!*

Eğer fiil müstakbel ise, tevbîh manası var olmayıp sadece tahdîd manası söz konusu olur.

Örnek: أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدُّوْكُمْ أَوْلَٰئَ مَرَّةٍ "Andlarımı bozan, Elçiyi (Mekke'den) çıkarmağa yeltenen ve ilk önce kendileri sizinle savaşa başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız?"⁸⁴² "Eğer doğrulardansan, من الصَّادِقِينَ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَانِكَةِ إِنْ كُنْتَ" "Rabbim الظَّالِمِينَ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ* وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ" "Bize melekleri getirsene"⁸⁴³ "Musa'ya seslendi: O zalim kavme git! Firavun'un kavmine. Onlar (kötülüklerden) korunmayacaklar mı?"⁸⁴⁴ ayetlerinde tevbîh manası olmaksızın sadece tahdîd anlamı vardır. Son ayette أَلَا edatı tahdîd manası için gelmiştir. Nitekim bu edat, tahdîd ve arz manalarının ikisi için de gelmektedir.⁸⁴⁵ Ayrıca burada bir de emir manası vardır: "Savaşın!", "Bize melekleri getir!", "Korunsunlar!".

1.2.27. Arz, Kibarca İsteme (العرض)

İstifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi de arzdır. Arz, bir şeyi nazikçe talep etmektir. Bu mana için, أَلَا ve أَمَا edatları kullanılır. Bu edatlar sadece fiil cümlesinin başına

⁸⁴⁰ Zerkeşi, age., II, 445.

⁸⁴¹ Münafikun, 63/10.

⁸⁴² Tevbe, 9/13.

⁸⁴³ Hicr, 15/7.

⁸⁴⁴ Şu'ara, 26/10-11.

⁸⁴⁵ İbni Hişam, age., I, 147.

gelirler.⁸⁴⁶ Arz, aslında istifhâmdan türemiştir ve başlı başına bir kısım değildir. Çünkü arz edatlarının başında bulunan hemze, istifhâm hemzesi olup nefiy edatının başına gelmiştir.⁸⁴⁷

Örnek: *أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ...* "*Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?*"⁸⁴⁸ ayetinde arz manası لا edatıyla sağlanmıştır. Bu edata, arz edatı diyebileceğimiz gibi, bunun istifhâm hemzesi ve nefiy harfî olmak üzere iki kelime olduğunu ve bu iki kelimedenden arz manasının anlaşıldığını da söyleyebiliriz.

Arz manası, bazen arz edatları olmaksızın, hemzenin dışındaki istifhâm edatları ile de ifade olunmaktadır.

Örnek: *قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا* "*Musa ona: Sana öğretilenden, bana da bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim? dedi.*"⁸⁴⁹ ayetindeki istifhâmda arz manası bulunmaktadır. Bu istifhâm, görüldüğü gibi, هل edatıyla ifade edilmiştir.⁸⁵⁰

1.2.28. Bilmez Görünmek (التجاهل)

Bilmez görünmek, istifhâmın belâğat gereği aldığı manalardan birisidir. Tecahül, bilmez görünmek anlamına gelir. Bu üslûpla sözü söyleyen kişi, bildiği şeyleri cevabını bilmiyor görüldüğü sorular şeklinde muhatabına iletmektedir.⁸⁵¹

Örnek: "*O zikr (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?*"⁸⁵² ayetinde müşrikler zikrin Hz. Peygamber'e (asm) geldiğini bilmezlikten gelerek "Ona mı indirildi" sorusunu sormuşlardır. Yani inat edip, Peygamber Muhammed'in (sav), Kur'an'ın nüzulü döneminde onların en şerefli olduğunu bilmezlikten geliyorlar.⁸⁵³ Bu tür istifhâmın neticesinde ifade medih veya zem konumundadır. Ya da söz konusu ifade taaccüp, tevbih yahut takrire delalet eder. Buna göre, yukarıdaki ayette istifhâm takrire delalet etmektedir.⁸⁵⁴

1.2.29. Yüceltmek (التعظيم)

İstifhâmın mecazen aldığı manalardan birisi de ta'zîmdir. Ta'zîm, büyük gösterme, yüceltme anlamlarına gelir.

⁸⁴⁶ 'Atîk, age., s. 104 – 106.

⁸⁴⁷ Taftazanî, *Muhtasar*, s. 216.

⁸⁴⁸ Nur, 24/22.

⁸⁴⁹ Kehf, 18/66.

⁸⁵⁰ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 136.

⁸⁵¹ Bkz. İsa Kocakaplan, *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, s. 138.

⁸⁵² Sad, 38/8; Suyûtî, *Mu'terku'l-Akran*, I, 332.

⁸⁵³ Akkavî, age., s. 127.

⁸⁵⁴ Muhyeddin ed-Dervîş, age., VI, 336.

Örnek: "Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefaath edebilir?"⁸⁵⁵. Buradaki istifhâm, "Hiç kimse" manasındaki olumsuzluğu ifade ederse de aynı zamanda Allah'ın yüceliğini ve azametini açıklamaktadır.⁸⁵⁶

Örnek 2: "Bunu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur? Benim azabım ve uyarılarım nasılmış (görsünler diye)."⁸⁵⁷. Buradaki istifhâmdan kasıt, bir yoruma göre, "Gerçekleşen, nedir o gerçekleşen?"⁸⁵⁸ ayetinde olduğu gibi, azabın büyüklüğünü haber vermektir. Çünkü muhataplar ne azabı görmüşler ne de ikazları duymuşlar.⁸⁵⁹

Örnek 3: "Sağın adamları (amel defterleri sağ tarafından verilenler), ne uğurlulardır onlar! Solun adamları (amel defterleri sol tarafından verilenler), ne uğursuzlardır onlar!"⁸⁶⁰. İki grubun alacağı güzel mükâfat ve acıklı azabı ta'zîm manası vardır.⁸⁶¹

1.2.30. Küçümsemek (التحقير)

İstifhâm edatı, asli manasından ayrılarak aldığı manalardan birisi de tahkîrdir. Tahkîr, bir şeyin zayıflığına ve önemsizliğine delalet eder. "Bu da kim?", "Bu da ne?" gibi. Burada küçümşenen kişinin veya şeyin özelliği, önemsizliğinden ötürü bilinmemesidir. Bu nedenle de kendisinden soru sorulur.⁸⁶²

Örnek 1: Kâfirler Hz. Peygamberi gördüklerinde, istihza ederek ve küçümseyerek, ilahlarımızdan söz edip onları ayıplayan bu mu? diye Onu küçümşüyorlardı: "Kâfirler seni gördükleri zaman: Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu? diye seninle alay ederler."⁸⁶³. Ayrıca şu ayetlerdeki istifhâmlarda da tahkîr manası vardır: "Babasına ve kavmine demişti ki: Sizin şu karşısında durup taptığınız heykeller nedir?"⁸⁶⁴, "Babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti."⁸⁶⁵

Örnek 2: "Allah, bir sivrisineği hatta onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı) misal vermekten utanmaz. İnananlar onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu

⁸⁵⁵ Bakara, 2/255.

⁸⁵⁶ Beydavî, age., I, 134; Sabunî, age., I, 163.

⁸⁵⁷ Kamer, 54/15-16.

⁸⁵⁸ Hakka, 69/1-2.

⁸⁵⁹ Râzî, age., XXIX, 38; Sabunî, age., I, 163.

⁸⁶⁰ Vakıa, 56/8-9.

⁸⁶¹ Zekeşi, age., III, 62; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 142.

⁸⁶² 'Atîk, age., s. 96.

⁸⁶³ Enbiya, 21/36.

⁸⁶⁴ Enbiya, 21/52.

⁸⁶⁵ Saffat, 37/85; Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akran*, I, 333; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 142. Akkavî, age, s. 128.

bilirler. İnkâr edenler ise, Allah bu misalle ne demek istedi? derler."⁸⁶⁶. Bu ayette, sivrisinek ve ondan daha zayıf yaratıklarla misal verilmesini tahkir edenlerin aslında kendilerinin küçük ve değersiz kişiler oldukları, o yüzden Allah'a iman etmedikleri anlatılmış, bunlara değer verip iman edenlerin ise akıllı ve değerli kimseler oldukları bildirilmiştir. Bunlar birer imtihandır. İnsanlardan bir kısmı iman eder, imtihanı kazanır, bir kısmı da kaybeder.

Örnek 3: "*Seni gördükleri zaman, mutlaka seni eğlence konusu yapıyorlar; Allah bunu mu elçi göndermiş?*"⁸⁶⁷. Bu soru üslubunda Peygamberin elçiliğini inkâr ederlerken istihzalarının ve Hz. Peygamber'i (asm) küçümsemelerinin derecesi görünmektedir. Çünkü şayet burada küçümseme söz konusu olmasaydı, "Bu bir iddiadır" ya da "Allah tarafından elçi olarak gönderildiğini iddia etmektedir" gibi bir ifade kullanarak Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul ve itiraf etmelerini de anlatan bu hakaret dolu soruya başvurmazlardı.⁸⁶⁸

1.2.31. İktifa, Yetinme (الإكتفاء)

İktifa, yetinme anlamına gelir. İktifa (yetinme), istifhâmın aldığı mecazî manalardan birisidir.

Örnek 1: "*Cehennemde kâfirler için bir yer yok mudur?*"⁸⁶⁹ ayetindeki soru belâgat gereği sorulan ve cevap beklenmeyen bir sorudur. Yani, kötü amellerine karşılık bu ceza kâfirlere kâfidir. Ayrıca ahiretteki azabın bütün günahkârlar için kaçınılmaz bir kader olduğunu bu istifhâmdan anlamaktayız.⁸⁷⁰

Örnek 2: "*Kibirlenenler için cehennemde bir yer yok mudur?*"⁸⁷¹ ayetinde de iktifa manası vardır. Yani, kibirlenenler için cehennemde yeterli yer vardır.⁸⁷²

1.2.32. Ünsiyet Peyda Etmek (الإستئناس, الإيناس)

Ünsiyet peyda etmek, istifhâmın aldığı mecazî manalardan birisidir.

Örnek: "*Sağ elindeki nedir ey Musa?*"⁸⁷³ ayetindeki istifhâmdan kasıt Hz. Musa'nın elinde bulunan asasıyla ünsiyetini sağlamaktır. Ünsiyeti sağlandıktan sonra Hz. Musa elindekinin ne olduğunu bilecek ve yılanı dönüştüğünde ondan ürküp kaçmayacaktır.⁸⁷⁴

⁸⁶⁶ Bakara, 2/26.

⁸⁶⁷ Furkan, 25/41.

⁸⁶⁸ Ebu Hayyan, age., VIII, 109.

⁸⁶⁹ Ankebut, 29/68; Zümer, 39/32.

⁸⁷⁰ Esed, age., III, 943.

⁸⁷¹ Zümer, 39/60.

⁸⁷² Suyûtî, *İtkan*, II, 889.

İbn Faris'e (393/1004–5) göre bu ayette istifhâm, ifham manasını vermektedir. Yani, Allah-u Teala, Hz. Musa'ya sağ elindeki nesnenin mahiyetinin ne olduğunu Ona öğretmektedir.⁸⁷⁵ Buna göre, yılanı dönüşecek olan elindeki o asanın mahiyeti itibariyle herhangi bir asadan farklı olmadığı Ona ifham edilmiştir. Ayrıca, bu istifhâmın takrir manasında olduğu da söylenmiştir.⁸⁷⁶

1.2.33. Alay Etmek (الاستهزاء -التهمك)

Belâğat gereği, istifhâmın aslî manasından ayrılıp aldığı manalardan birisi de tehekkümdür. Tehekküm, alay etmek, alaya almak anlamlarına gelir. Bu manayı alan soru ile ne kadar büyük de olsa alaya alınan kişiye önem verilmediği ifade edilmektedir.⁸⁷⁷

Örnek 1: "*Ey Şuayb, dediler: senin namazın mı sana, babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor?*"⁸⁷⁸. Bunamış ve hafızası zayıf olan birisi, kitapları mütalaa ettikten sonra, hoş karşılanmayan bir söz söyler. Bunun üzerine ona istihzayla: "Bu söylediği sözü okuduğu kitaplardan kaynaklanmaktadır" denilir. Bu ifadedeki istihza nasıl kitaplara değil de o kişiye yönelik ise yukarıdaki ayette de istihza, iddia edildiği gibi namaza değil de Hz. Şuayb'ın(as) kendisine yöneliktir.⁸⁷⁹

Örnek 2: Hz. İbrahim (as) gizlice kavminin putlarının yanına gitmiş ve alay ederek o putlara şu soruları sormuştur:⁸⁸⁰ "*O da gizlice onların tanrularına sokuldu: Yemez misiniz? dedi. Neyiniz var ki konuşuyorsunuz?*"⁸⁸¹.

Örnek 3: "*Ceza günü ne zaman? diye sorarlar.*"⁸⁸². Bu soru, Allah'ın "*Ceza muhakkak olacaktır.*"⁸⁸³ sözüne karşı, istihzaen sarf edilmiş bir sorudur. Mesela, "Zeyd ne zaman gelecek?" sorusuna, "Arkadaşının geleceği gün." cevabı verilirse ve bu soruyu soran kişi Zeyd'in arkadaşının hangi gün geleceğini bilmezse o zaman bu cevap doğru bir cevap değildir. Bu ayette de onlar ceza gününün ne zaman olacağını soruyorlar onlara verilen cevap ise onların ateşe sokulacakları gün oluyor. Hâlbuki onlar bu günü de bilmiyorlar. Yani verilen cevap sorulan soruya cevap teşkil etmemektedir. Buna göre, onlar öğrenmek için bu soruyu

⁸⁷³ Taha, 20/17.

⁸⁷⁴ Zerkeşi, age., II, 445; Matlub, age., s. 111.

⁸⁷⁵ İbni Faris, age., s. 294.

⁸⁷⁶ Zerkeşi, age., II, 446.

⁸⁷⁷ Tebâne, age., 702; 'Atik, age., s. 101.

⁸⁷⁸ Hud, 11/87.

⁸⁷⁹ Razî, age., XVIII, 36.

⁸⁸⁰ Zamahşeri, age., IV, 51; Beydavi, age., II, 297.

⁸⁸¹ Saffat, 37/91-92.

⁸⁸² Zariyat, 51/12.

⁸⁸³ Zariyat, 51/6.

sormadıklarından onlara verilen cevap da bilgi vermeyi içermemektedir. Ayrıca sordukları sorular ile istihza etmeleri üzerine, Allah da verdiği cevapta onları ateşe sokmakla tehdit etmiştir: "*O gün onlar ateş üzerinde yakılacaklardır, (Kendilerine): Fitnenizi (fesadınızın cezasını) tadın! Acele isteyip durduğunuz şey budur işte! (denilecek).*"⁸⁸⁴

Bazen de tehekküm anlamıyla birlikte ta'cîz ve tevbîh manaları ihtimal dahilinde olabilir.

Örnek 1: "*(Allah'a) Ortak koşanlar diyecekler ki: Allah isteseydi ne biz ne de babalarımız ortak koşmazdık, hiçbir şeyi de haram yapmazdık. Onlardan önce yalanlayanlar da öyle demişlerdi de nihayet azabımızı tatmışlardı. De ki: Yanınızda bize çıkarıp (göstereceğiniz) bir bilgi (yazılı belge) var mı? Siz sadece zanna uyuyorsunuz ve siz sadece saçmalyorsunuz.*"⁸⁸⁵. Allah, onların bilgi (yazılı belge) sahibi olduklarını nefyedip iddiaları ile istihza etmektedir.⁸⁸⁶ Bu ayette istihza manasının yanında ta'cîz ve tevbîh manaları da ihtimal dâhilindedir.⁸⁸⁷

Örnek 2: "*De ki: Siz mi Allah'a dindarlığınızı öğreteceksiniz? Allah, göklerde ve yerde olanları bilir. Allah, her şeyi bilendir.*"⁸⁸⁸. Bu ayet, istifhâmın mecazen aldığı istihza manasına misal olarak verilmişse⁸⁸⁹ de ondaki tevbih manası daha açıktır.⁸⁹⁰

1.2.34. Te'kid (التأكيد)

İstifhâm edatı, bazen kendisinden önce zikredilmiş olan istifhâm edatının manasını te'kîd eder.

Örnek: "*Üzerine azap kararı hak olanı mı, sen ateşte bulunanı mı kurtaracaksın?*"⁸⁹¹ ayetinde من şart edatıdır. أفأنت deki fa, cevabu'ş-şartın başına gelen fa harfidir. Hemze ise, cümlemin uzaması sebebiyle baştaki hemzeyi (أفمن'deki hemzeyi) te'kîd gayesiyle gelmiştir. Buna göre, inkâr ve istib'ad manasını te'kîd için hemze tekrar edilmiştir.⁸⁹²

Örnek 2: "*Biz toprak olduğumuz zaman mı, biz mi yeniden yaratılacağız?*"⁸⁹³, *أئذا مئتنا وكننا ترابًا وعظامًا أئنا لمبعوثون*, "*Öldüğümüz, toprak ve kemik haline*

⁸⁸⁴ Zariyat, 51/13-14; Râzî, age., XXVIII, 171.

⁸⁸⁵ En'am, 6/148.

⁸⁸⁶ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 135.

⁸⁸⁷ Merağî, age., VIII, 63.

⁸⁸⁸ Hucurat, 49/16.

⁸⁸⁹ Abdulkadir Hüseyin, age., s. 142.

⁸⁹⁰ Beydavî, age., II, 419; Merağî, age., XXVI, 148.

⁸⁹¹ Zümer, 39/19.

⁸⁹² Zamahşeri, age., IV, 123; Suyûtî, age., II, 889; Matlub, age., s. 112; Akkavi, age., s. 126-127.

⁸⁹³ Ra'd, 13/5; Bkz. Neml, 27/67.

geldiğimiz zaman mı, biz mi diriltileceğiz?"⁸⁹⁴ أَيْدَا مِثْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعَظْمًا أَيْنَا لَمَدِيُونُ. "Biz ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, biz mi? (diriltilip yaptığımız işlere göre) cezalanacağız?"⁸⁹⁵. Bu ayetlerde ikinci istifhâm edatı birincisini te'kîd için tekrar edilmiştir.⁸⁹⁶

1.2.35. Acı Duymak, Kederlenmek (التفجع)

Tefeccü' manası istifhâmın aldığı mecazî manalardan birisidir. Tefeccü', meydana gelen durumdan acı duymak kederlenmek anlamlarına gelir.

Örnek: Kur'an, kıyamet gününde amel defterleri ortaya konan mücrimlerin yaptıkları bütün kötülüklerin kaydedildiğini görünce duydukları acıyı ve kederi anlatmaktadır: "*Kitap (ortaya) konulmuştur. Suçluların onun içindekilerden korkarak: Vah bize, bu Kitaba da ne oluyor, ne küçük ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor, her yaptığımız şeyi sayıp döküyor! dediklerini görürsün.*"⁸⁹⁷. Zerkeşî, bu ayeti istifhâmın mecazen aldığı tefeccü' manasına yani küffarın kendi hallerine kederlenmek (tefeccü') manasına delil olarak zikretmiştir.⁸⁹⁸ Bu ayette ayrıca ta'zîm ve tefhîm manası mevcut olduğundan Suyûtî onu tefhim (التفخيم) manasına misal olarak zikretmiştir.⁸⁹⁹ Bu iki görüş ihtimal dahilinde olduğundan aralarında herhangi bir çatışma söz konusu değildir.

1.2.36. Ümitsizliğe Düşürmek (الإياس)

Zerkeşî, el-Burhan adlı eserinde istifhâmın aldığı bu manaya işaret etmiştir. Bu yolla muhataba takip ettiği yolun onu bir sonuca götürmeyeceği, ona bir fayda getirmeyeceği vurgulanarak bulunduğu durumdan dolayı onu ümitsizliğe düşürmek amaçlanır.

Örnek 1: Zerkeşî bu mana için Kur'an'dan misal olarak da "*O halde nereye gidiyorsunuz?"⁹⁰⁰ ayetini zikretmiştir.⁹⁰¹ Buna göre mana: Hangi yoldan giderek Kur'an'ı inkâr edersiniz? Böyle bir yolu bulamazsınız, bundan ümidinizi kesiniz!*

Bazı tefsir kaynaklarında bu ayetteki istifhâm, muhatabın dalaletine tenbîh manasıyla açıklanmıştır. Buna göre: Ana yoldan saparak şuarsuzca yürüyen veya ana yoldan ayrılan

⁸⁹⁴ Mü'minun, 23/82; Saffat, 37/16; Vakıa, 56/47.

⁸⁹⁵ Saffat, 37/53.

⁸⁹⁶ Süleyman b. Ömer, *el-Cemel*, IV, 491.

⁸⁹⁷ Kehf, 18/49.

⁸⁹⁸ Zerkeşî, age., II, 442.

⁸⁹⁹ Suyûtî, age., II, 887.

⁹⁰⁰ Tekvîr, 81/26.

⁹⁰¹ Zerkeşî, age., II, 445.

küçücük yollarda yürüyen kişiyi, ana yola döndürmek için "Nereye gidiyorsunuz?" sorusu sorulduğu gibi burada da onların doğruyu terk edip batıla sapmadaki durumları bu kişinin durumuna benzetilmiş ve onları batıl yoldan ayırmak için "nereye gidiyorsunuz?" sorusu sorulmuştur.⁹⁰²

Örnek 2: "*Arzusunu tanrı edinen kimseyi gördün mü? Onun üstüne sen mi bekçi olacaksın?*"⁹⁰³. Bu istifhâmda, onların imana gelmelerinden ümit kesme manası vardır. Ayrıca Peygamberin, onların haline üzülmemesine ve onların kendi menfaatlerini bilmemede ileriye görememede hayvanlar gibi olduklarına işaret vardır.⁹⁰⁴

37. Ümitsizlik (اليأس)

Ümitsizlik istifhâmın aldığı mecazî manalardan birisidir. Bu yolla kişi içine düştüğü çıkmazı, yaşadığı çaresizliği dile getirir.

Örnek: Kur'an, mücrimlerin dünyada yaptıkları fenalıkların cezasını ahirette görünce büyük bir karamsarlık ve ye's içindeki durumlarını anlatmaktadır: "*Dediler ki: Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi (şu ateşten) çıkmak için (bize) bir yol var mı (acaba)?*"⁹⁰⁵. Ayetteki soru ümitsizlik içerisinde olan kişinin sorduğu bir sorudur.⁹⁰⁶

Değerlendirme:

Kur'an ilimleri ile meşgul olan âlimler ve belâgat erbabı, istifhâmın mecazen aldığı değişik manaları kolay bir şekilde anlamak için onlardan örnekler zikretmişlerdir. Yani o manaları, verdikleri misallerle sınırlamamışlardır. Çünkü istifhâmın manaları hasredilemez, kalıplar ve kaidelerle dondurulamaz.

Şüphesiz Kur'an'da, istifhâmın mecazen aldığı manaları, yukarıda maddeler halinde zikrettiklerimizle sınırlamak doğru değildir. Buna göre, bu manaları maddeler halinde sunmamız istifhâmın ifade ettiği birbirinden farklı manaları ortaya çıkarmak içindir. Maddeler halinde ele aldığımız bu manalar arasında tedahüllerin olduğu, izahtan varestedir. Aynı şekilde, herhangi bir ayette geçen istifhâmı bu manalardan sadece birisine hasretmek de doğru

⁹⁰² Zamahşeri, age., IV, 714; Beydavi, age., II, 574; Nesefî, age., IV, s.337; Süleyman b. Ömer, age., IV, 497.

⁹⁰³ Furkan, 25/43.

⁹⁰⁴ Ebu Hayyan, age., VIII, 110.

⁹⁰⁵ Ğafir, 40/11.

⁹⁰⁶ Beydavî, age., II, 336; Nesefî, age., IV, 72; Abdulkadir Hüseyin, age., s. 136.

değildir. Bu istifhâm, sadece tahrir, taaccüp veya teşvik manası içindir denilemez. Çünkü o istifhâm, birden fazla manayı verebilir.

Bu husustaki temel kaide şudur: Bu mecazî mananın tayini, kelamın siyakına, sözü söyleyen ya da dinleyenin ruh haline (zevkine) ve muktezayı hale tabidir. Ayrıca bu manaları kelimadan çıkarmak ve idrak etmek, 'kişinin edebî bilgi ve zevkine bağlıdır.'⁹⁰⁷

İstifhâmın hakiki manasından çıkması, acaba istifhâm manasının mevcut olup yanına başka manayı alması şeklinde midir yoksa istifhâm manasının tümünden kaybolması ile mi oluyor? Bu ikisinden birisini iddia etmek doğru değildir. Çünkü istifhâm manası, tesviye manasında görüldüğü gibi, tümüyle kaybolurken bazen bu mana kalır ve ifade ikisine de ihtimalli bir durum arz eder. Yani hakikî ve belâğî istifhâm birbirine mütedahil ve birisi diğeri ile mümteziç bir hal alır. Bu ise derinlemesine incelemeyle ve teemmül ile belirlenir.⁹⁰⁸

Fakat istifhâmdan elde edilen bu manalara rağmen ifade yine istifhâm olarak kalmaktadır. Yani belâğat erbabının ifadesiyle sıdk ve kizbe ihtimalli bir haber olmamaktadır.⁹⁰⁹

⁹⁰⁷ Bekri Şeyh Emin, *el-Belağatu'l-Arabiyye*, I, 89 – 95.

⁹⁰⁸ Zerkeşi, age., II, 449.

⁹⁰⁹ es-Samurai, age., s. 69.

SONUÇ

İstifhâm, aslı itibariyle, daha önce bilinmeyen bir şeyi öğrenmek istemekten ibarettir. İstifhâm dillerde genellikle ya kelime dışı bir unsurla, ya değişik bir kelime sırası ile ya ses tonu ve vurguyla veya bir çekim şekli ile ifade edilir.

Belâğat ilminde insanın talebî kısmında mütalaa edilen istifhâm, kelam (ifade) üslûplarının zirvesini teşkil etmektedir. Kur'an, belâğat sanatının zirvesini oluşturan bu istifhâm üslûbunu indiriliş gayeleri olan uluhiyyet, ahiret, nübüvvet, ibadet ve adaleti gerçekleştirmek için özellikle Mekkî sûrelerde çok kullanmaktadır. Öyle ki neredeyse Kur'an'ın her altı ayetinden biri istifhâmı ihtiva etmektedir.

Kur'an'da istifhâm bütün edatlarıyla varid olmuştur. İstifhâm manasının nerede mevcut olup nerede olmadığını, üzerinde ittifak edilen istifhâm edatları değil de konuşma tonu belirlediğinden bazı kaynaklarda bu edatların haricinde olan bazı kelimeler istifhâm edatı olarak tavsif edilmiştir.

Örnek: Ferra, "Me'anî'l-Kur'an" adlı eserinde, ⁹¹⁰لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ayetinin tefsirinde لوما kelimesinin istifhâm manasında olduğunu söylemiştir. Hâlbuki لوما üzerlerinde ittifak sağlanan istifhâm edatlarından birisi değildir. Bir kısım kaynaklarda istifhâm edatı olarak tavsif edilen kelimeler de şunlardır: أم , لولا , كأي , ویکان ve لوما. Bunlardan أم haricindeki diğer kelimeler özellikle Kur'an'da istifhâm manasıyla zikredilmemişlerdir. أم kelimesi ise bir atif harfi olup bazı ayetlerde mim harfinin zaid olduğuna hükmedilerek istifhâm edatı olduğu söylenmiştir.

Allah, hakiki manada soru sormaktan münezzehtir. Çünkü hakiki bir soruyu sormak, sorulan şey hakkında bilgisizliği gerektirir. Hâlbuki Allah herşeyi bilir ve O'ndan hiç bir şey gizli değildir. Buna göre, Kur'an'da gelen hakiki sorular başkasından hikâye edilmek suretiyle gelmiştir.

Örnek: Hz. Süleyman'ın (as), etrafındaki insanlara: "*Onların bana teslim olarak gelmelerinden önce, hanginiz onun tahtını bana getirebilir?*"⁹¹¹ sorduğu soru gibi. Kur'an'da bu türden sorular çok azdır. Kur'an'daki soruların neredeyse tamamı belâğî mecazî manalarda kullanılmıştır.

Taze çiçek tabii ortamından, yeşerdiği yerden ve dalından kopartılmak suretiyle ayrıldığında, tazeliğinden, hoş kokusundan ve parlaklığının güzelliğinden nasıl çok şeyi kaybederse aynı şekilde istifhâm cümlesini ihtiva eden ayet de bulunduğu ortamdan, ilgili

⁹¹⁰ Hier, 15/7.

⁹¹¹ Neml, 27/38.

olduğu ayetlerden ayrı olarak ele alındığında ifade ettiği belâğattan, tesirden ve eda ettiği manalardan çok şeyi kaybettiğini görmekteyiz. Hatta bazen bu durum ayetin anlamını tam tersine çevirmektedir.⁹¹² Çünkü bu manalar, ayetlerin siyak sibakına ve ayetlere muhatap olanların ruh haline tabi olarak tayin edilir. Bir başka husus da şudur ki, bu manaları ayetlerden çıkarmak kişinin edebî bilgi ve zevkine bağlıdır. Bunun için tefsirlerinde müfessirler bu manaların tayininde hayli farklı görüşler zikretmişlerdir.

Kur'an'da istifhâm uslûbununun bir yönü de sualler ve onlara verilen cevaplar teşkil etmektedir. Bu cevaplar aynı ayette ve سوالin hemen akabinde geldiği gibi, aynı sûrede fakat farklı ayetlerde veya farklı sûrelerde de gelmiştir. Bazen سوال zikredilmeden cevabı verilmişken bazen de bir سوالin birden fazla cevabı gelmiştir. Gerektiği yerde cevap, sualden fazla gelmiş veya suale mücmel cevap verilmiştir, ya da suale gereken cevap verilmemiştir. Bütün bunlar, edebî gayeler gözetilerek yapılmıştır. Müfessirler, bu edebî gayeleri tayinde farklı görüşler zikretmişlerdir.

⁹¹² Bkz. Gıyasettin Arslan, *Muhammed eş-Şeybani'nin Kur'an'ı Yorum Metodu*, İlahiyât, Ankara, 2004, s. 115–116.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed, **Tefsiru'lKur'ani'l-Kerim Cüz'ü Amme**, Daru İbni Zeydun, Beyrût, 1409/1989.

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Ku'ani'l-Kerim**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1414/1994.

el-AHFESU'L-EVSAT, el-İmam Ebu'l-Hasan Sa'id b. Mes'ade el-Mucaşi'î el-Belhî el-Basrî, **Me'âni'l-Kur'an**, (Thk. Fâiz Fâris), Kuveyt, 1401/1981.

AKDAĞ, Hasan, **Arap Dili Bilgisi**, Tekin Kitabevi, Konya, 1997.

AKDEMİR, Hikmet, **Belâgat Terimleri Ansiklopedisi**, Nil Yayınları, İzmir, 1999.

AKKAVÎ, İn'am Fevâl, **el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulumi'l-Belâğa el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Me'ânî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1996.

EL-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1405/1985.

ARSLAN, Gıyasettin, **İmam Şafî'nin Kur'an Okumaları**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

....., **Muhammed eş-Şeybani'nin Kur'an'ı Yorum Metodu**, İlâhiyât, Ankara, 2004.

el-ASKERÎ, Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl, **Kitâbu Cemhereti'l-Emsal**, (Thk. Ahmed Abdusselâm), Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988.

....., **Kitâbu'l-Furûk, Trablus-Lübnân**, Crûs Burs, 1415/1994.

....., **Kitâbu's-Sına'ateyn, el-Kitâbetu ve's-Şi'r**, (Thk. Mufid Kamîha), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1409/1989.

ATÎK, Abdulaziz, **İlmu'l-Me'ânî el-Beyân el-Bedî**, Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, Beyrût, ts.

el-BAĞAVÎ, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud el-Ferrâ, **Me'âlimu't-Tenzîl**(Tefsiru'l-Hâzın, el-Mektebetu't-Ticariyetu'l-Kubrâ, Mısır, ts. ile birlikte).

el-BAKARÎ, Ahmed Mâhir, **Esâlibu'n-Nefyi fi'l-Kur'an**, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1984.

el-BEYDAVÎ, el-Kâdî Nâsiruddin Ebu Sa'id Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988.

BİLGEGİL, M. Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat**, Atatürk, Üniversitesi Yayınları(Sevinç Matbaası), Ankara, 1980.

BOLELİ, Nureddin, **Belâgat Kur'an Edebiyatı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.

- el-CARIM, Ali- EMİN, Mustafa, **el-Belâğatu'l-Vâdiha**, Eda Neşriyat, İstanbul, ts.
- el-CEMEL, Süleyman b. Ömer el-İclî, **el-Futûhâtu'l-İlâhiyye bi Tavdîhi Tefsirri'l-Celâleyn li'd-Dekâiki'l-Hafiyye (el Cemel 'ala'l-Celâleyn)**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, , Beyrût, 1990.
- el-CURCANÎ, Abdulkâhir, **Delâilu'l-İ'caz**, Mektebetu Sa'diddin, Dimeşk, 1407/1987.
- el-CURCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed, **Kitabu't-Ta'rifât**, Dâru's-Surûr, Beyrût, ts.
- ÇELİK, Muhammed, **Kur'an'ın İknâ Husûsiyeti**, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.
- ed-DAKR, Abdulğani, **Mu'cemu'n-Nahv**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1987.
- ed-DERVÎŞ, Muhyeddin, **İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyânuh**, el-Yemâme Dâru İbni Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 1415/1994.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, **Tümcebilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.
- EBU HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1412/1992.
- EBU UBEYDE, Ma'mer b. el-Msennâ et-Teymî, **Mecâzu'l-Kur'an**, (Thk. Muhammed Fuâd Sezgin), Muessetu'r-Risâle, Beyrût, 1401/1981.
- EMİN, Bekrî Şeyh, **el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbihe'l-Cedid İlmu'l-Me'ânî**, yy., Beyrût, 1998.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1985.
- ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.
- el-EŞMÛNÎ, Ali b. Muhammed, **Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik**(Muhammed b. Ali, Hâşiyetu's-Sabbân, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984. ile birlikte)
- el-FERÂHÎDÎ, Halîl b. Ahmed, **Kitâbu'l-Cümel fi'n-Nahv**, (Thk. Fahrüddin Kabâve), İntişârât İstiklâl, Tahran, 1410/1989.
- el-FERRÂ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd, **Me'âni'l-Kur'an**, (Thk. Ahmed Yusuf Necati-Muhammed Ali en-Naccâr), Dâru's-Surûr, Beyrût, ts.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddin Muhammed b. Yakub, **el-Kamûsu'l-Muhît**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1412/1991.

EL-ĞALÂYİNÎ, Mustafa, **Câmi'u'd-Durûsi'l-Arabiyye**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1998.

el-HÂŞİMÎ, Ahmed, **Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân e'l-Bedi'**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.

el-HATTÂBÎ, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'an** (Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'an, (Thk. Muhammed Hâlefullah-Muhammed Zağlul Selâm), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., içerisinde).

el-HÂZİN, 'Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim, **Lubâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl**, el-Mektebetu't-Ticâriyetu'l-Kubrâ, Mısır, ts.

el-HUDARÎ, eş-Şeyh Muhammed, **Hâşiyeti'l-Hudarî ala Şerhi İbn Mâlik ala Elfiyyeti İbni Mâlik**, el-Matba'aru'l-Ezheriyye, Mısır, 1926.

HÜSEYN, Abdulkâdir, **Fennu'l-Belâğa**, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1405/1989.

İBN 'AKÎL, Bahâuddin Abdullah, **Şerhu İbn 'Akîl ala Elfiyyeti İbn Malik**, (eş-Muhammed el-Hudarî, Hâşiyeti'l-Hudarî, e-Matba'atu'l-Ezheriyye, Mısır, 1926. ile).

İBNÎ CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, **el-Hasâis**, (Thk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, by., ts.

İBN FÂRÎS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, **es-Sâhibbî fi Fıkhi'l-Luğa**, (Thk. es-Seyyid Ahmed Sakar), yy., Kahire, 1977.

İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdullah Cemâluddin, **Kavâ'idu'l-İ'râb**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.

....., **Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-E'ârîb**, (Thk. Hasan Cemed-İmîl Bedî' Ya'kub), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.

....., **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 1997

İBNÎ KESÎR, el-Hâfiz Ebu'l-Fidâ' İsmail, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim**, Dâru'l-Hayr, Beyrût, 1994.

İBN MÂLİK, Muhammed b. Abdillâh, **Elfiyyetu İbni Mâlik**, (Tashîh eş-Şehy Abdurrıza el-Cevâdî), yy., Tahran, ts.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrût, 1414/1994.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an**, (Neş. es-Seyyid Ahmed Sakar), el-Mektebetu'l-İlmiyye, by., ts.

el-İSFAHÂNÎ, er-Râğîb, **Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'an**, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şamiyye, Dımeşk-Beyrût, 1418/1997.

El-İSKENDERÎ, Nâsiruddin Ahmed b. Muhammed b. el-Munîr, **el-İntisâf fi Ma Tadamenehu'l-Keşşâf mine'l-İ'tizâl**, (Zamahşerî, Keşşâf, (Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1997. ile).

El-KÂDÎ, Abdufettâh, **Esbâb-ı Nuzûl**, (Çev. Salih Akdemir), Fecr Yayınları, Ankara, 1996.

El-KAZVÎNÎ, Celâluddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Kâdî'l-Kudât Sa'diddin Ebi Muhammed Abdirrahman, (el-Hatîbu'l-Kazvînî), **el-İdâh fi Ulumi'l-Belâğa**, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

KOCAKAPLAN, İsa, **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, MEB. Yay., İstanbul, 1992.

KOÇAK, İnci, **Arapça Dilbilgisi (Sözdizimi)**, A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

El-KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995.

el-LEBBEDÎ, Abdurrauf Said Abdulğani, **Hemzetu'l-İstifhâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, el-Mektebetu'l-Vataniyye, Ammân, 1992.

El-MÂLEKÎ, Ahmed b. Abdinnur, **Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî**, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dımeşk, ts.

MATLÛB, Ahmed, **Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâgiyye ve Tatavvuruha**, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrût, 1996.

El-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, **Tefsiru'l-Merâğî**, Dâru'l-Fikr, by., 1394/1971.

....., - **Ulumu'l-Belâğa**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1414/1993.

el-MEVLEVÎ, Tâhir, **Edebiyat Lugatı**, (Neş. Kemal Edip Kürkcüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973.

en-NAHHÂS, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, **İ'rabu'l-Kur'ân**, (Thk. Züheyr Gâzî Zâhid), Alemu'l-Kutub, Beyrût, 1409/1988.

en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Eda Neşriyat, İstanbul, ts.

ÖCAL, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

er-RÂZÎ, Fahrudin Muhammed b. Ömer el-Hüseyn b. el-Hasan b. Ali et-Teymî el-Bekrî, **Mefâtihu'l-Ğayb(et-Tefsiru'l-Kebîr)**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1411/1990.

....., - **Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz**, (Thk. Bekrî Şeyh Emin), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1985.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdilkâdir, **Muhtâru's-Sihâh**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.

er-RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa, **Kitabu Me'âni'l-Hurûf**, (Thk. Abdulfettah İsmail Şelbî), Dâru'ş-Şurûk, Cidde, ts.

....., - **en-Nuket fi İ'câzi'l-Kur'ân** (Selasu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân, (Thk. M. Halefullah- M. Zağlûl Selâm), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ts., içerisinde).

es-SABBÂN, Muhammed Ali, **Hâşiyetu's-Sabbân ala Şerhi'l-Eşmûnî**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali; **Safvetu't-Tefâsîr**, Dersaaadet Kitabevi, İstanbul, ts.

es-SÂMURÂÎ, İbrahim, **min Esâlîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Furkân-Muesesetu'r-Risâle, by., 1407/1987.

es-SEKKÂKÎ, Ebu YakubYusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, Miftâhu'l-Ulûm, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.

STEVENSON, Robert, **MEB İslam Ansiklopedisi İstifhâm md.**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

es-SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu'l-Cem'i'l-Cev'ami' fi İlmi'l-Arabiyye**, Menşûrâtu'r-Radî-Menşûrât'uz-Zâhidî, Kum,1405/1985.

....., -**el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân**, (Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk- Beyrût, 1416/1996.

....., -**Mu'tereku'l-Akrân fi İ'cazi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,1408/1988.

es-SUYÛTÎ, el-MAHÂLLÎ, Celâluddin, **Tefsiru'l-Celâleyn**, (el-Cemel ala'l-Celâleyn, Kahraman Yayınları, İstanbul,1987, ile birlikte).

TABÂNE, Bedevî, **Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye**, , Dâru'l-Minâre-Dâru İbn Hazm, Cidde-Beyrût 1418/1997.

et-TAFTAZÂNÎ, Sa'duddin Mes'ud b. Abdillâh, **Muhtasaru'l-Me'ânî**, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1874.

et-TAFTAZÂNÎ, Seyfuddin b. Yahya b.Sa'diddin Mes'ud b. Ömer (İbnu'l-Hafid), **ed-Dürrü'n-Nadîd li Mecmû'ati İbni'l-Hafid**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrût, 1400/1980.

TURGUT, Ali, **Tefsir Usûlu ve Kaynakları**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991.

YAKÛB, İmîl Bedî', **Mevsû'atu'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-İ'rab**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1998.

YAŞAR,Ahmet, **Arapça'nın Temel Kuralları**, Anadolu Matbacılık, by., 1996.

YAZICI, Hüseyin, **Arapçada Edatlar**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ts.

ez-ZEBÎDÎ, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseynî, **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1414/1994.

ez-ZECCÂC, Ebu İshâk İbrahim b. es-Sırrî, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, (Thk. Abdulcelil Abduh Şelbî), Alemu'l-Kutub, Beyrût, 1408/1988.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, **Menâhilu'l-Kur'ân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, (Thk. Muhammed Ali Kutub-Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetu'l-Arabiyye, Beyrût, 1417/1996.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1415/1994.

ez-ZAMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl**, (Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1417/1997.

ÖZGEÇMİŞ

Sahip Aktaş, 1980 yılında Bingöl'de doğdu. Solhan-Bozkanat köyü Turna ilkokulunda okuduktan sonra ortaokul ve lise öğrenimini Tunceli'nin Pertek İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Yüksek öğrenimini ise Uludağ Üniversitesinin İlahiyat Fakültesinde yaptı.(2002) Ardından Fırat Üniversitesi SBE.'sünde Temel İslam Bilimler dalında lisansüstü eğitimine başladı. 2004 yılında Bingöl Çeltiksuyu PİO'da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başladı. Halen aynı görevi sürdürmektedir.